

J. GŁOWACKI

SŁOWNICZEK
MUZYCZNY

S. ARCT

1949

WARSZAWA

**SŁOWNICZEK
MUZYCZNY**

SŁOWNICZEK MUZYCZNY

OPRACOWAŁ
JAN GŁOWACKI

1949

WYDAWNICTWO S. ARCTA
W W A R S Z A W I E

2638

78

muzyka

Nakład 4.400

Objętość 11 arkuszy

Papier druk. sat. 61×86, 80 gr

Druk ukończono w grudniu 1948 roku
E-487179

Druk. SP. WYD. „ZRYW” z o. u., Bydgoszcz — 5912

OD WYDAWCY

Zadaniem Słowniczka Muzycznego jest udzielenie szybkiej, treściwej odpowiedzi na liczne pytania w sprawach muzycznych i z muzyką związanych, które nasuwają się przy czytaniu dzieł dotyczących muzyki i muzyków, przy nauce, a nawet podczas rozmów na tematy teatru, koncertu lub filmu i recenzjach z widowisk, nie mówiąc już o Radiu, gdzie muzyka gra wielką rolę i przez pogawędki i prelekcje znajomość jej bywa pogłębianą.

Naturalnie Słowniczek nie rości sobie pretensji do wyczerpania przedmiotu ani do stania się podstawą naukowo-muzykologiczną. Jest przeznaczony dla szerokich warstw zainteresowanych muzyką i utrzymany na poziomie popularnym. Opiera się jednak na najlepszej literaturze fachowej polskiej i zagranicznej. Zawiera objaśnienie terminów technicznych, podaje prawa rządzące komponowaniem i odtwierzaniem utworów, instrumenty i ich znaczenie w orkiestrze, wyjaśnia tendencje poszczególnych kierunków muzycznych w rozwoju historycznym po czasy obecne.

WYMOWA WYRAZÓW WŁOSKICH

Podajemy w skrócie zasady wymawiania wyrazów włoskich, jako w Słowniczku najczęściej spotykanych:

c przed a lub o wymiawia się jak k, np. cantabile, coda (kanta' bile ko'da),

c przed e oraz przed i wymawia się jak cze, czy, np. voce (wo'cze), cimbalo (czymba'lo), accelerando (aczeleran'do).

Jeżeli po ci albo gi następują samogłoski, to litery i się nie wymawia, np. capriccio (kapry'czo), giocoso (dżoko'zo).

ch i gh wymawia się jak k i g, np. orchestra (orke'stra), Larghetto, (large'to).

g przed e oraz przed i wymawia się jak dze, dzi, np. agevole (adżewo'le), agitato (adżita'to).

gn wymawi się jak ń, np. segno (seń'jo).

sc przed samogłoskami a, o, u wymawia się jak ska, sko, sku, np. scala (ska'la), scordatura (skor-datu'ra).

sce, sci wymawia się jak sze, szy, np. crescendo (kreszen'do),

sch przed e wymawia się jak sk, np. scherzo (sker'co),

v wymawia się jak w, np. vivo (wi'wo).

WYKAZ SKRÓTÓW

- a. — angielski
- f. — francuski
- g. — grecki
- h. — hiszpański
- l. — łaciński
- n. — niemiecki
- p. — patrz
- por. — porównaj
- w. — włoski

A

A; LA (w.) — szósty stopień gamy C-dur. **A** pomiędzy 2 a 3 linią główną w kluczu skrzypcowym (wiolinowym) jest tonem zasadniczym kamertonu o 435 podwójnych drganiach na sekundę.

ABBANDONO — niedbale, nie trzymając się ściśle taktu i rytmu.

ABBASSAMENTO (w.) — przenoszenie na fortepianie prawej ręki niżej lewej. **A. DI VOCE** — ścisząc głos.

ABBREVIATURA — skrócenie.

ABSOLUTNA MUZYKA — jest sztuką samego dźwięku, jako środka wyrazu, która się więc opiera na wartościach wyłącznie muzycznych. **M. a.** unika zatem wszelkiej treści pozamuzycznej, tzn. nie chce nic wyrażać ani niczego przedstawiać lub malować, tak jak to czyni muzyka ilustracyjno-obrazowa, wyzyskująca pewne asocjacje rytmu i dźwięku lub muzyka programowa, starająca się o odtworzenie ściśle określonego programu czy to realistycznego, czy ideowego. Do muzyki absolutnej należą formy kontrapunktyczne jak kanon, fuga lub formy klasyków jak rondo, sonata, sym-

fonia. Nie należą natomiast wszelkie pieśni, tańce, muzyka operowa.

ABSOLUTNY SŁUCH — wrodzona zdolność oznaczania bezwzględnej wysokości tonu, a nawet całego akordu bez jakiegokolwiek pomocy np. kamertonu, instrumentu; występuje ona zwykle u osób wybitnie muzykalnych, jakkolwiek nie dowodzi jeszcze talentu muzycznego; niektórzy bowiem sławni muzycy nie posiadali słuchu absolutnego (Schumann, Wagner). Zdolność ta polega na niewyjaśnionych dotąd właściwościach fizjologicznych i przez ćwiczenie nabyć jej nie można. — Przeciwnieństwo stanowi słuch względny, który można wyrobić sobie przez ćwiczenie.

A CAPELLA — śpiew chóru bez towarzyszenia instrumentów lub organów.

A CAPRICCIO (w.) — według upodobania, z humorem, żartobliwie.

ACCAREZZEVOLE (w.) — pieszczotliwie, z wdziękiem.

ACCELERANDO (w.) — przyśpieszając.

ACCENTATO — wyraźnie, z przyciskiem.

ACCIACCATURA (acziakatura) — mała nutka, przekreślona, spadająca szybko na główną, ozdoba, nie zmieniająca wartości nuty głównej i dlatego nie mającego znaczenia w rytmie, p. **Przykłady, 1.**

ACCRESENDO (w.) — zwiększając siłę, moc uderzenia.

ACUTO (w.) — ostro.

ADAGIO [ADGO], [ADO] — wolno, poważnie. Tempo pośrednie między Largo i Andante. **A. MAESTOSO** — bardzo wolno, prawie jak **GRAVE**. **A. SOSTENUTO** — z wyrzymywaniem tonów.

A DEUX MAINS (f.) — na dwie ręce.

AD LIBITUM (f.), a piacere w. — według upodobania, do woli.

AD ORNAMENTO (w.) — upiększając melodie trylami lub grupetkami.

A DUE (w.) — na dwa głosy.

A DUE MANI (w.) — na dwie ręce.

A-DUR — tonacja majorowa, trzykrzyżkowa.

AFFANATO (w.) — niespokojnie, bez wytchnienia.

AFFETO [CON], **AFFETUOSE** (w.) — miękko, czule.

AFFRETTANDO (w.) — nagle, ożywiając, przyspieszając.

AGEVOLE (w.) — lekko, swobodnie, niewymuszenie.

AGITATO (w.) — burzliwie, niespokojnie.

AGOGIKA — nauka o zmianach tempa.

AIR (f.) — zobacz **Aria**.

AKCENT — mocniejsze odznaczenia pewnych nut; znaki do akcentów używane, p. **Znaki muzyczne**.

Akompaniament (w. *accompagnamento*) — towarzyszenie instrumentalne np. na fortepianie śpiewakowi lub też soliście koncertującemu na instrumencie. Muzyk akompaniujący soliście nazywa się akompaniatorem.

AKORD (f.) — harmonijne brzmienie równocześnie więcej niż dwóch tonów. Tworzenie i zastosowanie praktyczne akordów stanowi podstawę nauki harmonii. Według prawa akustycznego akordy buduje się tercjami. Rozróżniamy: trójdźwięki (ton zasadniczy, tercja, kwinta) z dwiema tercjami jedna nad drugą, czterodźwięki albo akordy septymowe (ton zasadniczy, tercja, kwinta i septyma) z trzema tercjami i pięciodźwięki albo akordy nonowe (ton zasadniczy, tercja, kwinta, septyma, nona) z czterema tercjami. Zarówno trójdźwięk, czterodźwięk jak i pięciodźwięk można odwrócić, tzn. jeżeli zamiast nuty podstawowej zamieścimy inną nutę, wchodzącą w skład trójdźwięku czy czterodźwięku (w pięciodźwięku z wyjątkiem nony.) Takie odwrócenie akordu nazywamy przewrotem. W trójdźwięku mamy zatem dwa przewroty: 1. sekstowy, jeżeli tercja trójdźwięku znajduje się w basie i 2. kwartseksstowy, jeżeli kwinta trójdźwięku stanowi nutę basową (np. w trójdźwięku c — e — g

w pierwszym przypadku e, a w drugim g). Natomiast w czterodźwięku, akordzie septymowym i pięciodźwięku, akordzie nonowym są trzy przewroty: kwintseksstowy, terckwartowy i sekundowy, zależnie od tego, który z tonów poczynając od tercji zamieścimy w basie, p. **Przykłady, 2.** **AKORDY KWARTOWE** — stosowana przez A. Schönberga i jego zwolenników budowa akordów nie tercjami lecz kwartami jedna nad drugą, praktykowana już przez Mahlera w rozumieniu jednak nie samoistnych akordów, lecz nut opóźnionych, wymagających rozwiązania; w rzeczywistości może być tu mowa tylko o rozwiązanych dysonansach.

AKT — część sztuki teatralnej.

AKUSTYKA — dział fizyki, obejmujący naukę o dźwięku (powstanie, rozwój, siła, barwa, wysokość itd.).

A LA (f.) — w rodzaju, na sposób, jak.

AL FINE (w.) — do końca.

ALIKWOTY — przytóny, dźwięki dodatkowe, brzmiące jednocześnie z głównym, ale o wiele słabiej od niego.

ALLA, ALL' (w.) — tak jak, na wzór.

ALLA BREVE — takt czteroćwierciowy liczony na dwa — oznacza się: 2/2.

ALLA CAMERA (w.) — w stylu muzyki pokojowej.

ALLA MARCIA (w.) — w tempie marsza.

ALLA POLACCA (w.) — w rodzaju poloneza.

ALLARGANDO (w.) — rozszerzając, rozwlekając.

ALLA STRETTA (w.) — przyspieszając.

ALLEGRETTO (w.) — dość ochotczo, dość prędko, (wolniej jednak niż allegro).

ALLEGRO (w.) — wesoło, szybko, a od 200 lat miara czasu, jako ruch bardziej szybki niż moderato.

ALLELUJA hebr. — „Chwalcie Boga”, śpiew kościelny, śpiewany w dni wielkanocne.

ALLEMANDE (f.) (czyt. allmand) — pierwotnie niemiecki taniec ludowy, który się następnie rozpowszechnił we Francji i z powrotem wrócił do Niemiec, zajmując ok. 1600 r. miejsce Pavany (Paduan-y). Jest to taniec w takcie 4/4, nie skoczny a pa-u-wisty w tempie andante con moto.

ALLENANDO (w.) — opóźniając, rozwlekając.

AL LOCO (w.) — na miejsçu

ALL'OTAVA (w.) — oznacza się znakiem 8-va, co nakazuje pewien ustęp muzyczny wykonać o osiem stopni czyli o oktawę wyżej aż do wyrazu loco.

AL SEGNO (w.) — od znaku.

ALT (ł. altus — wysoki) — pierwotnie najwyższy (fałsetowy) głos męski, obecnie niski głos kobiety

albo chłopięcy. W chórach skala wynosi a—e², w partiach solowych od g—f². W operze partie altowe: Carmen — Bizeta, Jadwiga (Straszny Dwór Moniuszki), Hrabina (Dama Pikowa Czajkowskiego). Tak zwany na podobieństwo kontrabasu kontralt różni się od zwyczajnego tym, że jest bardziej niski, głęboki. Nazwa zresztą przyjęta tylko w Niemczech, bo np. Verdi przez pojęcie kontralt rozumiał często mezzosopran.

AL TEMPO (w.) — wrócić do poprzedniego tem-pa.

ALTERACJA — zmiana nut w akordach przez chromatyczne ich podwyższenie lub obniżenie. Alteracja stanowi część nauki harmonii, p. **Przy-kłady**, 3.

ALTERATO (w.) — zmiennie.

ALTERNATIVO (w.) — to samo co trio — część trzecia w menuecie i scherzu.

ALTÓWKA — p. viola.

ALZAMENTO DI MANO (w.) — przekładanie le-wej ręki nad prawą.

AMABILE (w.) — przyjemnie, łagodnie.

A-MEZZA VOCE (w.) — półgłosem.

A MOLL — tonacja minorowa, nie mająca przy kluczu żadnych znaków chromatycznych.

AMOROSO (w.) — pieszczotliwie, miłośnie.

AMUSEMENT (f.) — utwór muzyczny lekkiej treści.

ANDANTE (w.) — idąc, spokojnie; ruch wolniejszy niż *modérato*, a szybszy niż *adagio*.

ANDANTE MAESTOSO — poważnie, majestatycznie.

ANDANTINO — cokolwiek prędzej niż *Andante*.

ANGLAISE (f. czyt. *anglez*) — dawny taniec angielski *country dance* w takcie dwumiarowym. dziański, zwawy.

ANIMATO (w.) — ożywiając się, prędzej.

ANTELUDIUM — przegrywka, krótki wstęp muzyczny.

ANTHEM (od *antyfony*) — angielski utwór, wykonywany w kościołach, a wywodzący się z motew, opartych na tekstach psalmów i kantat.

ANTYFONA — dawniej pieśń liturgiczna śpiewana na przemian przez dwa chóry, a dziś werset, który ksiądz intonuje, a chór dalej prowadzi. Antyfonarz — księga zawierająca zbiór antyfon i responsoriów.

A PIACERE — patrz *Ad libitum*.

APLIKATURA — prawidłowe opalcowanie utworu muzycznego.

APPASSIONATO (w.) — namiętnie, gorączkowo.

APPOGGIATURA (w.) — małe nutki, ozdabiające nutę główną przed którą są umieszczone, p. **Przykłady**, 4.

A PUNTO D'ARCO (w.) — końcem smyczka.

A QUATRE MAINS (f.) — na 4 ręce.

ARCO (w.) — smyczek.

ARDENTE (w.) — z zapalem.

ARDITO (w.) — śmiało.

ARIA, AIR (f.) — solowy utwór wokalny, liryczno-dramatyczny, z towarzyszeniem instrumentu lub orkiestry; pieśń, śpiew.

ARIOSO (w.) — krótki śpiew w rodzaju *arii*, czasem jakby deklamowany (*Recitativo arioso*).

ARPEGGIO (w.) — rodzaj akordu, w którym tony nie brzmią jednocześnie, ale następują szybko po sobie (jak w *harfie*) — od dołu do góry, p. **Przykłady**, 5.

ARRANGEMENT (f.) — opracowanie jakiegoś utworu muzycznego na inne instrumenty albo w innej obsadzie niż napisał kompozytor np. na fortepian zamiast orkiestry, jednak bez zmiany melodii.

ARTYKULACJA — wymowa; przy utworach instrument.: *legato*, *staccato*.

AS DUR — tonacja majorowa o 4 bemolach.

ASSAI (w.) — dość, np. **largo assai** — wolniej niż **largo**, bardzo wolno.

A TEMPO (w.) — wrócić do poprzedniego tempa.

ATONALNA MUZYKA (g.) — oznacza muzykę, która rezygnuje z jakiegoś związku tonów z tonacją zasadniczą (tonalność). Operuje więc tonami, nie uwzględniając ich stosunku do tonu zasadniczego (toniki) wzgl. tonicznego trójdźwięku, ich ciężenia do centralnego punktu systemu harmonicznego, jakim jest tonika w danej tonacji. Wprowadza się zatem nieustannie tony obce systemowi, a akordy buduje się — o ile one nie mają wyłącznie znaczenia dynamicznego dla wzmocnienia dźwięku — jakby wiązane przypadkowo. W wyniku czego powstaje chwiejność, spowodowana brakiem toniki. Nie bez wpływu na muzykę atonalną był impresjonizm ze swą techniką niepowiązanych, dysonujących barwnych akordów (p. politonalizm).

AULOS — starogrecki instrument w rodzaju piszczałki, podobny do naszego klarnetu.

AUTENTYCZNY — 1. nazwa czterech pierwszych tonacji kościelnych. 2. **AUTENTYCZNA KADENCJA** = cała, pełna kadencja.

AVE MARIA — Zdrowaś Maria.

A VOCE SOLA (w.) — na jeden głos.

B

BADINAGE (f. żart) — nazwa żartobliwego utworu muzycznego stanowiącego część suity w XVIII w.

BAGATELLE (f.) — drobnostka, drobny utwór muzyczny.

BALET (w. — ballare = tańczyć) — pierwotnie był to krótki utwór muzyczny z tańcami, szczególnie uprawiany we Francji w w. XVI i XVII. Zyskał jednak bardzo na znaczeniu kiedy w w. XVII Lully uczynił z niego składową, a nawet dominującą część opery. W ogólności — epizod taneczny w operze, albo samoistny utwór muzyczny wyrażony za pomocą tańca i mimiki.

BALLADA — utwór obfitujący w różnaitości form i treści w stylu romantyczno-opisowym; początkowo, za czasu trubadurów, utwór śpiewany przy tańcu.

BALLATA p. **BALLADA**.

BALAŁAJKA — narodowy rosyjski instrument o 3 strunach. Podobny do mandoliny ale o długiej szyjce, budowniczy jest w 6 rozmiarach, przy czym pudło ma przeważnie kształt trójkąta.

BANDA (w.) w początkach nazwa na oznaczoną grupę muzyków, szczególnie orkiestry dętej z perkusją.

BANDOLA (bandura) — instrument ukraiński w rodzaju gitary.

BANJO — murzyński instrument w rodzaju gitary, używany w muzyce jazzowej; ma kształt bębna, na którym rozpięte są 4 struny uderzane plektrum.

BARCAROLA — pieśń gondolierów weneckich w takcie 6/8.

BARD — śpiewak dawnych Celtów, w którego sztuce większość badaczy dopatruje się zaczątków muzyki polifonicznej.

BARDON — lutnia, lira.

BAROCCO (w.) — dziwacznie.

BAROK — epoka stylu harmonicznego trwająca w muzyce od ok. 1600 — 1750 (między renesansem a klasycyzmem), w którym działali Monteverdi, Scarlatti, Händel, Couperin, Rameau, Purcell; znana również pod nazwą general basu (basu cyfrowanego). Cechuje go potęga i siła wyrazu, szerokie prowadzenie linii, zdobniej różnymi fioriturami.

BARYTON (g. barytonos = nisko brzmiący) — głos męski pośredni między basem a tenorem. Objętość jego wynosi w chórach od B—f', a w partiach solowych od A—g'. Zależnie od skali są dwa rodzaje barytonów: tenor-baryton i bas-baryton, z których pierwszy często może zastąpić tenora bohater-skiego; t. zw. bowiem tenor bohater-ski jest czasem barytonem o znakomicie rozwiniętej górze (Wł. Mierziński, J. Reszke, J. Mann, I. Dygas). Z uwagi na charakter głosu rozróżniamy barytony bohater-

skie (Escamillo — Carmen Bizeta, Amonastro — Aida Verdiego), barytony liryczne (Walentyń — Faust Gounoda), barytony buffo (Dzidzi — Hrabina Moniuszki).

BARWA DŹWIĘKU — w akustyce nazwana „timbre” — jest to szczególna jakość tonu, jego cechy charakterystyczne, jakie każdemu tonowi nadaje pewna ilość dźwięków ubocznych. Jak bowiem poucza akustyka muzyczna, każdy tak zwany ton jest w rzeczywistości dźwiękiem złożonym, t. zn., że obok silniejszego tonu zasadniczego występuje równocześnie szereg słabszych tonów. Wprawdzie ucho nie słyszy ich oddzielnie, ale wpływają one na barwę tonu zasadniczego. Od ich ilości i siły zależy barwa tonu, która nadaje jakiemuś instrumentowi czy głosowi swoisty timbre.

BAS (l. cantus bassus = niski śpiew) — 1. najniższy głos męski. W chórach skala jego wynosi od F—es', a w partiach solowych od F—e'. W operze rozróżniamy bas serio o pełnym brzmieniu i szlachetnej barwie (Stolnik — Halka Moniuszki, Mefisto — Faust Gounoda), bas buffo, lekki, ruchliwy, nadający się do partii komicznych (Bartolo — Cyrulik Sewilski Rossiniego, Kecal — Sprzedana Narzeczona Smetany, Leporello — Don Juan Mozarta). 2. W nauce harmonii bas stanowi podstawowy ton akordu.

BASETLA — (p.) wiolonczela.

BAS — KLARNET — klarnet B. niższy od zwykłego o oktawę (p. klarnet).

BASOWY KLUCZ — czyli klucz F, który stawia się na czwartej linii.

BASSA 8 — znak wskazujący, że cały ustęp oznaczony 8 ma być wykonany o oktawę niżej.

BASSEDANSE (f.) — taniec chodzony w XV i XVI w. — przeciwieństwo skoczego.

BASSO (w.) = **KONTRABAS**.

BASSO CONTINUO — bas opatrzony cyframi, wedle którego wykonywano na klawikordzie lub organach inne głosy wypełniające harmonię; rodzaj stenografii akordów. Basso continuo wprowadzili Włosi (ok. 1600 r.).

BASSO OSTINATO — stały „uporczywy” bas, który jakiś motyw powtarza przez cały utwór, podczas gdy wyższe głosy wykonują zmienne figuracje.

BASSO PROFUNDO — bas najniższy w śpiewie, zwłaszcza operowym.

BATTUTA — takt, uderzenie taktu; poleczka kapelmistrza.

B-DUR — tonacja majorowa, dwubemolowa.

BEL CANTO (w. piękny śpiew) — dawna włoska sztuka śpiewania, której ideał stanowił głos wyrównany, szlachetny, łagodny.

BEMOL — znak muzyczny obniżający nutę o półtonu; bemol podwójny obniża o cały ton, p. **Przykłady, 6 a.**

B-MOLL — tonacja minorowa, 5-o bemolowa.

BEN, BENE — dobrze.

PERCEUSE (f.) — kołysanka.

BERGERETTE — utwór muzyczny o charakterze pasterskim.

BĘBEN (wl. cassa i tamburo) — instrument w kształcie cylindra zbudowany z drzewa, na obu stronach którego naciągnięta jest skóra cielęca, naprężona śrubami. Prócz wielkich bębnow, w które uderza się pałką, są jeszcze bębny małe, mosiężne, używane w wojsku i uderza się w nie dwiema pałeczkami.

BIS (l.) — dwa razy; znak nakazujący powtórzenie pewnego ustępu muzycznego.

BIZZARAMENTE — dziwacznie.

BLUES — melancholijny taniec z towarzyszeniem muzyki jazzbandowej.

BOCCA CHIUSA (w.) — śpiew chórem ustami przykniętymi.

BOLERO — solowy taniec hiszpański w takcie $\frac{3}{4}$ z towarzyszeniem kastanietów.

BOMBARDON — instrument muzyczny dęty blaszany o tonie niskim, podobnym do tuby; jeden z głosów organu.

BOSTON — powolny amerykański walc.

BOURDON — struny rozpięte obok gryfu, które współbrzmia jak bas (p. kobza, teorban, lira).

BOURRÉE (f.) — starofrancuski taniec wesołego charakteru w takcie $\frac{4}{4}$ albo $\frac{2}{2}$; przypomina gawot — jest jednak bardziej szybki.

BRANLE — starofrancuski taniec w koło, w takcie $\frac{2}{2}$ w tempie gawota.

BREVIS (l.) — brewa, ma wartość dwóch całych nut.

BRILLANTE (w.) efektownie, świetnie.

BRIOSO (w.) — to samo co **CON BRIO**.

BUFFO, BUFFA (w.) — komiczny; **OPERA BUFFA** — opera treści wesołej.

BURLESKA — lekki utwór sceniczny ze śpiewami i tańcami, krotkocwila; kompozycja muz. utworzona z pełnych humoru, wesołych tematów.

BURLETTA — śpiewka komiczna.

C

C. — do — pierwszy stopień gamy C-dur.

CACCIA (w.) — dosłownie „polowanie”, jedną z najdawniejszych form kanonu (duet z tow. instrumental.), uprawiana w XIV w.

CALANDO (w.) — zwalniając, stopniowo, ścisząc.

CALDAMENTE (w.) — silnie, dziarsko, żywo.

CALMATO (w.) — łagodząc, uspakajając.

CAMERA (w.) — komnata, **ALLA CAMERA** — w stylu kameralnym (p. muzyka kameralna).

CAMPANA (w.) — dzwon.

CAMPANELLA (w.) dzwonek.

CANCAN — szybki, oszałamiający taniec, pochodzący z francuskiego Algieru.

CANTABILE (w.) śpiewnie, z wyrazistością i uczuciem.

CANTANDO — to samo co: **CANTABILE**.

CANTATA — p. **KANTATA**.

CANTILENA (w.) — ustęp liryczny, nie posiadający wykończenia arii.

CANTIQUE (f.) — śpiew religijny, hymn.

CANTO (w.) — śpiew.

CANTOR (f.) — p. **KANTOR**.

CANTUS (f.) — śpiew.

CANZONA (w.) — pieśń, melodia liryczna w duchu pieśni ludowej na głos solowy albo chór, rodzajem uprawiany we Włoszech w XVI i XVII w.; utwór instrumentalny w rodzaju „Pieśni bez słów”.

CANZONETTA (w.) — piosenka.

CAPELLA (f.) — p. **ORKIESTRA**. W wiekach średnich nazywano capellą przestrzeń pałacu, przeznaczoną dla służby bożej. Od biorących udział w capelli śpiewaków nazwę tę zastosowano później do różnych zespołów muzycznych. Z tego czasu pochodzi nazwa a capella jako wyłączna wokalna produkcja bez jakiegokolwiek towarzyszenia.

CAPO (w.) — głowa, początek, p. **DA CAPO**.

CAPO D'ASTRO, CAPOTASTO — naturalny próg instrumentów strunowych u końca szyi (podstawek jest po przeciwnej stronie „progiem” ograniczającym drganie struny). Klamra poprzeczna nakładana na szyi poprzez struny dla przestrojenia (podwyższenia) instrumentu.

CAPRICCIO (w.) kaprys, utwór o formie swobodnej, zmiennej, pełnej zwrotów niespodzianych.

CAPRICCIOSO (w.) — dowolnie, według upodobania.

CARILLON (f.) muzyka dzwonów, utwór muzyczny naśladowujący tony dzwonnów (p. dzwony).

CARMAGNOLE (f.) — śpiew rewolucyjny francuski z tańcem.

CASSA (w.) — bęben.

CAVATINA (w.) — krótka aria w operze nie powtarzająca się.

C-DUR — tonacja majorowa bez krzyżyków i bemoli.

CELESTA — instrument w rodzaju fortepianu, wynaleziony w r. 1886 przez A. Mustalę w Paryżu, w którym sztabki stalowe połączone z klawiaturą wydają delikatny, jasny dźwięk.

CELLO, VIOLONCELLO (w.) — p. **WIOLONCZELA**.

CEMBALO (w.) — od clavicembalo, f. Clavecin, ang. Harpsichord (p. **klawicymbał, klawesyn**) — instrument klawiszowy, którego struny potącane były piórem (kruka), wystającym z klocka, poruszanego klawiszową dźwignią. W użyciu było cembalo już od XIV w. Ulepszenia w mechanizmie doprowadziły następnie do skonstruowania fortepianu młoteczkowego. Renesans dawniejszej muzyki, który zaznaczył się już przed 1. wojną światową przywrócił do życia cembalo, tak, że dziś stało się ono instrumentem światowym.

CHACONNE (f.), ciacona (w.) — pierwotnie średniowieczny taniec włoski i hiszpański w powolnym takcie 3/4 z okresu baroku, wchodzący też często w skład suity. Podstawę stanowi temat basowy (basso ostinato), najwyżej 8-taktowy, który tak długo się powtarza, jak długo trwają inne głosy, których zadaniem jest uczynić temat interesującym przez ustawicznie kontrapunktyczne jego przekształcanie. Najśłynniejszym utworem tego rodzaju jest Chaconne J. S. Bacha z partity d-moll na skrzypce solo.

CHANSON (f.) — pieśń — dziś o charakterze kabaretowym.

CHANSONNETTE (f.) — piosenka o lekkiej wesołej treści.

CHANT (f.) — śpiew.

CHARLESTON (czył. czerlston) — taniec jazz-bandowy.

CHASSE (f.) utwór ilustrujący polowanie.

CHIARAMENTE (w.) czysto, jasno.

CHIAVE (w.) — klucz.

CHOEUR (f.) chór.

CHORAŁ — 1. **gregoriański** — liturgiczny śpiew Kościoła katolickiego. 2. **Ch. protestancki** — pieśń gminy wyznaniowej w kościele.

CHÓR (g. choros, w. coro) — zespół śpiewaków dla wykonywania muzyki wokalne, od jednogłosowego śpiewu chóralnego aż do wielogłosowego. Zespoły chóralne są różne: męskie (tenory i basy), kobiece (soprany i alty), chłopięce (soprany i alty), mieszane (soprany, alty, tenory i basy), chóry a capella bez towarzyszenia fortepianu, organów lub orkiestry. Zależnie od repertuaru i miejsca produkcji rozróżniamy chóry kościelne, oratoryjne, operowe itd. Także połączenie kilku różnych albo takich samych instrumentów nazywamy chórami (np. chóry puzonów, trąb itd.).

CHROMA (g.) — zabarwienie dźwięku przez znak chromatyczny.

CHROMATYCZNA GAMA — składa się z samych półtonów, kolejno po sobie idących, a więc w obrębie oktawy z 12 półtonów (w przeciwieństwie do 7-o tonowej gamy diatonicznej). Półtony te otrzymuje się przez podwyższenie lub obniżenie całego tonu za pomocą znaków chromatycznych. Gamę chromatyczną notuje się w ten sposób, że przy pochodzie w górę tony podwyższa się, w dół zaś obniża, z tym tylko wyjątkiem, że czwarty stopień gamy zatrzymuje przy pochodzie w dół swoje podwyższenie, a siódmy, przy pochodzie w górę — obniżenie, a więc w C-dur fis i b. Nazwa pochodzi od chroma (g.) — barwa i pod chromatyką rozumie się następstwo dwóch różnie

zabarwionych tonów tego samego zasadniczego słopnia c-cis albo d-des.

CIS-DUR — tonacja majorowa siedmiokrzyżkowa.

CIS-MOLL — tonacja minorowa czterokrzyżkowa.

CLARINO (w.) — trąbka.

CLAVIATURA p. **KLAWIATURA**.

CLAVECIN — p. **CEMBALO**.

CLAVICHORD (od clavis — klawisz i chorda — struna). — Posiada szereg rozpiętych strun na mocnym pudle rezonansowym. Klawisze opatrzone są na tylnym końcu metalowymi, pionowo w dół opadającymi listewkami, które skoro nacisnęło się klawisze, bezpośrednio uderzały o struny. Początkowo instrumenty te tak budowano, by można je było przenosić i stawiać na stole.

C-MOLL — tonacja minorowa trzybemolowa.

CODA — zakończenie lub ustęp końcowy utworu muzycznego.

COL (w.); **COL CANTO** — ze śpiewem; **COL PEDALE** — z pedalem.

COLLA DESTRA — prawą ręką, gdy pasaż basowy na fortepianie ma być grany prawą ręką.

COLLA SINISTRA — lewą ręką; gdy pasaż wiolinowy ma być grany na fortepianie lewą ręką.

COL LEGNO — w grze skrzypcowej: uderzenie drzewcem smyczka o struny.

COLORATURA — (p.) **KOLORATURA**.

COME (w.) — jak; come sopra — jak wyżej.

COMIQUE (f.) — komicznie.

COMMODO (w.) umiarkowanie, spokojnie.

CON (w.) — przyimek z, używany przy wielu wyrazach.

— **AFFETO** — z uczuciem.

— **ALLEGREZZA** — wesoło, radośnie.

— **AMORE** — z miłością.

— **ANIMA** — z duszą, z życiem.

— **BRIO** — szumnie, z blaskiem, z ogniem.

— **CALORE** — z zapalem, zżywieniem.

— **DELICATEZZA** — delikatnie, lekko.

— **DEVOTIONE** — nabożnie.

— **DOLCEZZA** — ze słodyczą, miękko.

— **DOLORE, DUOLO** — boleśnie, ze smutkiem.

— **ESPRESSIONE** — z uczuciem, z wyrazem.

— **FORZA** — z siłą.

— **FRETTA** — pośpieszając.

— **GRANDEZZA** — wzniośle, wspaniale.

— **GRAZIA** — z wdziękiem.

— **GUSTO** — z gustem, ze smakiem.

— **LEGEREZZA** — lekko.

- **CON MOTO** — prędzej, przyspieszając.
- **OTTAVA, [CON 8-VA]** — grać oktavami.
- **PASSIONE** — namiętnie, z uczuciem.
- **SENTIMENTO** — z uczuciem.
- **SORDINO** — z tłumikiem (na skrzypcach).
- **SPIRITO** — z ożywieniem, z natchnieniem.
- **STREPITO** — hulaśliwie, szumnie.
- **TRISTEZZA** — smutnie, żałośnie.
- **VARIAZIONI** — ze zmianami, z wariacjami.
- **VIGORE** — z siłą.
- **VIVEZZA** — żywo, bystro.

CONCERTANTE — kompozycja orkiestralna z wyróżniającym się instrumentem solowym.

CONCERTO GROSSO (w.) — 1. rodzaj kompozycji, powstałej w XVII w. na kilka instrumentów solowych oraz orkiestrę. 2. W szczególności na samą tylko orkiestrę (Coreli, Vivaldi, Händel, J. S. Bach).

CONTINUO (w.) — przyszymując, ciągle.

CONTREDANSE (f.) — p. **KADRYL**.

CONTRE PARTIE (f.) — drugi głos.

CORDA (w.) — struna.

CORNET À PISTON (f.) — kornet, trąbka z klapkami (wentylami) jako instrument solowy, używany jest w wyższych pozycjach. Prototypem kornetu była trąbka poczwowa.

CORNO (w.) — waltornia.

CORO (w.) — chór.

CORONA (f.) — p. **FERMATA**.

COUP D'ARCHET (f.) — pociągnięcie smyczkiem.

COUPLET — p. **KUPLET**.

COUPURE (f.) — miejsce, które się wypuszcza w wykonaniu.

COURANTE (f.) — starofrancuski taniec, pochodzący z XVI w. w szybkim $\frac{3}{4}$ tempie.

CREDO (f.) — p. **MISSA**.

CRESCENDO (w.) — wzmacniając siłę dźwięków, coraz silniej, p. **Znaki muzyczne**.

CYMBAŁY — instrument bardzo rozpowszechniony na wschodzie; w XVII i XVIII w. znany już w Europie jako psalterium. Na pudle rezonansowym zwykle w kształcie trapeza rozpiętych jest około 50 strun stalowych, które uderza się drewnianymi pałeczkami. Dziś cymbały stanowią instrument nieodzowny jeszcze tylko w cygańskiej kapeli.

CYTRA (g. Kithara) — należy do instrumentów w rodzaju harf. Pudło rezonansowe jest płaskie z okrągłym otworem w środku. Na pudle tym rozpięte są struny dwójakiego rodzaju: pięć, na których się gra szarpiąc je piórkim oraz z górą 30 ubocznych, które porusza się palcami.

ĆWIERĆTONOWA MUZYKA — w której gąma w obrębie oktawy składa się nie z 12 półtonów, ale

z 24 ćwierćtonów. Ćwierćtony znane były w późniejszej muzyce starożytnej Grecji oraz w systemach muzycznych wielu wschodnich narodów (np. w Arabii gama składała się z 18 tonów wartości $\frac{1}{3}$ tonu). Sporadycznie występowały one też w śpiewie gregoriańskim, w muzyce XVI w. m. in. w utworach N. Vicentino (1511—1572). Ostatnio impuls do wprowadzenia muzyki ćwierćtonowej dał W. v. Moellendorf, który w r. 1917 skonstruował bichromatyczne harmonium, zawierające 24 tony. W ślad za tym zaczęto budować fortepiany ćwierćtonowe, a i nawet klarnety ćwierćtonowe. Wszelkie te usiłowania dążą do wzbogacenia muzyki, słuchaczowi jednak nie przywyktemu do muzyki ćwierćtonowej wydaje się ona być „nieczystą”.

CZAKAN — rodzaj fletu.

CZARDASZ — taniec węgierski w takcie $\frac{2}{4}$ wzgl. $\frac{4}{4}$, z początku o melodii rzewnej, powolnej („Lassu”), przechodzącej stopniowo w główną szybką, namiętną („Frisca”).

D

DA CAPO (w.) — od początku.

D. C. — AL FINE — powtórzyć od początku do końca.

DAL SEGNO (w.) — powtórzenie ustępu od znaku.

DANZA (w.) — taniec.

D-DUR — tonacja majorowa dwukrzyżkowa.

DEBIUT — pierwszy występ publiczny.

DECET — utwór muzyczny na 10 instrumentów.

DECIMA — decyma, dziesiąty stopień od toniki.

DECISO (w.) — stanowczo, śmiało.

DECLAMANDO (w.) — deklamując.

DECRESCENDO (w.) — stopniowo ścisząc, p.
Znaki muzyczne.

DEGRÉ (f.) — stopień trudności.

DEL, DELL', DELLA (w.) — przyimki: o, od, z.

DELICATE, CON DELICATEZZA (w.) — lekko, delikatnie.

DES-DUR — tonacja majorowa pięciobemolowa

DESSUS (f.) — dyskant, sopran, ton wyższy.

DÉTACHÉ (f.) — rodzaj smyczkowania, w którym zmiana smyczka następuje równocześnie ze zmianą tonu, bez przerw i bez odrywania smyczka od struny.

DETONOWAĆ (f.) — nieczysto, przeważnie za nisko intonować. Przyczyna tego jest dwojakiej natury: albo fizycznej (słaby organ, wiek itp.), albo psychicznej (zły słuch); w śpiewie solowym często wskutek zmęczenia strun głosowych przez zbyt silny nacisk oddechu. **Dęte instrumenty** — takie, w których dźwięki otrzymujemy przez zadęcie, wywołujące ruch powietrza wprowadzonego w tuby,

rury itp. trąby, puzony, waltornie, flety, oboje, klarnety, fagoty, organy, harmonium (fisharmonia).

DIALOGUE (f.) — dialog g. — rozmowa.

DIAPHONIA (g.) — dysonans, rozdźwięk.

DIATONICO (w.) — diatoniczny, taki ruch tonów, które w odrębie tonacji zasadniczej, gdy postępują one naprzód ze stopnia na stopień tonami całymi lub półtonami. Stąd gama diatoniczna c—d—e—f—g—h—c, złożona z 5-ciu całych tonów i dwu półtonów w przeciwieństwie do gamy chromatycznej, która składa się z samych półtonów c—cis—d—dis e—f—fis itd. Diatonika pierwotnie oznaczała następstwo całych tonów.

DIMINUENDO (w.) — ścisząc, patrz **DECRESCENDO**.

DI MOLTO (w.) — bardzo.

DISCANT (f.) — p. **DYSZKANT**.

DIS MOLL — tonacja minorowa 6-cio krzyżkowa.

DIVERTIMENTO — p. **DIVERTISSEMENT**.

DIVERTISSEMENT (f.) utwór w lekkim stylu, w rodzaju suity (złożony z kilku części ze znanych tematów; balet w operze).

DIVISI (w.) — oznaczenie dla instrumentów smyczkowych, że wielogłosowe ustępy ma grać nie jeden ale dwóch muzyków.

D-MOLL — tonacja minorowa jednobemolowa.

DO (w.) ton c, patrz **UT**.

DODANE NUTY — nuty wychodzące poza obręb pięciolinii pisane na króciutkich liniach pod i nad liniami głównymi.

DOIGTE (f.) — opalcowanie.

DOLCE (w.) łagodnie, słodko.

DOLCISSIMO (w.) — jak najłagodniej, b. słodko.

DOLOROSO, CON DOLORE (w.) — żałośnie, ze smutkiem.

DOMINANTA (f. dominans — panujący) — ton oddalony o czystą kwintę (5 tonów) od tonu zasadniczego (albo akord zwany akordem dominantowym) w odróżnieniu od subdominanty, która się znajduje o kwintę w dół od tonu zasadniczego. Znaczenie w rozumieniu dzisiejszym nadał dominancie Rameau w swym systemie teorii muzyki (rok 1726).

DOMINANTOWY AKORD — każdy trójdźwięk zbudowany na kwincie np. w tonacji C: g, h, d.

DOPPIO (w.) — podwójnie; **DOPPIO MOVIMENTO** — dwa razy prędzej.

DORYCKA TONACJA — w średnich wiekach od d do d, a u starożytnych Greków od e do e.

DOUBLÉ (f.) — podwójne uderzenie; p. **WARIACJE**.

DRAMAT MUZYCZNY — forma opery, stworzona przez R. Wagnera, która nie składa się jak dawniejsza opera z samoistnych, zamkniętych form muzycznych, bo muzyka uzależniona jest od akcji, treści poetyckiej libretta. Stąd i faktura symfoniczna orkiestry oraz posługiwanie się motywami przewodnimi, mającymi wpływ na rozwój akcji dramatu.

DUDY -(pierwotna nazwa: kobza) — instrument muzyczny składający się z mieszka skórzanego, 2 piszczałek z otworami do wygrywania melodii i 1—3 piszczałek tylko współbrzmiących.

DUET, DUETTO, DUO (w.) — utwór muzyczny na dwa głosy, albo na dwa instrumenty.

DUE VOLTE (w.) — dwa razy.

DUMKA — ukraińska pieśń ludowa tonacji molowej o charakterze ballady, śpiewana z tow. kobzy lub bandury. Dumka znana jest też i w muzyce artystycznej (Dworzak).

DOUDECIMA (f.) — dwunasty stopień od toniki.

DUODECIMOLA (w.) — figura muzyczna składająca się z 12-tu nut jednakowej wartości.

DUR — twardy, tonacja majorowa o wielkiej tercji, składająca się z 5 całych tonów i 2 półtonów.

DUX (f.) — wódz, temat główny w fudze.

DYKTAT MUZYCZNY — ważny dział w nauce muzyki, polegający na tym, że nauczyciel przegry-

wa krótkie melodie, które uczeń musi następnie napisać bez pomocy instrumentu.

DYNAMIKA (g.) — nauka o sile tonów oraz o wydobywaniu efektów przez wzmacnianie i ściśnianie tychże tonów od p (piano) do ff (fortissimo).

DYRYGENT (f.) — kierownik jakiegoś zespołu muzycznego (chóru, orkiestry).

DYRYGOWANIE — działalność dyrygenta podczas wykonywania danej kompozycji. Polega ona na widocznym podawaniu taktu oraz na duchowym opanowaniu kompozycji, jej właściwej interpretacji. O ile chodzi o interpretację, to dziś istnieją dwie teorie: wiernego nuta w nutę oddania kompozycji lub twórczej reprodukcji. Ostatnio jednak coraz silniej występuje tendencja właściwego wykonania kompozycji, tj. z jej ducha wynikającego, do nieścisłe dostosowanego.

DYSHARMONIA — niezgodność.

DYSONANS — rozdźwięk, niezgodność dźwięków, które dla ucha i uczucia są nieprzyjemne. Równoczesne bowiem zetknięcie się dwóch dźwięków, które ze sobą nie mogą się pogodzić, wywołuje napięcie i dlatego celem odprężenia jeden z nich musi ustąpić, tj. rozwiązać się na konsonans. Pytanie jednak, co należy uważać za dysonans zależy od indywidualnego odczucia muzycznego itd. Akordy bowiem, które dawniejsza nauka harmonii okre-

łała jako takie dysonanse, których używać nie wolno, traktuje się dziś bardziej liberalnie.

DYSZKANT — sopran, głos najwyższy w śpiewie (wyraz wyszły z użycia).

DYTYRAMB — hymn pochwalny w starożytnej Grecji.

DZWON CHIŃSKI — p. **TAMTAM**.

DZWIĘCZNIK — koniec waltorni, rozszerzający się na kształt kielicha.

DZWIĘK — regularność (periodyczność) drgań, na skutek czego niektóre ciała sprężyste (np. pręty, rury, struny, błony) wydają dźwięk (w odróżnieniu od szmeru, stukotu, huku itd.) — p. **barwa dźwięku**.

DZWONY — GRA DZWONÓW (f. *carillon*) — Dzwony w kościołach wprowadzono w VI w., a gra dzwonów, nastrojonych na różne tony, znana już była w wiekach średnich. W orkiestrze zastosowano dzwony podczas rewolucji francuskiej (d'Alayrac, Cherubini), obecnie w miejsce dzwonów używa się rur stalowych, wzgl. płyt stalowych.

E

E = MI — trzeci stopień gamy c-dur.

E (w.) spółnik i.

ECHO — odgłos, należy do zjawisk przyrody. Podczas gdy głos na wolnej przestrzeni rozchodzi się, płynie swobodnie, to w zamkniętej — wzno-

szące się ściany skierowują fale z powrotem, które tak długo brzmią, dopóki nie tracą na sile. Jeśli różnica w czasie między wysłaniem tonu a jego powrotem jest znaczna, wtedy odnosi się wrażenie powtórzenia tonu i wówczas mówi się o echu, odgłosie. Problem usunięcia tych pobrzmiewań (zjawisk echa) w tym celu, by utrzymać dobrą akustykę, odgrywa szczególnie wielką rolę przy budowie sal koncertowych, radia itd. Wiele zależy od architektonicznej struktury sali, wyboru materiałów do budowy; doświadczenia jednak w tym względzie wykazują jeszcze pewne braki. Na razie zdaje się być rzeczą pewną, że sala, o ile jest prostokątna, powinna być możliwie dwa razy tak długa jak szeroka oraz mniej wysoka niż wynosi szerokość. Stwierdzono poza tym, że budowle drewniane są bardziej akustyczne niż z kamienia, jak znów, że okrągłe przestrzenie i kopuły są mniej akustyczne. Skłonności do pogłosu w halach można zapobiec przez rozmieszczenie dywanów, chodników itp.

ÉCOSSAISE (f.) — taniec szkocki w koło, w takcie 2/4, podobny do polki; pierwotnie jednak w takcie 3/4.

ÉDITION (f.) — wydanie, wydawnictwo nut.

E-DUR — majorowa tonacja 4-o krzyżykowa.

ÉGLOGUE (f.) p. **EKLOGA**.

EGUALE, EGUALMENTE (w.) — równo, podobnie.

EIS — nuta e z krzyżykiem.

EKLOGA — pieśń pasterska.

EKSPRESIA (f.) — wyraz, cieniowanie w grze lub śpiewie.

EKSPRESJONIZM (f.) — sztuka wyrazu — nazwa na oznaczenie kierunku w muzyce, zapoczątkowanego przez A. Schönberga, a polegającego na spo-
tęgowaniu siły wyrazu. Cechuje go samodzielne prowadzenie głosów, nie liczące się z przepisami harmonii, nie oparte więc na żadnej podstawie harmonicznnej (linearna polifonia) i stawiające na równi dysonanse z konsonansami, stosowanie wreszcie akordów kwantowych. Znamienym też dla ekspresjonizmu jest: krótkość frazy muzycznej, politymika, a w orkiestrze indywidualizowanie każdego instrumentu.

ELEGIA (g.) — poemat, a także pieśń żałobna z towarzyszeniem aulosu, instrumentu podobnego do dzisiejszego klarnetu. W nowszych czasach utwór muzyczny o żalobnym wyrazie.

ELEGIACO (w.) — smętnie.

ÉLEGIE (f.) — p. **ELEGIA**.

EMBOUCHURE (f.) — zadęcie, sposób wydobywania tonów na instrumentach dętych.

E-MOLL — minorowa tonacja jednokrzyżkowa.

ENHARMONICZNE TONY (g.) — dźwięki o różnej nazwie np. fis i ges; gis i as; na instrumentach

smyczkowych brzmią one różnie, natomiast tony te są jednakowe na fortepianie, organach, harmonium. W nowszym systemie temperowanym identyfikuje się je, a takie zrównanie umożliwia enharmoniczne przemiany tonów, akordów, tonacji, co ma swój szczególny urok, bo i równocześnie zmienia się muzyczno-logiczny sens dotyczącego tonu lub akordu. Szczególnie romantyzm wydoskonalił enharmonię, otrzymując w ten sposób jeden z nader efektownych czynników stylu.

ENSAMBLE (f.) — kompozycja zbiorowa, zespół razem, zbiorowo.

ENTR'ACTE (f.) — antrak, muzyka międzyaktowa.

ENTRÉE (f.) — wstęp, początek, wejście nowego głosu, instrumentu.

EOLSKA TONACJA — gama średniowieczna od a do a.

EPIGON (g.) — następca, naśladowca, mniej jednak zdolny od poprzednika.

EPILOG (g.) — zakończenie.

EROICO (w.) — bohatersko, heroicznie.

EROTYK — pieśń miłosna.

ES = E z bemolem.

ES-DUR — majorowa tonacja trzybemolowa.

ES-MOLL — minorowa tonacja 6-ciobemolowa.

ESPRESSIVO, CON ESPRESSIONE — z wyrazem, z uczuciem.

ESTETYKA — nauka o poczuciu i wyrazie piękna w sztuce. — **ESTETYKA MUZYCZNA** — nauka o pięknie w muzyce, jej znaczeniu, istocie i działaniu.

ESTINGUENDO, ESTINTO (w.) — ścisząc, gaśnięc.

ETIUDA (f.) — utwór muzyczny celem wyrobienia techniki palców, który później przekształcono w samodzielną formę artystyczną (Chopin, Schumann, Liszt).

EUFONIA — zgodność tonów; **eufoniczny** — dźwięczny, harmonijny.

EUTERPE (g.) — muza muzyki w dawnej Grecji.

EX ABRUPTO (f.) — bez przywołania, od razu.

F

FA — ton f, czwarty stopień gamy C-dur.

FA BEMOL — f z bemolem.

FACILITÉ (f.) — ułatwienie, ułatwione.

FACTURA — techniczny sposób układania kompozycji, budowa kompozycji.

FAGOT (w. *fagotto*) — początkowo zwany też Dulcian, — bas instrumentów drewnianych, dę-

tych, skonstruowany w roku 1539 przez Alfranio degli Albonesi, kanonika w Ferrarze. Dźwiękowo jest instrumentem wielostronnym, bo w dole wydaje pełny, niski ton, natomiast w górnych pozycjach wskutek dźwięku nosowego bywa komiczny, groteskowy. O oktawę niższy jest kontra-fagot (w ogóle najniższy ton w orkiestrze).

FALSET (albo głos fistówowy) — głos męski, w przeciwieństwie do głosu piersiowego wydobywany przez zwężenie szpary głosowej i naciśnięcie krtani (tzw. też głos „z głowy”), umożliwiający tenorom śpiewanie piano w wysokich pozycjach.

FANATICO — fanatycznie.

FANDANGO — taniec hiszpański z kastanietami w takcie 3/4 lub 3/8; dawniejszy powolny, nowszy jest w tempie szybszym.

FANFARA — krótki utwór wykonany na instrumentach metalowych i kottach, wyrażający triumf lub radość.

FANTAZIA — dłuższy utwór muzyczny, ułożony w formie swobodnej. W gruncie rzeczy fantazja jest jednak kompozycją wieloczęściową z tym wszakże, że poszczególne części nie są oddzielone od siebie jakimś zakończeniem, pauzą, lecz bardziej lub mniej wyraźnie przechodzą w części następne.

FARANDOLA — taniec francuski w takcie 6/8, podobny do gigue.

FARSA — żart muzyczny, wodewil, operetka komiczna w jednym akcie.

F-DUR, FA MAJEUR — tonacja majorowa jednobemolowa.

FERMATA (w.) — znak dłuższego zatrzymania się na jednym tonie, akordzie lub na pauzie (p. **Znaki muzycznej**).

FEROCE (w.) — dziko, gwałtownie.

FES = **F** z bemolem.

FESTIVAL — uroczystość muzyczna.

FF = **ff. skr. fortissimo** — bardzo silnie.

FIGURA (f.) — grupa należących do siebie tonów.

FIGURACJA — towarzyszenie melodii kilku samodzielnych głosami, albo melodyjne wzgl. rytmiczne ozdobienie jakiegś melodii.

FIGURALNY ŚPIEW — urozmaicony figuracjami.

FILHARMONIA — instytucja mająca na celu pielęgnowanie muzyki i budzenie do niej zapału; w Warszawie od r. 1901.

FILHARMONICZNY — wielbiciel muzyki; Towarzystwo F-e — Tow. przyjaciół muzyki (w Petersburgu od r. 1862, w Londynie od 1813); Filharmoniczne koncerty (w Wiedniu od r. 1842, w Pradze od 1900).

FILM DŹWIĘKOWY — Pierwotnie muzykę w filmie nadawał bądź gramofon, bądź posługiwano się fortepianem lub małym zespołem orkiestralnym. Od czasu jednak, kiedy powstał film świetlny, a w związku z tym film dźwiękowy, zastosowanie muzyki do tego celu odbywa się następująco: dźwięki i szmery pochwycone przez mikrofon jako elektryczne drgania są utrwalone fotograficznie na paskach dźwiękowych (obok pasków przedstawiających obraz), a następnie odpowiednio wzmacnione wprowadza się do głośnika.

FINAL (f.) **FINALE** (w.) — ostatnia część, zakończenie opery lub utworu muzycznego.

FINE (w.) — **FIN** (f.) — koniec; **AL FINE** — do końca.

FIORITURE — przyozdobienia, nuty dodatkowe.

FIS = nuta f z krzyżykiem.

FIS-DUR — tonacja majorowa sześciokrzyżkowa.

FISHARMONIA, MELODYKON, HARMONIUM — instrument podobny do organów, różni się jednak tym, że tony wydają nie piszczałki ale języczki metalowe, drgające na skutek dopływu powietrza z mieszka przy naciskaniu pedałów nogami. Pierwsze harmonium skonstruował Francuz Grenié w r. 1810, nazywając je orgue expressif; później udoskonalono harmonium, dodając podobnie jak przy organach rejestry.

FIS-MOLL — tonacja minorowa trzykrzyżkowa.

FISTUŁOWY GŁOS — głos gardłowy, fałset.

FLAGEOLET (f.) — 1. tony przeważnie wysokie na instrumentach smyczkowych, które powstają przez częściowe drganie struny a wydobywane są nie przez przyciskanie struny lecz tylko dotknięcie w $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ itd. jej długości; oznacza się kółeczkiem o nad nutą; 2. rodzaj fletu z dziobem (podobnie jak klarneł tylko bez trzcinowego języczka); 3. rejestr organowy.

FLAUTO (w.) — p. **FLET**.

FLEBILE (w.) — smętnie, żałośnie.

FLET (w. **FLAUTO**) — drewniany albo metalowy instrument dęty w kształcie długiej rury z dziurkami i kłapkami, na której powierzchni niedaleko niezamkniętego końca znajduje się otwór, w który wdmuchuje się wargami powietrze. Flet znany był już w wiekach średnich i używany w pochodach wojska, a w XVIII stał się instrumentem bardzo modnym (budowano go nawet z kości słoniowej). Z czasem ulepszono ten instrument dodając klapy, na skutek czego można na nim wygrać wszystkie półtony.

F-MOLL, FA MINEUR — tonacja minorowa czterobemolowa.

FOLIA [FOLIE D'ESPAGNE] — według Cervantesa był to poważny taniec ludowy hiszpański, w takcie 3/4 na równi stawiany z sarabandą i chaconną.

FONOLA — p. **PIANOLA**.

FORMY MUZYCZNE — rozwijały się historycznie; z małych powstawały większe w myśl przepisów artystycznego kształtowania, że z jakiegoś pomysłu rodzi się następny, dalszy. Gdy pomysł powstał pod wpływem natchnienia twórczego (inspiracji), to rozwijanie go już dalsze wymagało refleksji, pracy umysłu. Pod względem kształtowania formy obowiązuje prawo napięcia i odprężenia. Przekształcenie danego tematu (melodii), a co za tym idzie osiągnięcie napięcia i odprężenia następuje przez tzw. „tematyczną robotę”, której środkami są powtórzenie, skrócenie, wydłużenie, przeharmonizowanie itd. tematu. Form muzycznych mamy wiele, poczynając od najmniejszych, tj. pieśni i utworów tanecznych aż do wielkich form cyklicznych.

Typy form:

1. Utworzone z jednego motywu względnie tematu (preludium, etiuda itd.),
2. małe formy pieśni i taneczne (dwuczęściowe ze zdaniem na wstępie i na końcu części), z różną kolejnością pojedynczych części),
3. forma A B A (nazwana formą pieśni trzyczęściowej). Forma ta jest jedną z najczęściej uży-

wanych w muzyce, poczynając od utworów co do rozmiarów najmniejszych aż do największych. (Da capo — aria, forma sonaty, fuga),

4. formy powtarzające tj. z refrenem (Ritornell, Rondeau, Ballada),
5. formy przekomponowane — np. pieśń, której melodia nie jest w każdej zwrotce ta sama, lecz zależnie od treści poezji się zmienia,
6. formy przepracowane — do nich należą fugi, formy ostinato, wariacje i przepracowane formy sonaty,
7. formy złożone (mieszane) — np. forma sonaty w okresie szczytu rozwoju klasycyzmu, bo łączy typ ABA i formy przepracowanej w jedną całość,
8. formy cykliczne (wielozdaniowe). W muzyce absolutnej cykliczne normy zasadnicze są bądź trzyzdaniowe (koncert) bądź czterozdaniowe (symfonia).

FORTE (f.) — silnie, mocno.

FORTEPIAN — instrument strunowo-klawiszowy, w którym małe młoteczki, wprawione w ruch za pomocą uderzenia w klawisze, wywołują dźwięki strun. Struny rozpięte są nad dnem rezonansowym, wzmacniającym dźwięk i z reguły przypada na każdy ton po 3 struny, a tylko najniższe tony mają po dwie lub jednej strunie, owinięte drutem mie-

dziany. Strun w fortepianie jest około 240, a klawiszy 72—74, które tworzą klawiaturę o 8 oktawach. Klawisze ułożone są w dwóch rzędach, tj. białe — niżej, a czarne wyżej od nich. Klawisze w d. c. przechodzą w dźwignie, które zakończone są młoteczkami (powleczonymi filcem lub skórką), po uderzeniu lekko odskakującymi. Klawiatura posiada też tłumiki, tj. małe kliny kryte filcem, spoczywające na strunach. Poza tym istnieją pod spodem pudła dwa pedały, z których prawy podnosi tłumiki, co powoduje współbrzmienie wszystkich pokrewnych dźwięków i pewien szum. Natomiast lewy przesuwając klawiaturę nieco na prawo tak, że młoteczki uderzają w jedną lub w dwie struny, a nie we wszystkie trzy struny, wskutek czego dźwięk jest słabszy.

Poprzednikami fortepianu były cembalo i klawikord. Pierwszym, który wpadł na pomysł uderzania strun młoteczkami i w ten sposób wywoływania drgnień, był Florentyńczyk B. Christofori (1655—1731). Forte pian jego konstrukcji ma już oskórkowane młoteczki, piórka sprężynowe, powodujące szybkie opadanie z powrotem klawiszy, wreszcie tłumik. Dalsze ulepszenia poczynili Niemcy E. G. Sibermann, J. A. Stein i Th. Streicher. Następne zmiany w konstrukcji przeprowadzili Anglicy (Broadwoods) przez zastosowanie angielskiej mechaniki, odmiennej od niemieckiej, a polegającej na innym osadzeniu młoteczków, wreszcie Francuz

S. Erard, który w r. 1823 wynalazł mechanikę repetycyjną, zamienił ramy drewniane na metalowe, oraz skrócił pudło, przez krzyżowe osadzenie strun basowych.

FORTISSIMO (w.), **ff** — bardzo silnie.

FORZA, CON (w.) — silnie, z siłą.

FORZANDO, SFORZATO (w.) — nagle wzmacniając.

FOXTROTT — forma taneczna muzyki jazzowej.

FP, skr. **FORTE, PIANO** — silnie i zaraz potem cicho, łagodnie.

FRAZOWANIE (g.) — melodyjno-rytmiczny podział utworu muzycznego na odcinki (frazy) i zgodne z sensem poprawne ich oddzielenie, co w muzyce uwidacznia się łukami (np. śpiewak powinien wziąć oddech dopiero po skończeniu frazy).

FROTTOLA (w.) — włoska żartobliwa pieśń pochodzenia ludowego, która od XVI w. jako pieśń artystyczna śpiewana była z tow. instrumentów.

FRYGIJSKA TONACJA — w średnich wiekach od e do e, a u starożytnych Greków od d do d.

FUGA (ł. od fugare — uchodzić) — najważniejsza forma muzyczna w polifonicznym, tj. wielogłosowym utworze, która zapoczątkowana w XV w. doszła do szczytu rozwoju w kompozycjach J. S. Bacha. Jest to co najmniej dwugłosowy utwór, w któ-

rym jakąś melodię (temat) w głównym głosie naśladują kolejno inne głosy. Melodia ta nazywa się *dux*, a drugi głos następnie ją powtarzający *comes*. Procedura taka odbywa się w 3 i 4 głosowej fudze z tym, że poprzednie głosy prowadzone są samodzielnie dalej. Zależnie od ilości tematów fuga może być pojedyncza, podwójna (dwa tematy) itd.

FUGA GALANTE — fuga w salonowym stylu.

FUGATO (w.) — w rodzaju fugi, jednak nie ściśle wedle przepisów o fudze.

FUGHETTA — mała fuga.

FUNÈBRE (ł.) — pogrzebowy, smutny.

FURIANT — szybki czeski taniec ludowy w takcie $\frac{3}{4}$.

FURIOSO (w.) — szalenie, z uniesieniem.

FUTURYZM — nazwa kierunku muzycznego, który zarysował się około 1900 r. W związku z tym F. Busoni napisał zarys nowej estetyki muz. p. ł. Entwurf einer neuen Ästhetik der Tonkunst, na co H. Pfützner odpowiedział pismem polemicznym p. ł. Futuristengefahr. Futuryzm pomija wszelkie dotychczasowe prawa i formy, dążąc do tworzenia muzyki opartej o koncepcje natury mechanicznej i maszynowej. Opiera się, podobnie jak impresjonizm, na gamie całotonowej.

G

G = SOL — piąty stopień gamy c-dur.

GAGLIARDO (w.) — odważnie, dziarsko.

GALIARDA — skoczny taniec włoski w takcie $3/4$ na 5 pas, który stanowił podstawę sztuki tanecznej w okresie renesansu.

GALOP, GALOPADA — szybki taniec w koło pochodzenia węgierskiego w takcie $2/4$, który powstał ok. 1825 r.

GAMA (f.). — szereg tonów, następujących po sobie w obrębie przynajmniej oktawy. Rozróżniamy gamy diatoniczne zasadnicze (majorowe, dur oraz minorowe, moll) i chromatyczną, pochodną, powstałą na skutek zmiany stopni diatonicznych — p. chromatyczna i diatoniczna gama.

GAMA CAŁOTONOWA — jest to gama, która w odróżnieniu od gamy diatonicznej składa się z sześciu całych tonów. Była ona czasem stosowana już i w klasycznej muzyce, ale zjawiskiem normalnym stała się w 19 w. w kompozycjach M. Glinki, bardziej jeszcze M. Musorgskiego, a przede wszystkim w impresjonistycznych utworach Debussy'ego.

GAVOTTE (f.) — gawot, taniec starofrancuski z XVI w. w takcie $2/4$ i w tempie umiarkowanym.

G-DUR — tonacja majorowa jednokrzyżkowa.

GENERALBAS — bas cyfrowany, skrócony, niejako stenograficzny sposób wskazywania w jakiejś kompozycji harmonii (akordów). Polega na tym, że jedynie zamieszcza się nutę basową jako fundament harmonii, a przynależne akordy oznaczają konwencjonalnymi cyframi, pod nią wypisanymi. Sposób ten, zapoczątkowany w XVII w. rozpowsechnił się w XVIII w. tak dalece, że cała epoka baroku muzycznego nazwano epoką generalbasu.

GENEROSO (w.) — szlachetnie, wspaniale.

GES = G z bemolem.

GES-DUR — tonacja majorowa sześciobemolowa.

GĘŚL — starożytny instrument w rodzaju małych skrzypiec o trzech metalowych strunach, w które uderzano pałeczką.

GIGUE (f., w. giga, ang. jig) — szybki, dziarski staroangielski taniec (znany w Szkocji) w takcie $6/8$, $9/8$, $12/8$, który później stał się częścią składową suity.

GIMNASTYKA RYTMICZNA — żaden z czynników muzyki nie wywołuje u słuchacza takiej reakcji w ruchach ciała jak rytm. Na tym oparł Szwajcar E. Jaques Dalcroze (ur. 1865), wzorując się na starożytnych Grekach, swą metodę gimnastyki rytmicznej, mającej ścisły związek z ruchami ciała. System jego polega na zdyscyplinowaniu uczuć, a całe bogactwo wyrazu mają oddać ruchy ciała, które w ten

sposób staje się powolnym do tego celu instrumentem.

GIOSO (w.) — żartobliwie, wesoło, swawolnie.

GIS-MOLL — tonacja minorowa pięciokrzyżkowa.

GITARA (h. guitarra) — instrument strunowy w rodzaju lutni. Różni się od niej swą eliptyczną formą, bardziej spłaszczoną podstawą i wysokimi stosunkowo bokami. Wprowadzili gitarę do Europy Maurowie (w. XIV). Dziś w użyciu jest gitara o 6 strunach, a w muzyce jazzowej hawajska gitara t. zw. ukulele; gra się palcami. Gitara należy do instrumentów, na których stosunkowo szybko można opanować technikę.

GIUSTO (w.) — umiarkowanie, podług upodobania; **TEMPO GIUSTO** — ściśle zastosowane do kompozycji.

GLISSANDO, GLISSATO — przesuwając szybko palcami po klawiszach lub strunach (instrumentalne portamento).

GLORIA IN EXCELSIS DEO — Chwała Bogu na Wysokościach, druga część Mszy (patrz **MISSA**).

GŁOS LUDZKI — Ze wszystkich instrumentów, które służą do wydobywania tonu, głos ludzki jest instrumentem najbardziej doskonałym. Sposób, w jaki ton powstaje, jest następujący: Na skutek oddychania

wprowadza się do wnętrza organizmu potrzebny dla życia tlen. Wydechiwanie odbywa się w ten sposób, że zaczerpnięte powietrze przechodzi przez krtań, stanowiącą jakby zakończenie rury powietrznej. Krtań więc ludzką można uważać za w swoim rodzaju piszczałkę stroikową, w której oba wiązadła tworzą właściwe struny głosowe, przymocowane do chrząstek i mięśni. Przechodzący do utworzonej przez chrząstki i mięśnie głośni oddech wprawia w ruch struny głosowe, które zaczynają drgać i wtedy powstaje ton. Wysokość i siła tonu zależy od naprężenia wiązadeł, szerokości jamy ustnej, dopływu powietrza itd. Decydującym tu jest jednak naprężenie wiązadeł głosowych. Artykulacja nadaje właściwy charakter brzmienia, przy czym tylko samogłoski oddają dźwięk, bo spółgłoski wywołują szmery. Dla dobiłności wymowy mają jeszcze wielkie znaczenie język, zęby, podniebienie (p. **ŚPIEW**).

G-MOLL — tonacja minorowa dwubemolowa.

GONDOLIERA — pieśń wioslarzy weneckich w takcie $\frac{6}{8}$, albo $\frac{3}{4}$; p. **BARKAROLA**.

GONG — instrument perkusyjny, metalowy, chińskiego pochodzenia.

GRADATION (f.) — gradacja, stopniowanie; **GRADUS** (f.) — stopień.

GRADUS AD PARNASSUM — tytuł zbioru efiud fortepianowych Clementiego i skrzypcowych Donta.

GRAMOFON (q.) — przyrząd do mechanicznej reprodukcji muzyki, wynaleziony w r. 1837 przez Berlinera i od dawna już rozpowszechniony. Składa się on ze skrzynki, na której znajduje się membrana, połączona ze stalową igłą. Dźwięki, które mają być odtworzone, muszą być uprzednio zapisane metodą fonograficzną na płycie, z której galwanicznie zdejmuje się matrycę i z niej dopiero sporządza się kopię, tj. woskową płytę gramofonową. na spiralnej linii o torach bardzo blisko siebie przebiegających zapisane są fale głosowe w postaci zagłębień i wypukleń. Płytę puszcza się w ruch obrotowy przy pomocy mechanizmu zegarowego, igłę umieszcza się na początku linii spiralnej. W czasie obrotu płyty igła ślizga się po niej, pobudzając membranę do dźwięku. Z membraną połączony jest rezonator kształtu tuby metalowej, umieszczonej zewnątrz skrzynki lub w nią wbudowany (paiefon). Po ulepszeniach w r. 1927 membrana bardzo dobrze odtwarza głos ludzki, podobnie instrumenty smyczkowe i dęte. Gramofon odgrywa ważną rolę, o ile chodzi o ustalanie autentycznej interpretacji śpiewaków, skrzypków, pianistów itd. W porównaniu z radiem, w którym nie trudno o zaburzenia, oddaje bardziej czysty dźwięk.

GRAN CASSA (w.) — wielki bęben.

GRANDIOSO (w.) — wspaniale, szlachetnie, szeroko.

GRAVE (w.) — poważnie, ciężko, bardzo wolne tempo.

GRAZIA (w.) — wdzięk; **CON GRAZIA** — z wdziękiem.

GREGORIAŃSKI ŚPIEW — poważny śpiew kościelny, jednogłosowy, nie oznaczony ścisłym taktem (od Papieża Grzegorza Wielkiego 590—604).

GROSSO (w.) — wielki.

GROTESCO (w.) — dziwacznie.

GRUPETTO (w.) — obiegnik, ozdobnik, składa się z 3 lub 4 małych nutek, które dodaje się dla ozdobienia melodii, p. **Przykłady, 7.**

GRYF (n.) — deseczka u szyi instrumentów smyczkowych, nad którą przechodzą struny.

GUERRIERO — wojowniczo.

GUIDA (w.) — główny temat w fudze.

GUŚLA, GĘŚLIKI — małe kształtu lutni skrzypce ze strunami z włosienia końskiego, instrument ludowy powszechnie w użyciu w Serbii.

H

H = SI — siódmy stopień gamy C-dur.

HARFA (w. Arpa) — trójkątny instrument strunowy, którego struny szarpane są palcami. Harfa znana już była Egipcjanom i pierwotnie strojona była

diatonicznie. W XVII w. otrzymała już struny chromatycznie postępujące — umocowane w kilku szeregach. Około 1720 r. zastosowano do harfy pedały, a po ich udoskonaleniu w w. XIX przez Erarda z łatwością można było za pomocą pedałów zmieniać strój harfy. Harfa systemu Erarda, nastrojona w Cedur, ma 7 pedałów, tj. 3 dla naciskania lewą nogą, a 4 prawą. Przy naciśnięciu pedału do połowy podwyższa się strój harfy o pół tonu, przy pełnym naciśnięciu — o cały ton.

HARFA EOLSKA — mały przyrząd z rozpiętymi na pudle rezonansowym strunami, który pod wpływem wiatru wydaje dźwięki akordowe o niezwyklej barwie.

HARMONIA (g.) — zgodność tonów jednocześnie brzmiących; nauka zajmująca się budową i łączeniem akordów oraz ustaleniem stosunku pokrewieństwa między nimi. Pojęcie to miało dawniej różne znaczenie, a nowa harmonia zaczyna się dopiero od J. Zarlina, który w dziele swym p. t. *Institutioni harmoniche* 1558 r. pierwszy wskazał na to, że podwajając harmonii są dwa różne pod względem konstrukcji akordy dur i moll (ten dualizm harmoniczny utrzymany był do ostatka). Po nim wystąpił J. Ph. Rameau ze swym traktatem o harmonii (*Traité de l'harmonie*, r. 1772), w którym ujął naukowo podstawy nowoczesnego systemu harmonicznego, sprowadzając np. wszystkie tony akordów do

zasadniczej postaci trzech głównych akordów, stanowiących triadę, czyli kadencję, tj. toniki, dominanty i subdominanty. Trzeci znów z kolei teoretyk Fr. Fétis wysuwa pojęcie tonalności, uzasadniając je tym, że cały rozwój harmoniczny w obrębie tonacji należy sprowadzić z powrotem do punktu centralnego trójdźwięku tonicznego, tj. do toniki (p. **ATONALNA MUZYKA**).

HARMONIKA (akordeon) — instrument muzyczny, ręczny z klawiszami i miechem. Prawa strona h. przeznaczona jest do prowadzenia melodii, a lewa do towarzyszenia akordami. Chromatyczną harmonikę skonstruował Walter w Wiedniu w r. 1850.

HARMONIUM — instrument podobny do organów, różni się jednak tym, że ton wydają nie piszczałki ale języczki metalowe, drgające na skutek dopływu powietrza z mieszka przy naciskaniu nogami pedałów. Pierwsze harmonium skonstruował Francuz Grenié w r. 1810, nazywając je *Orgue expressif*; później udoskonalono harmonium dodając podobnie jak przy organach rejestry.

HARMONIZOWAĆ — dodawać akordy, akompaniament do danej melodii.

H-DUR = SI MAJEUR — tonacja majorowa pięciokrzyżkowa.

HEJNAŁY — sygnały muzyczne i melodie grane na trąbce co godzina na wieży w niektórych miastach.

HELIKON — dęty instrument z rodzaju tub, używany tylko w orkiestrach dętych, który grający wkłada na siebie, opierając na lewym barku.

H-MOLL = SI MINEUR — tonacja minorowa dwukrzyżkowa.

HOMOFONIA (g.) — forma kompozycji, w której melodia wysuwa się na plan pierwszy, a inne głosy są podporządkowane, jako jej towarzyszące. Przeciwnieństwo stanowi polifonia.

HUMORESKA — krótki utwór, pełen życia i werwy.

HYMN, HYMNUS (l.) — pieśń sławiąca wielkość i potęgę Boga lub bohaterów.

HYMN ŚW. AMBROŻEGO — zaczyna się od słów: „Ciebie Boże chwalimy” (Te Deum laudamus).

IL (w.) — ten; **IL BASSO BEN MARCATO** — grać bas wyraźnie.

IL DOPPIO MOVIMENTO (w.) — ze zdwojoną szybkością.

IMBROGLIO (w.) — zawikłanie, zmieszanie, złączenie dwóch tematów o różnym fakcie.

IMITACJA, IMITATION (f.) — naśladowanie, powtórzenie melodii w innych oktawach lub interwa-

lach. Imitacja odgrywa szczególnie ważną rolę w muzyce polifonicznej (kanon, fuga).

IMPRESARIO — przedsiębiorca przedstawień operowych lub koncertowych, urządzanych albo na ryzyko artystów lub własne.

IMPRESJONIZM — kierunek w muzyce, którego celem jest wywołanie nastroju. Nie ma w nim wyraźnej linii melodii, a tylko lekko znaczone kontury, tak samo zwartych zamkniętych form. Dla celów kolorystyki impresjonizm wykorzystał wysubtelnioną noworomaniczną harmonię tak, że razem daje to wszystko niezwykle i często wyrafinowane efekty. Zapowiedź impresjonizmu mamy w malarstwie francuskim (stąd nazwa) a jego głównym przedstawicielem w muzyce jest Francuz Cl. Debussy, a obok niego Ravel, Roussel; poza tym w Hiszpanii de Falla, w Anglii Delius.

IMPREZA — przedsiębiorstwo (koncertowe, operowe).

IMPROMPTU (f.) — rodzaj małej, swobodnej kompozycji instrumentalnej, który zapoczątkowano w okresie szczytu klasycyzmu w miejsce fantazji. Impromptu pojawiło się najpierw w muzyce fortepianowej (ok. 1820 r.).

IMPROWIZACJA — utwór muzyczny, zagrany bez przygotowania, namysłu.

IMPROWIZOWAĆ — tworzyć od razu, bez przygotowania.

IN (w.) — w; **IN TEMPO** — w tempie.

INFERNALE (w.) — piekielnie, burzliwie.

INNOCENTE (w.) — naiwnie, z prostotą.

INQUIETO (w.) — niespokojnie.

INSTRUMENT (l.) — wszelkie narzędzie muzyczne, służące do wydawania dźwięków. Dzieli się je na następujące grupy:

1. instrumenty strunowe, smyczkowe:
skrzypce, altówka, wiolonczela, bas;
2. instrumenty klawiszowe:
organy, fortepian, harmonium, harmonika;
3. instrumenty dęte, drewniane:
flet, piccolo, obój, róg angielski, fagot, kontrafagot, klarnet, klarnet basowy;
4. instrumenty dęte metalowe:
waltornia, trąbka, tuba, tuba wagnerowska, kornet, (cornet à piston), puzon naturalny i z kłapami, saksofon;
5. instrumenty perkusyjne:
wielki i mały bęben, kotły, tamburino, talerze, kastaniety,三角, ksylofon;
6. instrumenty mechaniczne:
orchestron, fonola.
7. Instrumenty elektryczne.

INSTRUMENTACJA — jest to sposób, w jaki kompozytor powierza swe pomysły muzyczne poszczególnym instrumentom lub ich grupom w utworze, przeznaczonym do wykonania przez orkiestrę (stąd i orkiestracja). Czyni to zależnie od znaczenia instrumentów i ich barwy dźwięku. O ile chodzi o barwę dźwięku, to rola muzyka w dobieraniu właściwych barw następnie odpowiedniego ich pomieszczenia podobna jest do roli malarza. Oczywiście potrzebna jest do tego celu znajomość skali i technicznych możliwości każdego instrumentu, ich brzmienia i celowego połączenia, którą można nabyć przez studiowanie partytur mistrzów. Rozwój instrumentacji zaznaczył się szczególnie w XIX., a to w związku z rozwojem orkiestry na skutek udoskonalenia instrumentów. Na tym polu zasłynęli H. Berlioz, Fr. Liszt, R. Wagner, M. Rymski-Korsakow, Cl. Debussy i R. Strauss.

INSTRUMENTALNA MUZYKA — muzyka wykonana na instrumentach muzycznych bez śpiewu.

INTERMEZZO (w.) — **INTERLUDIUM** — przygrywka między poszczególnymi aktami opery (Entr'acte). Nazwa ta służy też na określenie krótkich utworów o dowolnej formie, które zapoczątkował romantyzm (R. Schumann).

INTERPRETACJA — wierne pod względem stylu oddanie, właściwe wykonanie jakiejś kompozycji.

INTERWAL — odstęp, odległość tonu jednego do drugiego, stosunek dwóch dźwięków ze względu na ich wysokość i odległość w gamie, odległość tę oznacza się według kolejności stopni nazwą: prima, sekunda, tercja, kwarta, kwinta, seksta, septyma, oktawa.

INTONACJA — rozpoczęcie śpiewu przez trafne wzięcie właściwego tonu; poddanie odpowiedniego tonu.

INTONARE (w.) — intonować, rozpocząć śpiew.

INTRADA — krótki wstęp do utworu muzycznego; przygrywka.

INTRODUKcja — wstęp.

INTOITUS (w.) — początek Mszy.

INVENZIONE (w.) — inwencja, utwór muzyczny poważny lub w swobodniejszym stylu, u Bacha oznaczenie na lżejsze dwu lub trzy głosowe utwory fortepianowe; pomysłowość.

INWENCJA — p. **INVENZIONE**.

ISTESSO — ten sam; **L'ISTESSO TEMPO** — ten sam ruch; ruch poprzedni.

J

JANCZARSKA MUZYKA — orkiestra turecka złożona z bębna, talerzy, trójkątka stalowego i trąby.

JAZZ wym. dżez) — muzyka Murzynów z północnej Ameryki. Istotą jej stanowi rytm mocno wy-

stukiwany, częste synkopy (dlatego amerykańska nazwa syncopated music), wypełnianie małych interwałów portamentami i glissandami, charakterystyczny dźwięk, jaki jazzowi nadaje perkusja oraz nowe instrumenty jak: banjo, saksofon, akordeon itd. Muzyka jazzowa rozwinęła się na krótko przed wojną światową z murzyńskich piosenek (blues) w Memphis i Nowym Orleanie, skąd przedostała się w r. 1917 do Nowego Jorku, a w r. 1918 do Europy. Słynny P. Whiteman złagodził brzmienie najbardziej jaskrawych instrumentów i ograniczył swobodne improwizowanie poszczególnych muzyków tworząc tzw. sekstet sweet Jazz. Orkiestra jazzowa tzw. jazzband składa się z fortepianu, skrzypiec, banjo (rodzaj gitary murzyńskiej), akordeonu, saksofonów, trąbki, puzonów i licznej perkusji (w małej obsadzie tylko ze skrzypiec, saksofonu, fortepianu lub akordeonu i perkusji). Jazz stał się dziś ogólnie uprawianą muzyką taneczną, stąd i liczne kompozycje jazzowe jak: Foxtrott, Onestep, Twostep, Charleston, Shimmy, Tango, Habanera, Milonga, Argentyńska, Slow-Fox, Walc angielski, Black-Bottom, Rumba, Passo-Doble, Swing, Konga, Sambo, Boogie Woogie, Biguin-Biguin. Forma tych tańców napisanych w takcie parzystym (Passo-Doble też w takcie $3/4$), to przeważnie dwuczęściowa forma pieśni. Do muzyki poważnej wprowadzili jazz: Gershwin (Rhapsody in Blue), Hindemith, Krenek, Weill, Grosz, Satie, Milhaud, Honegger.

JODLOWANIE — sposób śpiewu gardłowego, stosowany przez Tyrolczyków i Szwajcarów, a polegający na szybkim połączeniu głosów czysto pierwsowych z idącymi od głowy.

JOŃSKA TONACJA — średniowieczna c, d, e, f, g, a, h, c (c-major).

JOTA ARAGONESE — taniec hiszpański w szybkim tempie z towarzyszeniem kasztanietów w takcie 3/4 lub 3/8.

K

KADENCJA (f. cadere = opadać) — zakończenie. 1. połączenie pewnych akordów, tworzących zakończenie utworu muzycznego (dominanta — tonika), albo jego części, jako chwilowy spoczynek (np. tonika — dominanta). 2. Kadencją zwie się też improwizowanie solisty w utworach koncertowych (na tematy główne poprzednio wykonane), przygotowujące zakończenie danej części utworu, podczas którego orkiestra milczy i dopiero pod koniec kadencji łączy się znów z solistą. Niektórzy jednak kompozytorzy, a między nimi Mozart i Beethoven i in. układali sami kadencje do swych koncertów fortepianowych (p. **Przykłady**, 8).

KADRYL (f. quadrille) — taniec w takcie 3/8 albo 2/4, pierwotnie używany tylko podczas turniejów; dopiero z początkiem XIX w. stał się tań-

cem towarzyskim. Tańczy się go w cztery pary, ustawione w czworobok. Kadryl jest właściwie odmianą kontredansu.

KAKOFONIA (g.) — rozdzwięk.

KAMERALNA MUZYKA, dost. pokojowa (**MUSICA DA CAMERA**) — określenie tego rodzaju muzyki, który w przeciwieństwie do muzyki orkiestralnej wymaga tylko małego zespołu i bywa wykonywany w małych salach, pokojach. Tu należą utwory solowe, duety, tria, kwartety itd., sonaty, suity i in. Ostatnio rozszerzył się zasięg muzyki kameralnej: powstają bowiem kameralne opery i symfonie, a w związku z tym i orkiestry kameralne.

KAMERTON — przyrząd kształtu widełek, podający ton zasadniczy — dźwięk a (jednokreślny), przy strojeniu instrumentów.

KANCJONAŁ — śpiewnik kościelny.

KANON (g.) — forma muzyczna, w której podaną na początku melodię jeden lub więcej głosów kolejno naśladuje przez cały utwór i to ściśle nuta w nutę. Kanon stanowi jedną z główniejszych form muzyki kontrapunktycznej (polifonicznej).

KANTATA — utwór okolicznościowy większych rozmiarów o nastroju poważnym, uroczystym na sofa i chór z tow. instrumentów (rodzaj małego oratorium).

KANTOR — kierownik chóru w kościołach ewangelickich i synagogach.

KANTYCZKI — zbiór pieśni nabożnych ludowych, a zwłaszcza kolęd na Boże Narodzenie.

KANTYLENA — śpiewna melodia, szczególnie w muzyce instrumentalnej.

KAPELA — orkiestra.

KAPELMISTRZ — kierownik orkiestry dyrygujący orkiestrą.

KASOWNIK — znak muzyczny znoszący i wracający przez to właściwe brzmienie nucie, przy której jest umieszczony, p. **Przykłady 6 c.**

KASTANIETY — klekotki drewniane, składające się z dwóch połączonych ze sobą muszli drewnianych, które trzymane w rękach służą tancerkom hiszpańskim do wybijania taktu w tańcu.

KASTRAT — sztuczny sopranista.

KAWATYNA — p. **CAVATINA**.

KIKS — nieudana nuta w śpiewie, albo na instrumencie dętym.

KLAPA — wentyl, urządzenie mechaniczne, umożliwiające wygranie na dętym instrumencie całej gamy chromatycznej.

KLARNET — instrument dęty, drewniany z usłnieniem kształtu rury (wydłużonej), na dolnym końcu

w rodzaju cylindra, a na drugim dzioba pod spodem wyciętego. W wycięcie to wkłada się języczek trzciniowy przylegający do wyciętego dzioba o tyle, by móc weń wdmuchiwać powietrze. Klarnet buduje się w różnym stroju, a więc B, A, C oraz zupełnie niski w B, tzw. klarnet basowy.

KLASYCYZM — kierunek, który zapanował w muzyce ok. połowy XVIII w. i przetrwał do r. 1820. Charakteryzuje go jasność i przejrzystość; żaden fragment nie kryje zagadek. Obok powrotu do naturalności zarysowuje się bardzo wyraźnie tendencja oddania innego, nowego wyrazu. Zmiana stylu w porównaniu z poprzednim okresem polega na tym, że znika generalbas, nowe jest też traktowanie melodii, bo zamiast rozkładania jej między różne głosy (polifonia) prowadzi się ją homofonicznie. Zasadniczych zmian dokonano też w formach panujących w XVII w. jak suita, koncert, uwertura, sonata, która w dobie klasycyzmu wysuwa się na czoło innych form. W stylu klasycznym pisali Haydn, Mozart, Beethoven.

KLAWIATURA — wszystkie klawisze fortepianu lub organów, za pomocą których wydobywa się dźwięki, a ułożone w ten sposób, że dolne, białe są diatoniczne, a górne czarne, chromatyczne.

KLUCZ (w. *Chiave*) — 1. jest to znak muzyczny, stawiany na początku pięciolinii i oznaczający sposób czytania nut. Obecnie w użyciu są

następujące klucze: a) wiolinowy G, na drugiej linii i b) basowy F, na czwartej linii. W dawniejszej muzyce znany był jeszcze klucz C, występujący w trzech formach jako klucz sopranowy na pierwszej linii, altowy na trzeciej i tenorowy na czwartej. Dziś klucza sopranowego się już nie używa, natomiast altowym posługuje się jeszcze altówka (wioła), a tenorowym wiolonczela w wyższych pozycjach. Rozmaitość kluczy wywołała praktyka, potrzebne są bowiem one na to, by jak najwięcej nut zamieścić w pięciolinii i przez to uniknąć przenoszenia ich na linie pomocnicze, dodatkowe, (patrz **Przykłady 9**). 2. Przyrząd do strojenia fortepianu.

KOBZA — ukraiński instrument ludowy, zbudowany z drzewa dereniowego o 3 lub jednej bardzo grubej strunie. Kobza przeszła do Kozaków od Tatarów.

KOLORATURA (ł. color — barwa) — zabarwienie czyli ozdoba melodii w śpiewie wirtuozowskim pasażami, trylami itp., czyli ornamentyką dla wykazania wokalnejszej techniki śpiewaka. Koloratura rozwinęła się w XVIII w. i przetrwała aż do czasu wystąpienia R. Wagnera.

KOLORYSTYKA — w muzyce, sztuka wydobywania za pomocą instrumentów pewnych efektów niemal wzrokowych. Polegają one na podobieństwie światła, jasnych barw z wysokim brzmieniem instrumentów, a ciemności, ciemnych barw z niskim ich brzmieniem.

KOŁOMYJKA — melodia ludowa i taniec w takcie 2/4 na Pokuciu koło Kołomyi, mający wiele podobieństwa do węgierskiego czardasza i rumuńskiejsiej hory.

KOMPOZYCJA — utwór muzyczny, od ł. compo — nere — układać w całość; komponować — opracować, stworzyć jakiś utwór muzyczny. Obok zdolności twórczych potrzebna jest znajomość techniki rzemiosła artystycznego, tj. harmonii, kontrapunktu, form muzycznych, instrumentów, instrumentacji. Od kompozytora, muzyka twórczego należy odróżnić wykonawcę (pianistę, skrzypka itd.), muzyka od twórczego. Dawniej rozdział ten nie istniał i jeszcze w XVIII w. kompozytor wykonywał sam swe utwory lub kierował ich wykonaniem (Haydn, Mozart, Beethoven).

KONCERT (ł.) — 1. od „concertare” = współzawodniczyć. Produkcja publiczna muzyki. Wieki średnie nie znały publicznych koncertów i dopiero w roku 1706 zapoczątkowała je Anglia, a po niej Francja i Niemcy. Życie koncertowe rozwinęło się szczególnie w XIX w. (okres wirtuozostwa Paganini, Liszt). Dziś — przez słowo koncert rozumiemy publiczne wykonanie utworów muzycznych przez muzyków zawodowych lub amatorów za opłatą.

2. Większy utwór muzyczny na jakiś instrument z tow. orkiestry, który wykonawcy daje możliwość popisać się swą sztuką. Z reguły, podobnie jak sonata,

składa się koncert z trzech części wraz z wplecioną kadencją, podczas której orkiestra milczy, a solista ma okazję fantazjowania na tematy główne, dopiero po jej zakończeniu znów wprowadza się orkiestrę.

KONCERTMISTRZ — pierwszy skrzypek w orkiestrze, który siedzi przy pierwszym, najbliższym dyrygenta pulpicie; w XVIII w. koncertmistrz był zastępcą dyrygenta.

KONSERWATORIUM — (w. Conservatorio) — wyższa szkoła muzyczna, której program obejmuje naukę ze wszystkich dziedzin muzyki. Nazwa konserwatorium (od conservare = chronić) wskazuje na to, że najdawniejsze, od XVI w. istniejące we Włoszech konserwatoria (np. Conservatorio Santa Maria di Loreto w Neapolu, założone w r. 1537) były ochronkami (sierocińcami), w których młodzież, znajdującą w zakładach tych przytułek, uczono m. in. też i muzyki. W Warszawie konserwatorium założone zostało w r. 1821; uczniem jego był m. in. Fr. Chopin, a pierwszym dyrektorem J. Elsner.

KONSONANS (od ł. consonare = współbrzmieć) — zlanie się kilku tonów w przyjemny dla ucha akord, w przeciwieństwie do dysonansu.

KONTRABAS (w. violone, f. contrebasse — instrument najniższy wśród smyczkowych, kształtu altówki (a nie skrzypiec), którego cztery struny E, A, D, G notuje się o oktawę wyżej niż brzmia. W orkie-

strze niezbędny, jako solowy instrument nie jest prawie w użyciu.

KONTRAFAGOT — p. **FAGOT**.

KONTRALT — najniższy głos kobiecy, p. **ALT**.

KONTRAPUNKT (ł. contrapunctus) — sztuka samostannego prowadzenia równocześnie kilku równorzędnie ważnych głosów tak, ażeby przy zachowaniu odrębności tonalnej i rytmicznej zgadzały się pod względem harmonicznym ze sobą. Nazwa ta pochodząca od punctus contra punctum (nuta przeciw nutcie), pojawia się ok. 1300 i nauka kontrapunktu początkowo w związku z tym wskazywała szczegółowo wśród jakich warunków do podanej melodii (cantus firmus) można utworzyć jeden lub więcej głosów towarzyszących melodii zasadniczej. W późniejszych wiekach ścisłości tej (zwłaszcza w stylu instrumentalnym) nie przestrzegano. Z biegiem czasu rozwinęły się trzy rodzaje kontrapunktu: pojedynczy (jedno i więcej głosów), podwójny, pozwalający zmianę melodii i kontrapunktu w taki sposób, że głos niższy (kontrapunkt) może zająć miejsce wyższego (cantus firmus) i odwrotnie, wreszcie kontrapunkt imitujący (kanon i fuga). Muzyka nowocześnie, wprowadzając odrębność głosów rytmiczną tonalną, przestaje jednak dbać o zgodność harmoniczną, uważając kierunek poziomy (linearny) w prowadzeniu głosów za ważniejszy w kontrapunkcie niż kierunek pionowy (p. Nowa Muzyka).

KONTREDANS — p. **KADRYL**.

KONTROKTAWA — najniższa oktawa na fortepianie i organach.

KOPULACJA — łączenie na organach kilku lub więcej rejestrów.

KORNET — trąbka z klapkami; p. **CORNET À PISTON**.

KORYFEUSZ (g.) — przodownik w chórze.

KOTŁY — instrument perkusyjny, który stanowią dwa kotły miedziane lub mosiężne z naciągniętą na nie skórą cielęcą albo osłą. Środi się je albo śrubami albo mechanicznie za pomocą pedału. W orkiestrze oba kotły obsługuje jeden muzyk.

KOTYLION — walc z figurami.

KOZAK — ruski taniec z przysiadaniem w takcie 2/4, który tańczą dwie naprzeciw siebie stojące pary. Muzyka przeważnie charakteru smętnego składa się z dwóch 8-taktowych części. Przy pierwszej części zaczyna tańczyć tancerz w podskokach naprzód i wstecz, podczas czego tancerka zostaje na miejscu; przy drugiej natomiast zaczyna to samo tancerka.

KRAKOWIAK — jeden z najdawniejszych narodowych tańców polskich w takcie 2/4, z akcentami na słabej części taktu, często synkopowany i zawsze śpiewany. Taniec zaczyna się powoli a pod koniec

przechodzi w szybkie tempo. Tańczy się parami, przy czym przewodzi najzręczniejszy tancerz, za którym pary krążą wokół izby, przytupując, brzękając kółkami u pasa i krzesząc ognia podkówkami. Towarzyszą mu zawsze różne improwizowane przyspiewki, zwane właśnie krakowiakami (Noskowski Z., Paederewski Ign.).

KRZYŻYK — znak muzyczny podwyższający nutę o pół tonu.

KRZYŻYK PODWÓJNY — podwyższa nutę o cały ton (p. **Przykłady**, 6 b).

KSYLOFON — p. **XYLOPHON**.

KUHREIGEN (n.) — p. **RANZ DES VACHES**.

KUJAWIAK — ludowy taniec polski z okolicy Kujaw w koło (właściwie bez zakończenia) w takcie 3/4 dosyć powolny i o melodii smętnej (wschodnie Kujawy), natomiast o żywszym tempie i melodii pogodnej (zachodnie Kujawy). Składa się z 2—3 części (polski, odsibka, ksebką). Kujawiaki weszły i do muzyki artystycznej (Chopin, H. Wieniawski).

KUPLET — zwrotka, piosenka w operetce treści wesolej.

KURANT — śpiewka, aria, wydzwaniana przez grający zegar lub tabakierkę; rodzaj dawnego-tańca w takcie 3/4 i tempie szybkim.

KWARTA — czwarty stopień od toniki (subdominanta).

KWARTET — utwór muzyczny na cztery instrumenty albo cztery głosy, poza tym zespół instrumentalny, składający się z I i II skrzypiec, altówki i wiolonczeli (kwartet smyczkowy) lub fortepianu i z 3 instrumentów (kwartet fortepianowy) oraz zespół wokalny — kwartet męski, składający się z I i II tenora i I i II basu.

KWARTOWE AKORDY — p. **AKORDY KWARTOWE**.

KWINTA — piąty stopień od toniki.

KWINTET — kompozycja na 5 głosów albo instrumentów.

KWINTOLKA — pięć nut jednakowej wartości zamiast czterech.

KYRIE — Boże! — Pierwsza część Mszy.

L

LA — ton **A** — szósty stopień gamy c-dur.

LACRIMOSO (w.) **LAMENTOSO** — boleśnie żałośnie.

LAMENTACJE (f.) — kompozycje kościelne o nastrój żałobnym wykonywane w kościele w Wielki Piątek.

LÄNDLER (n.) — taniec niemiecki, powolny w takcie 3/4, który rozpowszechnił się pod koniec XVIII w.

LANSJER — taniec francuski w rodzaju kontredansu, z ukłonami, tańczony w 4 pary z 5 figurami.

LA PRIMA VOLTA FORTE, LA SECONDA VOLTA PIANO (w.) — pierwszy raz mocno, drugi raz cicho.

LARGAMENTE (w.) — szeroko, rozwlekle.

LARGHETTO (w.) — prędzej niż largo, lecz wolniej niż andante.

LARGO — wolno, szeroko; tempo najwolniejsze.

LEGATO (w.) — łącznie, łączyć dokładnie w grze tony po sobie następujące, bez jakichkolwiek przerw. Na fortepianie gra się legato bez podnoszenia ręki, na instrumentach smyczkowych — jednym pociągnięciem smyczka, a na instrumentach dętych i w śpiewie bez zmiany oddechu. W piśmie nutowym legato oznacza się łukiem zw. legaturą, (p. **Znaki muzyczne**).

LEGENDA — utwór muzyczny podobny do ballady o charakterze lirycznym, spokojnym.

LEGGIERO (w.) — lekko, swobodnie.

LEGNO (w.) **CON LEGNO** — uderzać drzewcem smyczka a nie grać włosieniem.

LEITMOTIV (n.) (Idée fixe) — motyw przewodni, częściej powtarzające się następstwo tonów (motyw) symbolicznego znaczenia w dramacie muzycznym i muzyce programowej. Nazwy takiej użył po raz pierwszy Hans v. Wolzogen dla określenia

głównego czynnika strony kompozytorsko-technicznej w dramacie muzycznym R. Wagnera. Nazwa ta przyjęła się mimo proponowanej przez samego Wagnera innej, mianowicie „moment melodyjny” lub „temat zasadniczy”.

LENTO (w.) — powoli.

LEZGINKA — taniec naródowy kaukaski (Lezginów) w takcie $2/4$.

LIBRETTO — tekst czyli słowa do opery lub operetki, którego dostarcza kompozytorowi librecista (autor libretta) celem napisania muzyki. Złe libretto często przyczynia się do niepowodzenia opery mimo wartościowej muzyki.

LIDYJSKA GAMA — tonacja kościelna f, g, a, h, c, d, e, f; a u starożytnych Greków od c do c.

LIÉ (f.) — łącznie, to samo co legato.

LIRA — 1. dawny grecki instrument, którego struny potracano palcami; 2. instrument smyczkowy (Lira da braccio), prototyp wioli (altówki), rozpowszechniony w wiekach średnich; 3. instrument ludowy, podobny do skrzypiec, tylko większy, którego 3—6 strun, nakręcane korbką, współbrzmiają jak bas bourdon, 2 zaś oddzielone tangentami potracą się palcami; 4. godło śpiewaków i muzyków.

LIRICO — śpiewnie, lirycznie.

LITANIA — modlitwa złożona z powtarzających się prośb.

LITAURY — kołty.

LITURGIE (f.) — liturgia, porządek modlitw i śpiewów kościelnych.

LOCO (w.) — na miejscu; miejsce, w którym ma się kończyć granie o oktawę wyżej.

LONGA (f.) — nuta długa, równająca się czterem całym nutom (w piśmie mensuralnym).

LOURE (f.) — starofrancuski taniec z XVII w. o charakterze uroczystym, w takcie przeważnie $6/4$, przypominający sarabandę.

LUGUBRE (f.) — ponuro, grobowo.

LUNGA (w.) — długa, **LUNGA PAUSA** — długa pauza.

LUSINGANDO — wesoło, śpiewnie, pieszczotliwie.

LUTNIA (od arabskiego al'ud) — instrument znany już ok. 2300 r. przed Chrystusem w kształcie gruszki, którego struny potracą się palcami. Długa szyja w części górnej załamuje się ostro w tył i na jej końcu znajduje się skrzynka z kołkami. Ilość strun lutni jak i jej strój był w różnych czasach rozmaity. Z kilku typów lutni rozpowszechnił się w Europie w wiekach średnich typ lutni arabskiej. W XVIII w. wyszła już lutnia z mody.

MADRYGAŁ — wielogłosowa, przeważnie 5-głosowa świecka pieśń artystyczna o treści przeważnie sielankowo-erotycznej, która szczególnie rozwinęła się w XVI w. (poszczególne głosy madrygału mogły wykonywać też i instrumenty). Później madrygał stał się w ogóle utworem instrumentalnym, a z czasem z wiązanki madrygałów zaczęto tworzyć opery. Z wybitnych kompozytorów madrygałów należy wymienić Palestrinę, Lassa i Dowlanda.

MAESTOSO (w.) — wspaniale, poważnie.

MAESTRO (w.) — mistrz, kompozytor, profesor.

MAGNIFICAT — hymn na cześć N. Marii Panny.

MAIN DROITE (f.) — ręka prawa.

MAIN GAUCHE (f.) — ręka lewa.

MAJOR, MAJEUR (f.) — tonacja majorowa (dur), lub okord z tercją wielką.

MALARSTWO DŹWIĘKOWE — muzyka ilustracyjna — malowanie muzyką pozamuzycznych obrazów, zdarzeń, naśladowanie szmerów itd. (p. **MUZYKA PROGRAMOWA**).

MANDOLINA — instrument w rodzaju lutni (tylko mniejszy) o 4 strunach stalowych, które uderza się zwyczajnie piórkiem (staccato); szybko nato-

miast poruszając piórkiem powoduje się tremolando. Mandolina ma te same struny co skrzypce, technika jest ta sama, dlatego łatwiejsze utwory skrzypcowe mogą być wygrane też na tym instrumencie. Mandolina znana była we Włoszech już w XVIII w., ale w innych krajach Europy rozpowszechniła się dopiero pod koniec XIX w. Rodzaje mandoliny są następujące: 1. mandola, nastrojona o oktawę niżej, 2. mandolina altowa (strój altówki), 3. mandolina wiolonczelowa (strój wiolonczeli), 4. mandolina basowa (strój basu), na której gra się, szczypiąc struny palcami. Orkiestry mandolinistów występują bądź w składzie mniejszym (I i II m., mandola, gitara), bądź większym, do którego dochodzi jeszcze m. altowa, wiolonczelowa i basowa.

MANO DESTRA (w.) — ręka prawa.

MANO SINISTRA (w.) — ręka lewa.

MANUAŁ — klawiatura ręczna w organach.

MARCANDO, MARCATO (w.), **MARQUÈ** (f.) — odznaczając, uwydatniając, markując, akcentując.

MARCIA (w.), **MARCHE** (f.) — p. Marsz.

MARSYLIANKA — rewolucyjny hymn francuski w tempie uroczystego marsza.

MARSZ — jedna z najdawniejszych form muzycznych w takcie $\frac{2}{4}$ i $\frac{4}{4}$, która służy w pochodach marszowych, przy czym muzyka ma pobudzić

maszerujących. Prawdopodobnie marsz powstał z dawnych pieśni żołnierskich, których wrażenie wzmacniano dodając bębny i trąbki. Poza marszami żołnierskimi są i inne, ujęte w bardziej artystyczną formę, jaką nadali Haendel, Mozart i Schubert, u których marszowy charakter nie występuje tak wyraziście, np. m. żałobny (*marche funèbre*), m. weselny.

MARTELLANDO, MARTELLATO (w.) — wybitnie, dokładnie, wypukując.

MATCHICHE — brazylijski taniec salonowy, odznaczających się żywością ruchów.

MATINATA (w.) — pieśń poranna.

MAXIMA — nuta najdłuższa (w piśmie mensuralnym).

MAZUREK — MAZUR. Mazurek pochodzi z Mazowsza; jest tańcem ludowym jednocześnie w takcie $\frac{3}{4}$ lub $\frac{3}{8}$ (podobnie jak i Mazur) z akcentami na słabych częściach taktów i jest zawsze śpiewany. W tempie dość szybki i zamaszysty (np. Chopina „Hulanka”). W przeciwieństwie do mazurka, mazur jest tańcem szlacheckim, składającym się z kilku figur z akcentami na różne części takłu i wyłącznie pisanym na instrument. Mazura tańczono początkowo spokojnie, bo na żywsze tempo nie pozwalały wysokie obcasy tancerek, wskutek czego posługiwali się suwanym *chassé*. Później

jednak mazur przybrał tempo zwawsze i stał się tańcem pełnym rozmachu, rycerskim. Specjalnością jego są tzw. *hołupce*. (Moniuszko, L. Lewandowski, A. Wroński).

Będąca w użyciu nazwa „mazurka” nie jest właściwa i pochodzi z franc. *La Mazourka*, a ponieważ od tańca Polka-Mazurka, kombinacji mazurka z czeską polką.

MECHANIZM — wprawa, biegłość w grze lub w śpiewie.

MEDIANTA — trzeci stopień w gamie, środkowy trójdźwięk między toniką a dominantą, a więc w c-dur trójdźwięków e-moll (jako dalsze medianty E-dur, Es-dur i Es-moll).

MELIZM, MELIZMAT (g. = koloratura) — pasaż, biegnik, ozdobnik.

MELODIA (g. *melos*) — temat muzyczny charakteru śpiewnego; w szerszym znaczeniu szereg tonów, wiążących się pod względem rytmiki i tonacji logicznie w jedną całość.

MELODICO, MELODIOSO (w.) — śpiewnie.

MELODEKLAMACJA — deklamacja przy dźwiękach muzyki.

MELODRAMAT (g. = dramat z śpiewem) — utwór dramatyczny, w którym muzyka instrumentalna połączona jest ze słowem mówionym i to albo

naprzemian albo równocześnie. Rodzaj ten pośredni między dramatem a operą zapoczątkował J. J. Rousseau.

MELODYKA — nauka zasad melodii.

MELODYKON — p. **FISHARMONIA**.

MELOMAN (g.) — miłośnik muzyki.

MELOS (g.) — śpiew, pieśń.

MÉNESTREL (f.) — p. **MINSTREL**.

MENO (w.) — mniej, nie tyle.

MENSURALNA MUZYKA — muzyka między XII a XVI w., która w przeciwieństwie do muzyki chóralnej podawała znaki nut ściśle określonej długości zależnie od czasu trwania, czyli wymierzone (mensurabilis). Mensuralna notacja — pismo nutowe w wiekach średnich, prototyp dzisiejszego pisma nutowego.

MENUET (f.) (w. minuetto) — taniec dworski w tempie wolnym w takcie $\frac{3}{4}$ z akcentem na drugą część taktu, który się rozpowszechnił we Francji w XVII w. i XVIII, a w czasie rokoka należał do bardzo ulubionych, tak że Haydn, Mozart wprowadził go jako część składową sonaty, kwartetu smyczkowego i symfonii w bardziej tylko stylizowanej formie

MESSA DI VOCE (w.), **MISE DE VOIX** (f.) — stopniowe wzmocnianie i ściszenie głosu.

MESTO (w.) — smutnie.

MESURE (f.) — takt.

METRONOM — taktomierz, przyrząd w kształcie trapezowej skrzyneczki, mający za zadanie podanie dokładnej miary czasu, a skonstruowany przez J. N. Mälzla w roku 1816. Składa się on z mechanizmu zegarowego z wahadłem, którego uderzenia można regulować dowolnie za pomocą dającej się przesuwać wagi i w ten sposób oznaczać ściśle ilość uderzeń wahadła w ciągu jednej minuty. Dla zorientowania się, ile uderzeń wahadło czyni na minutę, służy podana na metronomie skala. Zależnie więc od potrzeby przesuwa się wagę na daną cyfrę. I tak M. M. 60 = jednemu uderzeniu wahadła na sekundę, czyli że np. 1 ćwiartka ma być tak szybko wykonana jak wskazując uderzenia wahadła metronomu, ustawionego na 60 (przy andante 78, largo 40, presto 130 uderzeń na minutę).

METRYKA — nauka o takcie.

MEZZA, MEZZO (w.) — o połowę.

MEZZA VOCE (w.) — półgłosem.

MEZZO-SOPRAN (w.) — głos kobiecy między altem a sopranem, którego skala sięga mniej więcej od g-g'. W operze: Amneris (Aida Verdiego), Carmen — partia tytułowa w operze Bizeta.

MI = ton e, trzeci stopień gamy C-dur.

MINNESÄNGER (n.) — średniowieczny śpiewak opiewający miłość. (Minne = miłość, Sängar — śpiewak).

MINORE (w.), mineur (f.) — moll, minorowa gama lub akord z małą tercją.

MINSTREL (a.) — śpiewak ballad w średnich wiekach.

MISSA (l.) — Msza, kompozycja muzyczna kościelna złożona z 5-ciu części: 1. Kyrie — Boże zmiłuj się. 2. Gloria — Chwała Bogu na wysokościach. 3. Credo — wierzę. 4. Sanctus — Święty. 5. Agnus Dei — Baranku Boży.

MISSA BREVIS — krótka msza protestantów; składa się z Kyrie i Gloria.

MISSA PRO DEFUNCTIS (l.) — msza żałobna.

MISTERIE — dramaty kościelne z muzyką lub bez, przedstawiane w średnich wiekach.

MISTERIOSO (w.) — tajemniczo.

MIXOLIDYJSKA TONACJA — starodawna kościelna tonacja: g, a, h, c, d, e, f, g, a u starożytnych Greków od h od h.

M. M. skr. **Metronom Mälzla**.

MOBILE (w.) — ruchliwie, lekko.

MODERATO (w.) — umiarkowanie, tempo pośr. między andante a allegretto.

MODERATOR (w.) — przyrząd do przyciszania głosu fortepianu.

MODULACJA — trwałe przejście z jednej tonacji do drugiej (chwilowe przejście nazywamy zboczeniem); modulacja stanowi ważny rozdział w nauce harmonii. (p. **Przykłady, 10**).

MODUS (i.) — oznacza tonację durową lub molową; w mensuralnej notacji miarę czasu nut maxima i longa.

MOLL (f. mollis = miękki). Tonacja molowa powstała XVI w. z tonacji kościelnych; cechą jej, poza smętnym charakterem, jest mała tercja (np. w tonacji c-moll c, d, es, f, g, as, h, c — mała tercja c-es).

MOLTO (w.) — bardzo.

MONOCHORD (g.) — przyrząd muzyczny, służący do mierzenia odległości tonów między sobą. Na pudle rezonansowym naciągnięta była pierwotnie tylko jedna struna (stąd nazwa monos — jeden, chorda — struna), oparta na ruchomym podstawku, który odpowiednio do potrzeby można było przesuwac.

MONODIA (g.) — śpiew jednogłosowy, dominujący mimo towarzyszenia wielogłosowego (harmonicznego). Powstała około 1600, a pierwszym twórcą był Vincenzo Galilei, ojciec znanego fizyka. Ponieważ śpiew jednogłosowy w okresie swego

powstania stanowił jaskrawe przeciwieństwo do panującej wówczas wielogłosowości (polifonii) i uchodził za coś zupełnie nowego, przeto dano mu nazwę *nuove musiche* = nowa muzyka. Śpiew jednogłosowy był jednym z ważnych czynników, mających wpływ na powstanie opery (p. **HOMOFONIA**).

MONOTONIA — jednostajność dźwięków.

MONSTRE CONCERT (f.) — koncert grany z nadmierną liczbą muzyków lub też niepomierne długi.

MORDENT — krótki tryl oznaczany w nutach specjalnym znakiem, złożony z nuty głównej, sąsiedniej i znów głównej.

MORENDO (w.) — zamierając, słabnąc.

MORMORANDO (w.) — szmerząc, mrucząc.

MOSSO (w.) — zżywieniem, prędko.

MOTET (w. Motetto) — dawny wielogłosowy utwór muzyczny, wokalny (bez towarzyszenia instrumentalnego), z tekstem zaczerpniętym z Pisma św., czym właśnie różni się od madrygału. Forma muzyczna szczególnie uprawiana przez Palestrinę, Lassa i Bacha, tym charakterystyczna, że zależnie od tekstu, składa się z mniejszej lub większej ilości odcinków. Pod każdy z nich podkłada się inną melodię, którą się następnie przepracowuje, tematycznie przekształca.

MOTO (w.) — ruch, żywość, inaczej tempo. **CON MOTO** — dodane do innego wyrazu oznacza przyspieszenie ruchu.

MOTYW (od ł. *movere* — poruszać się) — najmniejsza cząstka melodii, składająca się przynajmniej z dwóch tonów, z której się rozwija melodia, poniekąd myśl muzyczna. Większa ilość motywów tworzy temat. Według Rousseau (w *Dictionnaire*) motyw w sensie psychologicznym stanowi zasadniczą ideę kompozytora (*l'idée primitive et principale*) — por. **LEITMOTIV**.

MUNDSZTUK — p. **USTNIK**.

MUSETTE (f.) — właściwie kobza (dudy); poza tym nazwa dawnego tańca w takcie $\frac{6}{8}$, opartego na stałym basie, który naśladuje kobzę.

MUTACJA — zmiana głosu w wieku młodzieńczym.

MUTA — przypis żądający od grającego na waltorni lub kottach zmiany stroju w ciągu wykonywania utworu.

MUZYKA (g.) — sztuka muz., sztuka tonów, wybierająca z wielkiej ilości dźwięków w końcu pewną grupę tonów, jako ów idealny materiał, które łączy się razem w zorganizowanym i podporządkowanym pewnym prawom systemie tonów. Na takim łączeniu tonów polega twórczość muzyczna — powstają utwory muzyczne. Muzyka stanowi jed-

no z wiecznie aktualnych zagadnień, dotyczących ludzkości, poczynając już od starożytnych Greków (Platona i Arystotelesa). Ujmowano ją rozmaicie, podkreślając mniej lub więcej ścisły związek z uczuciem. Dziś jednak panuje już przekonanie, że muzyka nie jest „mową uczuć“, tylko że stanowi spotęgowaną sferę działań na ludzkie życie uczuciowe, tak że w rezultacie dwie sfery życiowe muzyki i uczuć w bardzo zróżniczkowanym procesie występują obok siebie. Zależnie od sposobu wykonywania utworów muzycznych dzielimy muzykę na wokalną i instrumentalną; ze względu zaś na charakter — rozróżniamy muzykę świecką i religijną.

MUZYKALNOŚĆ — uzdolnienie muzyczne, na które składa się możność odróżnienia wysokości tonu (do czego jednak nie potrzeba słuchu absolutnego, a wystarczy słuch względny), poczucie rytmu, możliwość odróżnienia jakości brzmienia dźwięku, wreszcie pamięć muzyczna.

MUZYKOLOGIA — nauka wszystkiego co się odnosi do znajomości muzyki, a więc muzyki praktycznej, teorii, historii muzyki, akustyki, estetyki, krytyki muzycznej, psychologii i fizjologii tonu. Muzykologię jako przedmiot nauki wprowadzono na uniwersytetach już w wiekach średnich.

N

NEGLIGENTE (w.) — niedbale, opieszale.

NEOKLASYCYZM — kierunek propagujący zwrot do prostoty muzyki XVIII w. W melodyce różni się neoklasycyzm od klasycyzmu bardziej swobodnym używaniem większych interwałów, w harmonii zaś — stosuje wprowadzić tonalność, ale rozszerzoną. O ile chodzi o instrumentację, to unika mglistego kolorytu impresjonistycznego, stosuje natomiast bardziej wyraziste, ostre barwy.

NETTO (w.) — czysto.

NEUMY (g. — tyle co znak) — średniowieczne znaki, zastępujące nuty w systemie nutowym bez linii. Wprowadził je do muzyki kościelnej papież Grzegorz Wielki (590—604). Neumy nie mogły jednak podać dokładnie wysokości tonu i czasu jego trwania, ponieważ zależnie od ruchu ręki dyrygenta wskazywały one obrazowo za pomocą kropek i kresek tylko wznoszenie lub spadanie melodii.

NOBILE (w.) — szlachetnie.

NOKTURN (w. notturno) — serenada, krótki, nastrójowy o charakterze lirycznym utwór na fortepian, szczególnie kultywowany przez Fielda i Chopina.

NONA — dziewiąty stopień gamy.

NONETTO (w.) — nonet, kompozycja na 9 instrumentów lub głosów.

NON MOLTO (w.), **NON TROPPO** — nie bardzo.

NOTA (w.) **NOTE** (f.) — p. **NUTA**.

NOTA BUONA — nuta akcentowana.

NOTA CARACTERISTICA (w.), **LEITTON** (n.) — nuta prowadząca, septyma, tj. siódmy ton w gamie.

NOTA CATTIVA — nuta bez okentu.

NOTACJA — sposób zapisywania dźwięków. Obecna notacja posilkuje się literami alfabetu w następującej kolejności c, d, e, f, g, a, h. Przedtem istniały neumy i pismo mensuralne.

NOTES DE PASSAGE (f.) — p. **NUTY PRZEJŚCIOWE**.

NOURRIR LE SON (f.) — wytrzymywać ton.

NOVELETTE — drobny utwór w stylu balladowym, który zapoczątkował R. Schumann.

NOVEMOLA (w.) — figura z 9-ciu nut jednakowej wartości.

NOWA MUZYKA — pojęcie na określenie kierunku, stylu, który zaistniał w muzyce po r. 1920 jako reakcja przeciw tradycji a więc romantyzmowi, wszelkiej uczuciowości, co miało doprowadzić do przerafinowania artystycznej kultury. Współczesna muzyka pragnie zatem być antyromatyczną, bezo-

sobistą i dlatego dąży do muzyki twardej, jędrnej, rezygnuje z barwnego, zmysłowego sposobu pisania, a w harmoniach daje pierwszeństwo diatonice przed chromatyką. W związku z tym należne miejsce przynajmniej rytmowi, jako czynnikowi oddającemu najlepiej tężyznę i męskość. Poza tym w miejsce panującej dotąd struktury harmoniczej, tj. homofonii, o charakterze indywidualistycznym wprowadza strukturę linearną, tj. wielogłosowość. Oprócz polifonii (fugi) uprawia się dawne formy muzyczne z czasu baroku, jak toccatę, passacaglię, chaconę, concerto, w muzyce zaś wokalne madrygał, motet. A w ogóle wobec dążenia do zwięzłości przenosi się małe formy nad inne większe. Powstaje też specjalny typ instrumentacji tzw. kameralnej, z czym się łączy konieczność ograniczenia składu orkiestry do małej obsady (orkiestra kameralna). Wybitni przedstawiciele nowej muzyki: A. Schönberg, B. Bartók, J. Strawiński, S. Prokofiew, K. Szymanowski, A. Casella, A. Honegger, P. Hindemith, E. Krenek i in.

NUANCE (f.) — cieniowanie, odcień.

NUOVO (w.) — nowy. **DI NUOVO** — na nowo.

NUTA — znak dla oznaczenia dźwięku, jego wysokości, czasu trwania, który wypisuje się na pięcioliniowym systemie, licząc linie od dołu do góry.

NUTA PRZEJŚCIOWA (f. note de passage) — nuta obca w akordzie, występująca zwykle na słabej

części taktu i wywołana potrzebą melodyjnego połączenia dwóch tonów akordowych, odległych od siebie więcej niż o sekundę. Rozróżniamy nuty przejściowe diatoniczne i chromatyczne, (p. **Przykłady, 11 a**).

NUTA ZAMIENNA — nuta obca w akordzie, występująca na mocnej części taktu w miejscu tonu akordowego, na skutek jego zboczenia o sekundę w górę lub w dół. Rozwiązanie nuty zamienniej następuje stopniowo w górę lub w dół, zależnie od tonu, w miejsce którego nuta zamienna została przejściowo wprowadzona. Określenie to właściwie jest dziś przestarzałe, bo nuta zamienna nie jest niczym innym jak nutą obcą przejściową, (p. **Przykłady, 11 b**).

O

OBEREK — taniec w koło w takcie 3/4 w tempie wolniejszym od obertasa, przy czym akcenty padają na mocną część taktu. Pod względem rytmiki oberek przypomina walc wiedeński. Taniec ten pojawił się w Polsce dopiero za czasów saskich i nie jest to wytwór rodzimy, ale wprowadzony z zagranicy.

OBERTAS — taniec obrotowy, skoczny, z hupcami, żywszy w tempie niż mazurek, w takcie 3/4. i z akcentami na słabych częściach taktu. Obertas również wywodzi się z Kujaw. Charakter muzyczny

jego nie jest jednolity z uwagi na często występujące kontrasty. (W muzyce artyst. znany jest szczególnie obertas g-dur Wieniawskiego).

OBOJ — instrument dęty, drewniany, we wszystkich pozycjach równomierny i czysty. Ton jest szlachetny, miękki, cokolwiek nosowy. W okresie baroku oboj stanowił główny instrument ówczesnej orkiestry. Obok oboju zwyczajnego istniał też, dziś już nieużywany Oboe d'amore, strojony o tercję niżej (w A), szczególnie ulubiony w XVIII w.

ODA — kompozycja ułożona na czyjąś cześć.

ODEUM (g.), **ODEON** — sala przeznaczona dla produkcji wokalnych, sala koncertowa.

ODPOWIEDNIE GAMY — gamy dwóch różnych trybów, odległe od siebie o małą tercję, z tymi samymi znakami w kluczu, np. f-dur, d-moll, g-dur, e-moll.

OEUVRE (f.) — dzieło, kompozycja, utwór; **OEUVRE POSTHUME** — dzieło pośmiertne.

OFIKLEJDA (g.) — instrument dęty o ponurym kolorycie, podobny do puzonu, obecnie nieużywany.

OKARYNA — mały gliniany dęty instrument o głosie fletowym, kształtem przypomina tulów ptaka.

OKRES — usłup muzyczny złożony zwykle z 8, 16, a czasem więcej taktów.

OKTAWA (w. *Ottava*) — ósmy stopień gamy, od którego zaczyna się nowy szereg siedmiu tonów; czyli powtórzenie tonu zasadniczego tylko w położeniu wyższym. Tego rodzaju oznaczanie wywołała potrzeba uporządkowania tonów w całym jego zasięgu; podzielono więc je na oktawy, tj. na szereg tonów, składający się z siedmiu stopni diatonicznych albo dwunastu chromatycznych.

OKTET — kompozycja na 8 instrumentów, lub głosów.

ONDULACJA (f.) — kołysanie się, wahanie tonu.

OP. skr. **OPUS** (ł.) — dzieło. Cyfry zamieszczone po op. oznaczają kolejność powstawania utworów danego kompozytora albo ich ogłaszania, np. Op. 1, 2, 3.

OPERA — utwór sceniczny, ilustrowany muzyką, w którym osoby występujące (aktorzy) śpiewają. Rodzaj ten muzyki powstał około 1600 r. we Florencji i to nie dzięki muzykom zawodowym ale dyktantom, którzy zamierzali wskrzesić dawny grecki dramat muzyczny. O ile chodzi o stronę muzyczno-techniczną, to opera przedstawia się jako utwór, składający się z ustępów solowych, chóralnych, orkiestralnych (uwertura, przygrywki do poszczególnych aktów, ustępy instrumentalne, gdy śpiew zanika, albo w balecie). Nie łatwo jest mówić o formie opery, bo budowa jej zależna jest przeważnie

od akcji. W dawniejszych jednak operach poszczególne części nie łączą się ze sobą, lecz każda ma jakieś zakończenie, stąd oddzielne zdania albo numery, a w związku z tym i nazwa opery numerowanej. Natomiast opery, tworzone na podobieństwo dzieł Wagnera, które unikają wprowadzania finału w ciągu akcji aktu, więc przedstawiają się jakby jakiś poemat symfoniczny, nazywają się dramatem muzycznym (p. **DRAMAT MUZYCZNY**). Charakter oper bywa wieloraki np.:

OPERA BUFFA, OPERA COMICA — opera komiczna.

OPERA EROICA — opera bohaterska.

OPERA LIRICA — opera liryczna.

OPERA ROMANTICA — opera romantyczna.

OPERA SERIA — opera dramatyczna.

OPERETKA — utwór sceniczny wesołej treści, śpiewany z muzyką. Takie określenie jest właściwe dla tzw. klasycznej operetki (J. Offenbach i J. Strauss), bo dzisiejsza operetka — z małymi wyjątkami — jest rewią, parodią z różnymi wkładkami i modnymi tańcami.

OPÓŹNIENIE — przetrzymanie jakiegoś tonu poprzedniego akordu w akordzie następnym w czasie, gdy inne tony przechodzą już do następnej harmonii. Nuta opóźniona musi zawsze przypaść na

mocną część taktu, rozwiązanie zaś jej następuje na słabej (p. **Przykłady, 11 c**).

ORATORIUM — większe dzieło muzyczne w rodzaju opery z ariami solowymi, ensablami i orkiestrą lub organami, o treści zaczerpniętej z Pisma św. albo epiczno-dramatycznej i składające się z dwóch lub trzech części, z przeznaczeniem jednak do wykonania nie na scenie operowej lecz w kościele lub na koncercie. Oratorium powstało ze średniowiecznych misteriów, a formę wykończoną nadali mu w XVIII w. Händel i Bach.

ORCHESTRION — p. **ORKESTRION**.

ORFEON, ORFEUM (g.) — nazwa wielu stowarzyseń śpiewaczych we Francji, a także nazwa lokali przeznaczonych na produkcje muzyczne.

ORGANUM (l.) — początkowa, prymitywna forma wielogłosowości (dwugłosowej), która się rozpowszechniła w VII w. w krajach południowej Europy, a z której rozwinęła się następnie właściwa polifonia.

ORGANY (l.) — największy instrument muzyczny, składający się z piszczałek różnej wielkości, klawiatury ręcznej i nożnej i z mechanizmu, wprowadzającego powietrze do piszczałek. Organy znane już były w starożytności, a wynalazł je w r. 170 przed Chrystusem, matematyk Ktesibios i wprawiane były w ruch za pomocą pomp (Organum hydrau-

licum). W IV w. po Chrystusie zastąpiono organy wodne pneumatycznymi, następnie w XIV w. wprowadzono klawiaturę i rejestry, w XVIII ulepszenia w dynamice (crescendo i decrescendo), a w r. 1867 na wystawie paryskiej wystawiono po raz pierwszy organy z mechanizmem elektrycznym. Organy nie były od razu instrumentem kościelnym; dopiero od XIV w. zaczęto je rozpowszechniać w kościołach.

ORKIESTRA (g.) — zespół muzyków, którego zadaniem jest wykonywać utwory muzyczne pod kierownictwem kapelmistrza (dyrygenta). Zależnie od składu rozróżnia się orkiestry smyczkowe (same tylko instr. smyczkowe), dęte (instr. dęte) i orkiestry mieszane (symfoniczne lub operowe), łączące obie grupy poprzednio wymienione, tj. smyczkowe i dęte drewniane oraz blaszane. Zależnie natomiast od przeznaczenia mamy orkiestry salonowe, do tańców, dęte (wojskowe), symfoniczne i operowe. Skład orkiestr dla celów koncertowych czy operowych zmienił się w ciągu wieków. Początkowo orkiestra składała się przeważnie z instrumentów smyczkowych. Za czasów Haydna, Mozarta i Beethovena istniały już małe orkiestry symfoniczne, bo prócz instrumentów smyczkowych i dętych drewnianych wchodziły jeszcze z dętych blaszanych 2 waltornie, 2 trąbki, a poza tym perkusja. Później dodano jeszcze 2 waltornie, 2—3 puzony i taki był skład orkiestry tzw. klasycznej, który przetrwał aż do romantyzmu. Berlioz i Wagner zwiększyli orkiestrę

przez dodanie rożka angielskiego, klarnetu basowego, kontrafagotu, tuby basowej, harfy i różnego rodzaju perkusji (orkiestra romantyczna). Ostatnio normalna orkiestra symfoniczna podobnie jak i operowa liczy ok. 70 członków, tj. 2 flety, 2 oboje, 1 rożek angielski, 2 klarnety, 1 klarnet basowy, 2 fagoty, 1 kontrafagot, 4 waltornie, 3 trąbki, 3 puzony, 1 tuba, 2—3 instr. perkusyjne (kotły, bęben, talerze), 12 pierwszych i 10 drugich skrzypiec, 8 altówek, 8 wiolonczel, 6 kontrabasów i 1—2 harfy.

ORKIESTRACJA — p. **INSTRUMENTACJA**.

ORKIESTRION — instrument mechaniczny, samogrający, wynaleziony w r. 1851 przez Fr. Kaufmana w Dreźnie. Jest to duży instrument, (elektr. fortepian z perkusją), który naśladuje grę instrumentów dętych.

ORNAMENT (l.) — upiększenie, ozdobniki: tryl, grupetto itp.

OSSIA (w.) — albo.

OSTINATO (w.) — wytrwale, uparcie.

OTTEMOLA (w.) — figura złożona z 8 nut jednej wartości.

OZDOBNIKI — małe nutki, w wielu przypadkach zastąpione znakiem jak np. mordent, grupetto. Ozdobniki nie mają wpływu na podział taktu.

P

PALCOWANIE — układ palców przy grze na instrumentach; oznaczenie liczbami wskazuje, którym palcem jaką nutę brać należy.

PAMIĘĆ MUZYCZNA — zdolność zapamiętania muzycznych utworów, a następnie ich odtworzenia. Jest ona wynikiem połączonego działania właściwości optycznych, akustycznych i motorycznych (technicznych, na skutek działania mięśni, których wyrobienie, sprawność polega na przyswojeniu sobie ruchów celowych, a unikaniu zbędnych). Nie da się jednak zaprzeczyć, że najważniejszą rolę w tej akcji odgrywa słuch. Pamięć muzyczna sama w sobie nie dowodzi jeszcze muzykalności, bo stwierdzone zostało, że ludzie całkiem niemuzyczalni potrafia też zapamiętać sobie melodie.

PANTOMIMA — przedstawienie sceniczne z muzyką i łańcami, ale bez słów, czyniące akcję zrozumiałą za pomocą gry aktorów, ich wyrazu twarzy, ruchów i gestów. Balet liryczno-dramatyczny.

PARAFRAZA — zmiana, szersze rozwinięcie tej samej myśli; oddanie tego samego tematu muzycznego z pewnymi zmianami i dodatkami.

PARALELLE — równoległe (tony, głosy), będące zawsze w tej samej odległości; równol. tonacje dur i moll, mające te same znaki, np. c-dur i a-moll.

PARLANDO (w.) — wyraziście, deklamując; wyraz ten zastosowany do śpiewu, nakazuje oddawać dźwięki raczej mową, niż tonami.

PARTIA (partie f.) — część kompozycji, rola w operze; oddzielnie wypisane głosy dla każdego śpiewaka lub instrumentu.

PARTITA (w.) — p. **SUITA**.

PARTYTURA (w. Partitura) — zestawienie wszystkich głosów instrumentalnych i ewent. wokalnych, na podstawie którego dyrygent kieruje wykonaniem kompozycji. Zestawienie w takiej formie wprowadzono powszechnie dopiero około połowy XVII w., a od czasu klasycyzmu datuje się wpisywanie już głosów według grup instrumentów w kolejności: instrumenty smyczkowe, dęte, perkusyjne, drewniane. Obecnie porządek jest następujący: flety (pikulina), oboje (rożek angielski), klarnety (klarnet basowy), fagoty (kontrafagot), waltornie, trąbki, puzony, tuba, koły i reszta perkusji, harfa, wreszcie kwintet smyczkowy (I i II skrzypce, altówka, wiolonczela, kontrabas). Śpiew solo i głosy chóralki zamieszcza się najczęściej między altówkami i wiolonczelami. Ponieważ obok instrumentów nie transponujących występują w orkiestrze instrumenty transponujące, przeto oznacza się i tonację, na którą są nastrojone (np. klarnet w A, trąbka w D itd.). Próby ujednolnienia partytury pod tym względem, mające na

celu ułatwienie jej czytania, nie dały dotąd pozytywnego rezultatu.

PAS (f.) — krok w tańcu.

PASAZ — biegnik, rząd szybko następujących po sobie tonów.

PASSACAGLIA (w. = koguci krok) — pierwotnie taniec hiszpański i włoski w takcie 3/4, później forma kontrapunktyczna, w której uporczywie powtarza się jakiś motyw basowy (Basso ostinato), co Passacaglię czyni tak podobną do Chaconny.

PASSEPIED (f.) — dawny taniec francuski w koło, pochodzenia bretońskiego, najpierw w takcie parzystym, a od XVII w. w takcie 3/4, podobny do menueta ale żywszy w tempie.

PASSIONATO (w.) — gorąckowo, namiętnie,

PASYJNA MUZYKA — oratorium opiewające mękę Chrystusa Pana. Początkowo były tylko pasyjne przedstawienia (sceny nad grobem Chrystusa) bez udziału muzyki, urządzane w okresie Świąt Wielkanocnych. Z udziałem muzyki przedstawienia takie zapoczątkowano w XII w. Okres baroku wydał wybitnego kompozytora pasji w osobie J. S. Bacha, który przez wprowadzenie czynnika dramatycznego do pasji, spotęgował jej siłę wyrazu.

PASTICHE (f.) **PASTICCIO** (w.) — zbiór melodii jednych kompozytorów, włożony w utwory innych: potpourri, quodlibet.

PASTORALE (w.) — instrumentalny utwór muzyczny w stylu sielankowym, utwór idylliczny w takcie 6/8 albo 12/8.

PASTOURELLE (f.) — taniec wiejski.

PATETICO (w.) — wzruszająco, wzniośle. Znane są Sonata Patetyczna Beethovena i Symfonia Patetyczna (6) Czajkowskiego.

PAUZA — znak muzyczny czasowego milczenia głosu lub instrumentu (p. **Przykłady**, 12).

PAWANA (w. albo h.) — starowłoski albo hiszpański powolny taniec ludowy w takcie 4/4; później taniec dziarski, który się najlepiej nadawał do okazania przepychu ówczesnych strojów.

PEDAŁ (f.) w organach: klawiatura nożna; w fortepianie: przyrząd do przedłużania lub też tłumienia tonów (prawy i lewy).

PENTATONIKA (g.) — skala, składająca się z pięciu całych tonów, na której opierała się muzyka starożytnych narodów (Chińczyków i Greków). Przez wprowadzenie do pentatoniki F — G — A — C — D dwóch tonów przejściowych E i H, utworzyła się z czasem gama siedmiostopniowa.

PERDENDO (w.) — zanikając, coraz ciszej.

PERFETTO (w.) — doskonale; **PERFETTO MODO** (w.) — takt doskonały, niepodzielny.

PERKUSJA (f.) — uderzenie, odbicie głosu, odgłos.

PERKUSYJNE INSTRUMENTY — służące do uwydatnienia rytmu i powiększenia siły dźwięku, w których dźwięk wywołuje się za pomocą uderzenia, np. bęben, kołty, trianguł, talerze.

PESANTE (w.) — ciężko.

PEZZO (w.) — p. **PIÈCE**.

PIACERE (w.) — p. **AD LIBITUM**.

PIANINO — instrument w rodzaju skróconego fortepianu, w którym struny idą pionowo.

PIANISTE (f.) — pianista, fortepianista.

PIANO (w.), skr. **p** — cicho. **PIANISSIMO**, skr. **pp** — bardzo cicho.

PIANOLA — mechaniczny przyrząd, instrument przystawiany do fortepianu dla reprodukcji utworów fortepianowych nagranych na papierowych dziurkowanych pasach.

PIATTI (w.) — talerze blaszane, instrument muzyczny.

PICCOLO (w). mały; **PICCOLO FLAUTO** — pikulina.

PIÈCE (f.) — sztuka muzyczna, kompozycja.

PIENO (w.) — pełny, cały.

PIENO CORO (w.) — całym chórem.

PIEŚŃ — liryczny utwór poetycki, przekomponowany muzycznie na śpiew, kompozycja zatem muzyczna, która śpiewem oddaje nastrój liryczny. Pieśń artystyczna, pokrewna pieśni ludowej, powstała stosunkowo późno, bo dopiero po r. 1600, kiedy po wielogłosowej muzyce wokalne zapoczątkowano nowy styl, którego nowość stanowiło to, że prowadzenie melodii powierzono tylko jednemu głosowi, podczas gdy inne głosy miały spełniać rolę drugorzędną, tj. tylko towarzyszących pierwszemu głosowi. W ten sposób powstała pieśń jednogłosowa, otrzymując we Włoszech nazwę *canzona*, we Francji *Le Lied* (*chanson*), a w Niemczech *das Lied*. Prosta treść i formy oraz naturalistyczny, szczery wyraz są to cechy charakterystyczne pieśni. O ile chodzi o rodzaj pieśni, to różniamy pieśni ludowe i artystyczne, świeckie i kościelne, zwrotkowe i przekomponowane (p. **FORMY MUZYCZNE**). (Schubert, Schumann, J. Brahms, H. Wolf, G. Faure, E. Grieg, M. Musorgski, a z polskich St. Moniuszko, Wł. Żeleński, J. Gall, St. Niewiadomski, M. Karłowicz, K. Szymanowski).

PIETOSO (w.) — nabożnie, prosząco.

PIĘCIOLINIA — system 5 linii równoległych, przyjęty w muzyce dla pisania nut na nich i między nimi oraz innych znaków muzycznych.

PIFFERARO — włoski kobziarz wędrowny.

PIKULINA — mały flet, flecik o oktawę wyższy od fletu.

PISTON — kłapa, wentyl w instrumentach mellowych dętych.

PIÙ (w.) — więcej.

PIZZICATO (w.) — wskazówka dla grających na instrumentach smyczkowych, by nie używać smyczka, lecz szarpać struny palcem.

PLAGALNA KADENCJA — kad. kościelna, następstwo po sobie harmonii IV i I stopnia, subdominanty i toniki.

PLAISANTERIES (f.) — żarty, kompozycje muzyczne w XVIII w. o układzie lekkim, figlarnym.

PLECTUM (f.) — pateczka do uderzania w struny (np. do cymbałów).

PLENO (w.) — pełny p. **PIENO**.

POCHETTINO (w.) — cokolwiek.

POCO (w.) — trochę.

POCO ACCELERANDO (w.) — trochę prędzej.

POCO MENO (w.) — trochę wolniej.

POEMAT SYMFONICZNY — utwór muzyczny na orkiestrę, przeważnie jednoczęściowy (nie cykliczny jak symfonia, sonata), rodzaj zapoczątkowany w muzyce przez Fr. Liszta, który sugestywną wymowę orkiestry połączył z pozamuzycznymi ideami

poetyckimi, malarskimi, mającymi stanowić „program” ideowy tego rodzaju kompozycji. Poemat symfoniczny powstał jako konglomerat wytycznych symfonii programowej H. Berlioza oraz jednościowej formy niemieckich romantyków. Jako taki stanowi ostateczną konsekwencję kształtowania formy za pomocą motywów przewodnich przy równoczesnym zrezygnowaniu z postulatów formy sonaty. Architektonicznie bowiem normy nie obowiązują, a kształt nadaje kompozycji poetycki program. Mimo wszystko należy jednak zaznaczyć, że i poemat symfoniczny tworzony jest w oparciu o zasady muzyczno-logiczne. Poematy symfoniczne po Liszcie pisali: F. Smetana, M. Rimski-Korsakow, A. Skriabin, R. Strauss, C. Saint-Saëns, Cl. Debussy, P. Dukas, A. Respighi, u nas Z. Noskowski, M. Karłowicz, H. Opieński, E. Morawski, P. Rytel, L. Różycki.

POI — potem; **POI LA CODA** — potem zakończenie.

POLACCA (w.) — polonez. **ALLA POLACCA** — w rytmie poloneza.

POLIFONIA — wielogłosowość polegająca na równoczesnym prowadzeniu dwu lub więcej głosów, w melodii i rytmie bardziej samodzielnych niż w utworze homofonii, która posługuje się nie tyle „siatką przeplatanych głosów”, ile całymi blokami akordów. Pieśń ludowa ze zwyczajnymi akordami jest jednogłosowa, natomiast kanon — wielogło-

sowy, bo w nim każdy głos samodzielnie występuje, nie w kompleksie głosów akordu. Jako główne formy stylu polifonicznego uważa się kanon, inwencję, fugę i styl ten dominował w okresie przed Bachem. Natomiast w muzyce klasyków (Haydn, Mozart, Beethoven) oraz romantyków przeważa homofonia. Również w operze polifonia ustępuje miejsca homofonii.

POLIHYMNIA (g.) — muza pieśni lirycznej i muzyki (przedstawiana z lirą).

POLIRYTMIKA — występowanie równocześnie w zdaniu wielogłosowym różnych rytmów np. w górnych głosach takt 4/4 lub 2/4, a w basie 3/4, w górnym głosie triole a w dolnym ćwiartki. Polirytmika ma szczególnie wielkie znaczenie w gimnastyce rytmicznej.

POLITONALIZM — wielotonacyjność. Cechą muzyki politonalnej jest to, że poszczególne akordy ciężą równocześnie do kilku tonacji jakby do nich przynależne, w przeciwieństwie zatem do muzyki tonalnej, gdzie tonika, ton zasadniczy jest punktem centralnym, do którego inne akordy dążą. Bitonalizm i tritonalizm jest to równoczesne użycie dwu lub trzech tonacji.

POLKA — narodowy taniec czeski w takcie 2/4, rozpowszechniony w całej Europie, a który około 1830 r. miała wynaleźć pokojówka Anna Slezak.

Nazwę otrzymała Polka od czeskiego słowa „pulka”, co znaczy połowa i w istocie ruch pół kroku jest charakterystyczny dla tego tańca.

POLKA MAZURKA — taniec wirowy, powstały z połączenia pas polki i mazurowego, z podziałem na 3/4

POLONEZ (f. polonaise) — narodowy taniec polski (czyli dawny „chodzony”), w takcie 3/4, uroczysty i dostojny, podobnie jak Pavane, zaczynający się zawsze na mocnej części taktu bez odbitki. Według podania miał być tańcem dworskim; prawdopodobnie jednak jest to taniec ludowy „polski”, rozpowszechniony na kresach zachodnich. Charakterystyczną cechą poloneza jest rytm zbliżony do fadanga i bolera, tylko w żywszym tempie. Uwagi godne jest też zakończenie poloneza, gdzie z dwóch taktów 3/4 powstają trzy takty 2/4, przy czym ostatnia nuta pada na słabą część taktu.

POMPOSO (w.) — wspaniale, pompatycznie.

PONTICELLO (w.) — podstawek (na skrzypcach).
SUL PONTICELLO — grać blisko podstawka.

PORTANDO (w.) — przenosząc.

PORTAMENTO DI VOCE (w.) — gładkie przejście w śpiewie z jednej nuty do drugiej, bez żadnej przerwy.

PORTATYW — małe przenośne organy bez pedatu o 2 najwyższej oktawach. Jedną ręką naciskało się klawisze, a drugą skórzany worek.

POSITION (f.) — **POSIZIONE** (w.) — położenie, pozycja (ręki lewej na skrzypcach).

POSTLUDIUM (f.) — przygrywka końcowa, krótka kompozycja na organy.

POTPOURRI (f.) — wiązanka różnych melodii z jednego lub kilku utworów muzycznych.

POUSSE (f.) — pociągnięcie smyczkiem w górę.

POZYCJA — p. **POSITION**.

POZYTYW — 1. najwyższa klawiatura w organach; 2. organy większe od portatywu, które ustawiło się już na stole. Pozytyw posiadał 2—6 rejestrów, a z czasem języczki metalowe i pedał; do XVIII w. był w użyciu zarówno w kościołach jak i domach.

PÓL-NUTA — wartość półtaktu cztero-ćwierciowego.

PÓŁTON — odległość między dwoma bezpośrednio obok siebie leżącymi dźwiękami. Rozróżniamy półton diatoniczny między dwoma różnymi stopniami np. e — f, c — des i chromatyczny wskutek podwyższenia lub obniżenia tego samego stopnia np. c — cis, g — ges.

PRACA TEMATYCZNA — przeróbka, przekształcenie tematów przez kompozytora pod względem melodyjnym, rytmicznym i harmonicznym, aby w ten sposób nie zwiększając ilości tematów — móc uzyskać nowy materiał twórczy dla określonej całości (utworu muzycznego).

PRECIPITANDO (w.) — przyspieszając.

PRELUDIUM (f. *prélude*) — przygrywka, wstęp do większego utworu (*suity*, *fugi*). W naszej muzyce nazwę tę zastosowano i do samodzielnych kompozycji, tworzonych według formy pieśni (Chopin). Preludium powstało z improwizacji lutnistów i organistów.

PREMIER DESSUS (f.) — pierwszy sopran.

PRESTO (w.) — bardzo prędko; **PRESTISSIMO** — jak najszybciej.

PRIMA (f.) — pierwszy stopień każdej tonacji.

PRIMA DONNA — pierwsza śpiewaczka w operze, kreująca główne partie (odpowiednik do *Primo uomo* — pierwszy tenor bohaterski).

PRIMA VISTA (w.) — pierwsze spojrzenie; widząc pierwszy raz utwór muzyczny, bez przygotowania, od razu odegrać go lub odśpiewać.

PRIMA VOLTA — pierwszy raz (*I-ma v.*). Takt jeden lub więcej, które się opuszcza przy graniu drugi raz (*seconda volta*).

PROGRAMOWA MUZYKA — wychodzi z założenia, że muzyka powinna wyrażać nie tylko sens czysto muzyczny. W przeciw. więc do muz. absolutnej wykorzystuje asocjacyjną zdolność dźwięku, rytmu i barwy muzycznej celem przedstawienia zdarzeń duchowego albo zewnętrznego życia; chce zatem za pomocą dźwięków malować pewien z góry obmyślony program, czy to poetycki, czy symboliczny, czy też konkretny obraz. Przy takim nastawieniu potrzebny jest dla zrozumienia program, który by wyjaśniał, jak przedstawione opisy należy rozpoznać, by je pojąć tak, jak to sobie wyobrażał kompozytor. Głównymi środkami charakterystyki w muzyce programowej jest malarstwo dźwiękowe, naśladujące w sposób naturalistyczny pewne zjawiska realne, jak np. śpiew ptaków, szum wody, wycie wichru itd. Rozumiałym jest, że muzyka programowa może mieć zastosowanie szczególnie w muzyce instrumentalnej, mniej natomiast w muzyce wokalne (włoscy madrygaliści i franc. *Chanson* w XVI w.). Jakkolwiek muzyka programowa istniała już w każdej epoce, jednak rozpowszechniła się ona dopiero w XIX w. od czasu wystąpienia H. Berlioza (*Symfonia fantastyczna*). Po nim kierunek ten kontynuowali Fr. Liszt, R. Strauss, M. Rymski-Korsakow, a u nas M. Karłowicz, L. Różycki i inni.

PROGRESJA — ruch postępowy akordów, powtarzanych według jednego wzoru.

PROWADZĄCA NUTA — siódma nuta gamy.

PROZODIA — oznaczenie miarowe zgłosek w śpiewie.

PRZEDTAKT — część taktu, poprzedzająca właściwą melodię w kompozycji, celem wzięcia niejako oddechu.

PSALM (z g.) — pieśń religijna o uroczystym nastroju, która stanowi podstawę chrześcijańskiego śpiewu kościelnego, zarówno jako śpiew solowy jak i choralny psalmodia (śpiew na przemian). Poza słynnymi psalmami króla Dawida powstały później psalmy pokutne O. Lassa, psalmodia Palestriny i psalmy Bacha, Mozarta, Brahmsa i Liszta.

PSALTERION — instrument w formie trapezu lub trójkąta, którego struny potracano palcami. Był bardzo w użyciu, szczególnie w wiekach średnich.

PUNKT — kropka przy nucie lub pauzie, przedłużająca jej o połowę wartości.

PUNKTACJA — zmiany w partii śpiewaczej, np. operowej, dla ułatwienia śpiewu, zwykle przez zastąpienie wysokich nut niższymi nutami akordu.

PUNTA D'ARCO — końcem smyczka.

PUNTATO (w.) — p. **STACCATO**.

PUNTO (w.), **POINT** (f.) — p. **PUNKT**.

PUZON (w. — tromboni) — instrument dęty, metalowy podobny do trąbki, ale znacznie wydłużony,

z łukiem do wyciągania (stąd puzon cugowy), który rurę wydłuża, a przez to i ton obniża. Ton puzonu jest czysty, pełny i uroczysty. W czasach klasycyzmu były w użyciu trzy puzony: altowy, tenorowy i basowy. R. Wagner wprowadził w orkiestrze Pierścienia Nibelunga jeszcze czwarty puzon, mianowicie puzon kontrabasowy. W r. 1815 skonstruowano puzon z pistonami, ale ton jego nie jest tak czysty jak poprzedniego i dlatego puzonu z pistonami używa się w orkiestrach dętych, marszowych.

Q

(należy patrzeć także kw.).

QUARTA (f.) — p. **KWARTA**.

QUARTETTO (w.) — p. **KWARTET**.

QUASI — prawie. **QUASI UNA FANTASIA** — w rodzaju fantazji.

QUIETO (w.) — spokojnie.

QUINTA — p. **KWINTA**.

QUINTETTO (w.) — p. **KWINTET**.

QUOD LIBET (f. — co się komu podoba) — mieszanina żartobliwych, co do treści niejednorodnych utworów muzycznych, zebranych bez jakiegoś planu w całości. O ile chodzi o wartość artystyczną — to skala też jest różna.

RADIO — urządzenie celem przenoszenia bez drutu elektrycznego dźwięków, nadawanych na miejscu nadawczym przy pomocy mikrofonu. Składa się ono z trzech części zasadniczych: mikrofonu, tj. instrumentu służącego do przekształcania fal dźwiękowych w elektryczny prąd zmienny, urządzenia nadawczego i odbiorczego. W tym celu istnieją stacje nadawcze i odbiorcze. W pierwszej znajduje się aparatura, wytwarzająca falę nośną stacji, gdzie odbywa się proces modulacji czyli antena nadawcza. Poza tym istnieje jeszcze studio, gdzie są mikrofony, nagłaśnane przez wykonawców. Prądy wzbudzone w mikrofonie przy nagłaśnianiu trzeba najpierw odpowiednio wzmocnić, co czyni amplifikatornia, umieszczona obok sali mikrofonów, następnie drutem przedostają się one do właściwej sali nadawczej. Stacja nadawcza może swoje nadawanie przestać kablem innej stacji nadawczej, która je dopiero wtórnie kieruje na swą antenę. Proces ten nazywa się transmisją (drutową). Jakość wysłanej w świat z anteny audycji zależy w dużej mierze od warunków akustycznych studia. Dawniej studio miało ściany pokryte draperiami pluszowymi lub filcowymi, obecnie specjalnym materiałem, np. celofixem. Prócz tego bardziej zasobne studia posiadają oddzielną przestrzeń echową dla regulacji pogłosu. Technika przesyłania dźwięków jest na-

stępująca: fale dźwiękowe wytwarzają w obwodzie mikrofonu prądy zmienne, będące mniej lub więcej wiernym odzwierciedleniem; te prądy akustyczne są właściwym sygnałem który ma być przekazany i w tym celu fala przesyłana zostaje nimi zmodulowana. Pierwszej próby skonstruowania radia podjął się 1888/89 H. Hertz, jednak pierwsze nadanie muzyki przez Marconi-Company odbyło się dopiero w r. 1920.

RAGTIME (a. reg'tajm) — przerywane tempo, charakterystyczne dla kształtowania się melodii w muzyce jazzowej.

RANZ DES VACHES (f.) — szwajcarska melodia pasterzy bydła z dźwiękiem dzwonków uwiązanych u szyi bydła.

RAPSODIA (g.) — utwór muzyczny swobodnej formy w rodzaju fantazji. Za czasów klasyków słoszono tę nazwę do części pieśni z większych poematów, w muzyce natomiast romantycznej i do utworów instrumentalnych osnutych na motywach ludowych (Liszt, Brahms). Nazwa pochodzi od piewów dzieł Homera, zwanych rapsodami.

RASTRAL, RASTRUM — przyrząd do rysowania pięciolinii.

RATTO (w.) — prędko.

RE — ton D, drugi stopień gamy C.

RECITAL — koncert, który wypełnia tylko jeden wirtuoz, instrumentalista lub śpiewak. Nazwę tę wprowadził Fr. Liszt.

RECITANDO (w.) — opowiadając w śpiewie.

RECITATIVO (w.) — w operze i oratorium, rodzaj śpiewnej deklamacji na jednym lub kilku tonach bez określonego taktu i rytmu. Rozróżnia się recitativo secco albo parlando, recytaływ bardziej mówiony niż śpiewany w oparciu o krótkie akordy z tow. tylko cembalo i recitativo accompagnato wzgl. obligato (na którym oparł swe reformy Gluck) z tow. orkiestry. Recytaływ zastosowano w muzyce po 1600 r., a w XIX w. R. Wagner przeprowadził zatarcie różnic między recitativo secco a recitativo accompagnato.

REDAKCJA — układ dzieła.

REDOWA — czeski taniec, rodzaj polki mazurki w takcie 2/4 i 3/4.

REFREN (f.) — zwrotka, ostatnie słowa strofy powtarzane w śpiewie.

REGAL — dawne, małe organy, podobne do pozytywu i partaływu tylko z głosami języczkowymi, będące w użyciu w XVI w. Brzmienie ich jednak było ostre i przykre, tak że w XVIII w. wyszły z użycia.

REGENS CHORI (f.) — dyrektor chóru.

REJESTR — 1. w sztuce śpiewu różne gatunki głosu ludzkiego, np. rejestr piersiowy, średnica (voix mixte), z głowy (falset). Zadaniem nauki śpiewu jest ich wyrównanie; 2. w organach rząd należących do siebie piszczałek, które mają podobny charakter dźwięku. Odzywają się one przez wysunięcie rejestrów, systematycznie ułożonych.

RELIGIOSO (w.) — nabożnie.

REMINISCENCJA (f.) — melodia powracająca jako przypomnienie, np. w ostatnim akcie opery melodia „pierwszego spotkania amantów”; także melodia przypominająca pomysły innych kompozytorów.

RENEZANS — okres trwający w muzyce od 1450 — 1650, w którym do szczytu rozwoju dochodzi wielogłosowość (polifonia) i twórczość madrygalistów, poza tym harmoniczny i kontrapunktyczny styl a capella. Czołowi przywódcy renesansu Gabrielli i Palestrina we Włoszech, a O. Lassus w Niderlandach. Na czas renesansu przypada wynalezienie przez Wenecjanina O. Petrucciego druku nut (1501).

REP. skr. repetycja — powtórzenie.

REPERKUSJA — odgłos, odbicie tonów w fortepianie; powtarzanie tematu w fudze.

REPRISE (f.), **REPRYZA** — „podjęcie ponowne”, powrót (p. **Przykłady**, 13).

REQUIEM (ł.) — Msza żałobna składająca się z: Requiem, Dies Irae, Domine Sanctus, Agnus Dei. (W tym rodzaju kompozycji najwyższą stacją Mozart).

RESPONSORIUM (ł.) — odpowiedź chóru na śpiew kapłana.

RETRAITE (f.) — capstrzyk.

RÉVEIL (f.) — pobudka wojskowa, sygnał na trąbce do wstawania.

REVERIE (f.) — marzenie.

REZONANS — akustyczne odbicie dźwięku; wzmocnienie jakiegoś dźwięku przy pomocy współbrzmiejącego ciała (np. w fortepianie, pudła rezonansowego). Znaczenie rezonansu dla instrumentów jest wielkiej wagi.

RICERCARE (w.), dosłownie szukać — kompozycja jakiegoś utworu na organy (w XVIII wieku przede wszystkim w rodzaju fugi), opracowanego z całym kunsztem kontrapunktycznym. Nazwa ta utrzymała się aż do Bacha.

RICORDANZA (w.) — wspomnienie, zbiór znanych melodii.

RIGAUDON — dawny francuski (prowansalski) taniec w rodzaju szybkiego gawota w takcie 4/4 albo 3/4.

RIGOROSO, CON RIGORE (w.) — ściśle, dokładnie.

RINFORZANDO (w.) — wzmacniając dźwięk.

RIPIENO (w.) — chór instrumentalistów albo śpiewaków (przeciwieństwo — solo).

RISOLUTO (w.) — stanowczo, pewnie.

RISPOSTA — odpowiedź w fudze; powtórzenie tematu przez inny głos w dowolnym interwale.

RISVEGLIATO — żywo, żwawo.

RITARDANDO (rit, ritard) (w.) — opóźniając, zwalniając.

RITENUTO (w.) — wstrzymując, zwalniając.

RITORNELLO (w.), **RITOURNELLE** (f.) — ustęp lub przygrywka powtarzająca się periodycznie, refren.

ROMANS, ROMANZA (w.) — utwór muzyczny lirycznego charakteru w rodzaju pieśni, który w nowszej muzyce wokalne i instrumentalnej rozwinął się około połowy XVIII w. Szczytowy punkt klasycznego romansu stanowią dwa romanse Beethovena na skrzypce z orkiestrą op. 40 i 50.

ROMANTYZM — kierunek muzyczny, który powstał po Beethovenie (1820) i trwał do r. 1890. Romantyzm — to ucieczka z szarego życia w kraj fantazji, zamilowanie do przeszłości, świata legend, baśni i podkreślanie strony uczuciowej. W muzyce

romantyzm zaznacza się wysubtelnieniem dźwięku, barwną instrumentacją, częstymi modulacjami, wręcz zacieraniem linii w przeciwieństwie do wyrazistego rysunku klasycyzmu. Do romantyków zalicza się Schuberta, Webera, Mendelsohna, Chopina, Schumanna, natomiast do neoromantyków Berlioza, Liszta, Wagnera, R. Straussa.

RONDINO — małe rondo.

RONDO — (f. rondeau) — śpiew w koło — utwór muzyczny, w którym przed i między różnymi tematami ubocznymi zawsze ten sam temat główny się powtarza. Rondo powstało z tańców ze śpiewami, a charakter jego jest wesoły, pełen wdzięku. Forma ronda często jest stosowana w końcowej części sonaty i koncertu.

ROZRYWKOWA MUZYKA — p. **SALONOWA MUZYKA**.

ROŻEK ANGIELSKI — instrument stanowiący odmianę oboju, nastrojony o pięć tonów niżej; ton ma pełny ale nieco żałosny, posępny. W orkiestrze w użyciu od XIX.

RUBATO (w.) — swobodnie pod względem rytmu. Tempo rubato stosowano już w XVIII w., a w XIX w. sposób ten wykonania, wymykający się od dyscypliny metrycznej szczególnie jest charakterystyczny dla muzyki Chopina.

RULADA — mały pasaż o większej ilości nutek; gama wykonana szybko w śpiewie.

RUSTICO (w.) — w wiejskim stylu.

RYTM (g.) — długość tonów; w ścisłym znaczeniu jest to ruch nut różnej wartości w obrębie stałego taktu. Rytm więc określa wartość poszczególnej nuty, jakiejś grupy nut w czasie, długość ich trwania, podaje regularnie występujące zmiany akcentowanych i nieakcentowanych części taktu, precyzuje przez to specjalny charakter ruchowy utworu, np. mazura, walca, polki itd. Stanowi zatem ważny czynnik architektoniczny, decydujący w znacznej mierze o jakości i oryginalności kompozycji. Postrzucie rytmu jest wrodzone i nie można go nabyć. Nie należy jednak mieszać pojęcia rytmu z taktem, bo np. polonez i mazur napisane są w jednym i tym samym takcie, ale w innym rytmie.

RYTUAŁ, RITUALE (w.) — zbiór przepisów kościelnych.

S

SAKSOFON — instrument wynaleziony przez A. Saxa około 1840 r. Sporządzony jest z blachy niklowej na podobieństwo konstrukcji klarnetu. Gra na saksofonie nie męczy, mechanizm półtonowy precyzyjny, a dźwięk bywa różny; bo raz w rodzaju wiołonczeli, to znów przypomina waltornię lub klarnet. Ta różnorodność dźwięku zależna jest od wielkości

instrumentu, który buduje się w kilku strojach, poczynając od sopranowego, a skończywszy na basowym. Saksofon rozpowszechnił się rychło w orkiestrach wojskowych Francji, Anglii i Niemiec, a przede wszystkim w orkiestrach do tańca, gdzie stał się instrumentem niezbędnym. Do orkiestry operowej wprowadzili go Hindemith, Krenek, Bartok i in.

SALONOWA MUZYKA — oznacza rodzaj muzyki płytkiej, miłej dla ucha ale mdłej, przybierającej natomiast pozory wirtuozostwa. Powstała ona z początkiem XIX w. i łączy się ściśle z fortepianem, który stał się wówczas głównym instrumentem, zarówno w życiu publicznym jak i domowym. W związku z tym i coraz to większą demokratyzacją sztuki okazała się potrzeba tworzenia literatury, odpowiadającej poziomowi mieszczańskiej kultury muzycznej. Złoty wiek muz. salonowej przypada na okres szczytu wirtuozostwa Thalberga i Liszta (1830—1848), którzy m. in. sami zaczęli pisać muzykę salonową (fantazje na tematy oper, pieśni itd.). Pod koniec XIX w. muzyka salonowa wchodzi do różnych lokali publicznych i w ten sposób powstaje muzyka rozrywkowa, która i w programach radia zajmuje dziś tyle miejsca.

SALTARELLO — skoczny taniec włoski przeważnie w takcie $\frac{3}{8}$ (albo też i w $\frac{6}{8}$), podobny do tarantelli.

SALTATO (f. sautillé) przy grze na skrzypcach: staccato z połączeniem kilku nut na jeden smyczek, podskakującym smyczkiem (p. **Znaki muzyczne**).

SALVE REGINA — „Bądź pozdrowiona Królowo”, hymn na cześć N. Marii Panny.

SANCTUS — p. **MISSA**.

SARABANDA — dawny taniec hiszpański w wolnym tempie w takcie zaś trzyczęściowym, poważny i uroczysty, który około 1600 r. rozpowszechnił się też i we Francji. Stanowił on główną część suity w okresie baroku. W dawnej hiszpańskiej muzyce ludowej znane też były sarabandy i w szybkim tempie.

SCEMANDO (w.) — słabnąc, ścisząc.

SCHERZANDO (w.) — żartobliwie.

SCHERZO (w. żart) — utwór muzyczny w tempie żywym o wesołym, żartobliwym charakterze i pod tą nazwą znany już od czasu renesansu. W cyklicznych formach muzyki klasycznej zaczął je wprowadzać w miejsce menueta już Haydn, a od drugiej symfonii i Beethoven, czyniąc to ze swoistym humorem również i w sonacie.

SCIOLTE (w.) — nuty oddzielne, nie związane smyczkiem.

SCIOLTO (w.) — swobodnie.

SCORDATO (w.) — rozstrojony, stąd scordatura — przestrajanie strun skrzypcowych na inny strój; co celem osiągnięcia efektów chętnie czynili Paganini, Beriot i in. Scordaturę znano już w epoce renesansu (ówczesne utwory na lutnię), praktykowano też często w epoce baroku, stosując ją i do utworów skrzypcowych. Przestrojenie lutni przez Beckmesserą w śpiewanej przez niego serenadzie w *Meistersingerach* R. Wagnera również należy odnieść do tego rodzaju efektów.

SECCO (w.) — sucho, krótko, odcinając tony.

SECONDA VOLTA (w.) — drugi raz — p. **PRIMA VOLTA**.

SEGNO (w.) znak: **DAL SEGNO** (D. S.) — od znaku, **AL S.** — do znaku.

SEGUIDILLA (h.) — taniec hiszpański w takcie $\frac{3}{4}$, w bardzo szybkim tempie (zwykle z tow. kastanietów).

SEKSTA (f.) — szósty stopień od toniki.

SEKSTET — utwór muzyczny na 6 głosów lub 6 instrumentów.

SEKSTOLA — grupa z 6 nut jednakowej wartości.

SEKUNDA (f. — drugi najbliższy górny albo dolny ton i to albo cały ton (wielka sekunda) albo półton (mała sekunda); sekunda stanowi interwał dysonujący.

SEKWENCJA — 1. powtórzenie jakiegoś melodyjnego motywu albo następstwa kilku akordów na innych stopniach; 2. dawny średniowieczny śpiew liturgiczny w rodzaju hymnu.

SEMI (f.) pół, na wpół.

SEMIBREVIS (f.) — cała nuta, nuta czteroćwićciowa (nazwa w muz. mensuralnej).

SEMPRE (w.) — ciągle, zawsze.

SENSIBILE (w.) — z uczuciem, czule.

SENTIMENTO, CON (w.) — z uczuciem.

SENTITO (w.) — wyraziście, zrozumiale.

SENZA (w.) — bez.

SEPTET (f.) — kompozycja dla 7-miu instrumentów lub 7-miu głosów.

SEPTIMOLA, SEPTOLA (w.) — grupa 7 nut jednakowej wartości.

SEPTYMA (f.) — siódmy stopień od toniki.

SERENADA (w. **SERENATA**) — kompozycja lżejszego charakteru na śpiew lub instrumenty, wykonywane wieczorem lub w nocy na wolnym powietrzu.

SERENO (w.) — wesoło, pogodnie.

SERIOSO (w.) poważnie.

SERPENT (f.) — dawny instrument dęty (późniejsza ofiklejda) o niskich tonach, kształtu węża.

SFORZANDO (w.) skr sf, sfz — wzmacniając (nutę).

SHIMMY (a.) — taniec jazzbandowy w takcie $2/4$.

SI — ton H, siódmy stopień gamy C-dur.

SI BEMOL = B.

SICILIANA (w.), **SICILIENNE** (f.) — pieśń i taniec pasterzy sycylijskich w takcie $12/8$, rzadziej $6/8$, w tempie dość powolnym.

SIMILE (i.) — tak samo, podobnie.

SIN'AL'FINE (w.). — aż do końca.

SKALA — 1. gama; 2. rozległość głosu lub instrumentu; 3. **Scala** (Teatro alla Scala) — teatr operowy w Mediolanie.

SKRZYPCE — (i. vitula, nast. viola, viola) — instrument smyczkowy, który w XVI w. powstał z viola di braccio. Różni się jednak skrzypce od violi większą wypukłością pudła rezonansowego, niską dookoła ścianką boczną i wąską szyjką. Pudło składa się z dwóch płyt, górnej, budowanej ze świerku i dolnej (dna) — z klonu oraz ze ściany bocznej. Od jakości drzewa zależy w znacznej mierze ton skrzypiec (po prześwietleniu skrzypiec Stradivariego stwierdzono, że płyta górna była zbudowana z bardzo włóknistego świerku). Lak chroni je natomiast od zepsucia. Na podstawku rozpięte są struny e^2 — a^1 — d^1 — g, strojone w kwintach. Pod prawą nóż-

ką podstawka wstawiona jest dusza, tj. kołeczek, łączący obie płyty i w ten sposób przenoszący drganie płyty dolnej. Od duszy zależy wielce barwa dźwięku skrzypiec. Przedłużenie pudła stanowi szyjka, zakończona tzw. ślimaczkiem z kołkami, celem naciągania strun. Na szyjce naklejony jest gryf, służący do aplikatury. Dźwięki wydobywa się za pomocą pociągnięcia smyczkiem (arco) lub szarpnięcia strun palcem (pizzicato). Prócz dźwięków naturalnych można wydobywać jeszcze flageolety o barwie fletowej przez lekkie dotknięcie strun. Przeważnie gra się na skrzypcach jednogłosowo, ale możliwe są podwójne tony i akordy. Ze wszystkich instrumentów smyczkowych skrzypce posiadają najbardziej wdzięczny ton, toteż są one w tej grupie najważniejszym instrumentem. W historii ich budowy zastąpili Włosi: G. Maggini, A. Amati (1535 — 1611) oraz uczeń jego A. Stradivari (1650—1737), któremu udało się dźwięk skrzypiec najbardziej udoskonalić, następnie Guarneri (1687—1742) i Fr. Ruggeri (1670—1692) i in., a w Polsce Marcin Groblich (ok. 1600) i Dankwart.

SMORZANDO, SMORENDO (w.) — omdlewająco, zamierająco.

SMYCZEK — przyrząd do grania na instrumentach smyczkowych. Składa się on z równego pręta (dawniej w formie łuku), zrobionego z twardego elastycznego drzewa brazyl. fernambuc, na którym

rozpięte są za pomocą umocowanej na końcu pręta żabki, włosy z ogona końskiego. Od dobroci smyczka zależy wielce jakość gry.

SMYCKOWANIE — sposób użycia smyczka. Właściwe prowadzenie smyczka jest rzeczą wielkiej wagi, bo wprowadzić czystość tonu zależy od ręki lewej, naciskającej struny, natomiast wszystko inne, jak miękkość lub ostrość tonu, wyraz, artykulacja, zależą od ręki prowadzącej smyczek.

SMYCKOWE INSTRUMENTY — skrzypce, wiolonczela, altówka, kontrabas.

SOAVE (w.). — słodko, miękko.

SOL — ton G, piąty stopień gamy C-dur.

SOLENNÉ (w.) — uroczyście.

SOLFEŻ (w. solfeggio) — 1. czytanie nut głosem jako środek umuzykalnienia; 2. ćwiczenia śpiewane, przy wykonywaniu których trzeba wymawiać nazwy nut: do, re, mi, fa, sol, la, si. W tym samym znaczeniu mówi się: wokalizy.

SOLMIZACJA — zainicjowana przez Gwidona z Arezzo z pocz. XI w. metoda tworzenia gam i tonacji z nazwami stopni gamy: do, re, mi, fa, sol, la, a później si.

SOLO (w. = sam); wykonanie utworu muzycznego instrumentalnego lub wokalnego przez jednego artystę. (Siąd solista).

SON (f.) — dźwięk.

SONANTE (w.) — dźwięczne.

SONATA — (w.: Canzone da sonar) — utwór muzyczny o formie „cyklicznej” tzn. składający się z trzech lub czterech części różnego charakteru w następującej kolejności: pierwsza część szybkie allegro, czasem z krótkim powolnym wstępem, po którym, jakby dla zaznaczenia kontrastu następuje część druga powolna i pełna wyrazu (adagio lub andante). Trzecia część stanowi menuet lub scherzo, kończy zaś czwarta część szybka — finale. Cechą charakterystyczną sonaty jest temat, tj. wyraźna melodia, stanowiąca całość, którą jakiś głos prowadzi, podczas, gdy inne są mu podporządkowane. Temat musi się wbić w ucho i dlatego często zachodzi potrzeba jego powtórzenia. By jednak nie nużyć tym zbyt słuchacza, można temat przerobić, dać go (np. w symfonii) do zagrania innym instrumentom albo wreszcie przenieść go do innej tonacji (modulacja). Temu tematowi I przedstawia się temat II, a dla większego odróżnienia prowadzi się go w tonacji dominanty lub w moll. Po tym zaprezentowaniu obu tematów, następuje fragment drugi, który stanowi rozwinięcie tematów, ich swobodne kształtowanie np. w rodzaju wariacji, by we fragm. trzecim, reprzyty powtórzyć oba tematy (a więc i drugi) w tonacji zasadniczej i zakończyć codą. Tak się przedstawia schemat części I sonaty lub symfonii,

która przechodzi trzy fazy: ekspozycji, rozwinięcia tematycznego i reprzyzy. Druga część jest przeważnie w formie trzyczęściowej pieśni, albo często też w formie wariacji, a część ostatnia podobnie jak pierwsza, albo w formie ronda, wariacji. Sonata jest typową formą nowszej muzyki instrumentalnej (symfonia, uwertura, koncert, a w muzyce kameralnej trio, kwartet, kwintet itd.).

SONATINE — sonata mniejszych rozmiarów, składająca się tylko z 3, niekiedy nawet z 2 części.

SONORE — dźwięcznie.

SONS ÉTOUFFÉS (f.) — dźwięki tłumione.

SOPRA (w.) nad, wyżej.

SOPRAN (w. soprano, ł. discantus) — najwyższy głos kobiecy i chłopięcy. Objętość jego wynosi mniej więcej od $c-c^2$ (w chórach od $e-a^2$). W partiach solowych, zwłaszcza koloraturowych zasięg w górę bywa jeszcze większy. W operze rozróżniamy zależnie od wysokości, lekkości i brzmienia głosu następujące sopran: sopran dramatyczny (Sanfuzza w Rycerskości Wieśniaczce), sopran liryczny (Zuzia w Verbum Nobile Moniuszki), dramatyczny sopran koloraturowy (Królowa nocy w Czarodziejskim Flecie Mozarta), liryczny sopran koloraturowy (Gilda w Rigoletto Verdiego).

SORDAMENTE (w.) — głucho.

SORDINO (w.) tłumik, p. **SURDYŃKA**.

SOSTENUTO (w.) — wytrzymując nuty, wolniej.

SOTTO VOCE (w.) — półgłosem.

SOUVENIR (f.) — wspomnienie, pamiątka.

SPIANATO (w.) — (od spianar la voce = „rozprzestrzeniać”, rozłożyć głos) — szeroko i gładko w melodii, bez urwistych akcentów.

SPICCATO (w.) — odrywając tony (na skrzypcach), p. **Znaki muzyczne**.

ŚPIEW — jest jedną z funkcji ludzkiego głosu, aparatu wydającego ton. Organa biorące udział w kształtowaniu głosu są następujące: piersi, krtań, więzadła głosowe i jama ustna. Krtań ludzka jest aparatem dźwiękowym w rodzaju piszczałek stroikowych, w których więzadła głosowe tworzą struny głosowe (p. głos). Wszystkie te części występują w śpiewie łącznie i tylko przy właściwej współpracy wszystkich organów aparatu głosowego może być mowa o prawidłowym śpiewaniu. A właśnie u śpiewaków, którzy nie kształcili się w sztuce śpiewu, następuje przy przechodzeniu z tonu najniższego do najwyższego załamanie się głosu na skutek niewyrównania rejestrów piersiowych, średnicy i z głowy, rejestrów od siebie odmiennych, wymagających zatem poprawnego nimi posługiwania się.

Zasady kształcenia głosu są następujące:

1. czystość, jasność i wytrzymałość głosu,
2. należyta technika wymowy,

3. technika oddechu (łączy się z tym m. in. wyrównanie rejestrów i poprawna messa di voce),
4. sztuka umiejętnego wykonania.

Istnieją dziś trzy szkoły śpiewu: francuska, niemiecka i najbardziej ceniona włoska (Bel canto).

SPIRITOSO, CON SPIRITO (w.) — z ogniem, z życiem.

STABAT MATER DOLOROSA — „stała Matka Bolejąca”, tekst średniowiecznego śpiewu kościelnego, śpiewanego w Wielki Piątek. Tekst ten służył do kantat wielu kompozytorom, jak Palestrina, Pergolesi, Rossini, Szymanowski.

STACCATO (STACC) — odrywając, skacząc; w piśmie muzycznym oznaczone kropką nad nutą, p.
Znaki muzyczne.

STAGIONE (w.) — sezon operowy, gościnny występ trupy operowej.

STENTANDO (w.) — ociężale, zwalniając.

STRASCINANDO — opóźniając.

STREPITOSO (w.) — niespokojnie, szumnie.

STRETTA (w.) — szybkie zakończenie włoskiej arii operowej, np. znana stretta w Trubadurze Verdiego; w fudze ścieśnienie tematu, polegające na tym, że odpowiedź występuje już przed ukończeniem tematu.

STRINGENDO (w.) — przyspieszając.

STROIK — trzcinowy przyrząd w oboju, klarencie, który się wkłada do ust.

STROJENIE INSTRUMENTÓW — doprowadzenie ich przez nakręcanie strun kluczem lub kołkiem do właściwego tonu (kamertonu); w orkiestrze stroi się instrumenty według a' oboju.

STRUNY — część składowa instrumentów muzycznych. Wyrabia się je z jelit baranów, owiec, kotów itd. albo z metalu (dawniej z żelaza, miedzi, ostatnio przeważnie ze stali). W fortepianie struny grubsze owinięte są drutem mosiężnym, a to dlatego, by uniknąć umieszczania strun dłuższych i przez to wydłużania pudła.

STYL (ł.) — 1. jest to swoisty a stały sposób dobierania i formowania materiału muzycznego celem utworzenia zeń dzieła sztuki muzycznej, charakterystyczne zatem właściwości jakiegoś kompozytora, stanowiące jego cechę, np. styl Bacha, Beethovena. 2. pewne formy i odrębności dawnego okresu, np. styl baroku, wiedeńskich klasyków, romantyków. Jednak o ile chodzi o wybitną indywidualność, to np. pod stylem Beethovena należy rozumieć nie tylko charakterystyczne cechy jego sposobu pisania, ale można odnieść też i do tych kompozytorów, którzy przejęli od niego te właściwości i w tym duchu w dalszym ciągu tworzyli.

SUAVE (w.) — słodka, łagodnie.

SUB (i.) — pod.

SUBDOMINANTA — kwarta; trójdźwięk subdominantowy w c-dur: f—a—c.

SUBITO (w.) — nagle.

SUBMEDIANTA — p. **SEKSTA**.

SUBRETKA (f. i h. = garderobiana) — śpiewaczka, posiadająca świeży, młodzięńczy głos sopranowy, w operetce kreująca wesołe partie (sopran buffo).

SUITA (w. partita, f. suite) — następstwo kilku utworów muzycznych, stanowiących pewną całość i napisanych w tej samej tonacji. W takiej formie wprowadzono suitę około 1600 r., składała się ona z nast. części:

Pawana — Galiarda — Allemande — Courante, a od 1650 r.: Allemande — Courante — Sarabande — Gigue i przetrwała do r. 1750. Później nazwę tę zaczęto stosować swobodnie do kompozycji na orkiestrę, składającej się z 4—6 utworów tanecznych. Symfoniczne suity podług baletów i muzyki do utworów scenicznych pisali w XIX i XX w.: Bizet „Arlésienne”, Czajkowski „Dziadek do orzechów”, Grieg „Peer Gynt”, Rimski Korsakow „Szeherazada”, R. Strauss „Suita wg Couperina”, I. Strawiński „Pietruszka”, „Święto ognia”, „Pulcinella” wg Pergolesiego.

SUL, SULLA (w.) — na, przy.

SULLA TASTA (w.) — pociąganie smyczkiem po strunach, z daleka od podstawka (przy gryfie).

SUL PONTICELLO (w.) — przy podstawku.

SURDYNKA — tłumik, przyrząd do tłumienia dźwięków instrumentów smyczkowych i niektórych dętych.

SURMA — dawny instrument w kształcie trąby metalowej, zaszytej w skórę.

SYELTO (w.) — lekko, zwinnie.

SYKSTYŃSKA KAPELA — chór śpiewaków papieskich, istniejący w Watykanie od czasów rzymskiej Schola cantorum, tj. od początku wieków średnich.

SYMFONIA (g. Symphonie, w. Sinfonia — harmonia) — wielki utwór muzyczny na orkiestrę, o formie cyklicznej, tzn. złożony z kilku utworów czyli części symfonii (f. część symfonii = mouvement, n. = Satz). Żadne pojęcie nie miało w ciągu wieków tyłu i tak różnych znaczeń, jak symfonia. Starożytni Grecy np. pod nazwą symfonii rozumieli konsonans, Hebrajczycy zaś dudy; w wiekach średnich, tj. VIII—X w. wyraz ten oznaczał zgodność brzmienia „organum”, następnie między XII—XV w. instrument lirę nazywano symfonią (lub chifonia), w XVI w. natomiast — cały zespół muzykantów podporządkowany miejskiemu muzykowi, — ale też i wielogłosowe utwory (np. „Symphoniae sacrae” G. Ga-

brieliego). W XVII w. przez wyraz symfonia rozumiano wszelkie utwory instrumentalne, jak *ritornello*, koncert, *toccata*, a nawet fugi Bacha nosiły taką nazwę (15 inwencji i symfonii na fortepian), poza tym przygrywki do oper a później oddzielne kompozycje koncertowe, składające się z trzech części (szybkiej, powolnej i szybkiej), odpowiadające mniej więcej formie sonaty, i takie symfonie pierwszy zaczął pisać A. Scarlatti. W XVIII w. rozszerzono symfonię do czterech części przez dodanie jako trzeciej części menuetu (*allegro* — *adagio* — menuet — *allegro*). Ważnym reformatorem symfonii w czasach wiedeńskich klasyków okazał się najpierw Haydn. Reformy jego dotyczą przede wszystkim tematyki, którą on swobodnie, bogato, a przy tym oryginalnie rozwija, następnie barwnej, często zmiennej instrumentacji, a tak odpowiadającej ruchliwości motywów w ich szybkim rozwoju. Innowacje Mozarta dotyczą znów podkreślenia śpiewności i to szczególnie w *allegro*. Trzeci klasyk, Beethoven, w dalszym ciągu kształtował i pogłębiał formę. Przejął on od Haydna jego sposób rozwijania tematów, a od Mozarta śpiewność i te czynniki doprowadził do szczytu rozwoju. Poza tym — poczynając od drugiej symfonii — wprowadził w miejsce menuetu *scherzo*. W epoce romantyzmu symfonia pod względem stylistycznym stoi wysoko (Schubert, Mendelsohn, Schumann); powstaje wówczas też jako jej odgałęzienie symfonia pro-

gramowa (H. Berlioz). Dawną formę kontynuują jeszcze następnie J. Brahms i A. Bruckner. O ile chodzi o formę symfonii, to wzorowana ona jest na formie sonaty z tym, że trzecią część stanowił najpierw menuet (od czasu szkoły Mannheimskiej), a później *scherzo*. Nadto w części ostatniej (*finale*) prócz formy *ronda* (Haydn) spotkać też można *passacaglię* (IV symfonia Brahmsa), fugę (symfonia Jowiszowa Mozarta), kantatę (IX symfonia Beethovena). Symfonia zajmuje naczelne miejsce w muzyce instrumentalnej jako najdoskonalszy pod względem formy twór. Nie ogranicza się ona bowiem do jednej tylko części, lecz łączy ich kilka w jedną całość, wykazując nadto obowiązujący w muzyce instrumentalnej związek i logiczny rozwój. Wznosi się na wyższy poziom i postawić ją można obok takich form w literaturze, jak *epopeja* i *dramat*.

SYMFONICZNE KONCERTY — są to koncerty urządzane przez orkiestry w sezonie koncertowym, często z udziałem i solistów. Program stanowią symfonie, koncerty na fortepian, skrzypce, wiolonczelę z towarzyszeniem orkiestry, następnie poematy symfoniczne, uwertury, suity itd.

SYNKOPA — zmiana rytmu, przez przedłużenie nuty ze słabej części taktu na mocną, a w związku z tym i przesunięcie akcentowania.

SYRENA — dęty instrument, służący też do mierzenia drgań czyli wysokości dźwięku.

SYRINX (g.) — flet pasterski.

SYSTEM (g.) — pięciolinia.

SZANSONETKA — p. **CHANSONETTE**.

SZPINET (w. spinetta = kolec) — mały instrument w rodzaju fortepianu, będący w użyciu w wiekach średnich. Struny umieszczano w poprzek do klawiszów i uderzane były podobnie jak w cembalo piórkiem.

SZUMKA — wesoła, skoczna piosenka ukraińska.

T

TABULATURA (l. = tablica) — utwór muzyczny wypisany na tablicy za pomocą pisma nutowego, używanego w wiekach średnich, tj. nut, liter, cyfr, znaków. Tabulatury były różne, a więc organowe, na lutnię i gitarę, na wiolonczelę i inne instrumenty smyczkowe, na instrumenty dęte. Orientację co do rytmiki ułatwiały zamieszczone w tabulaturach wartości poszczególnych nut. Tabulatury dawały zatem całość wprawdzie skomplikowaną ale praktyczną, stanowiły niejako wstępne próby do stworzenia dzisiejszych partytur.

TACET (l.) — głos milczy, pauzuje.

TAKT (l. od tactus = uderzenie) — równomierny podział czasu, wskutek czego każdy utwór muzyczny dzieli się na pewną ilość równych części czyli taktów, w piśmie muzycznym oddzielonych linijkami pionowymi, a obrazujących, jak w danym odstępie układają się stosunki metryczne i rytmiczne. Każdy rodzaj taktu oznacza się znakiem muzycznym w postaci ułamka, którego licznik wskazuje ile częstek przypada na dany takt, a mianownik ich wartość. Ponieważ każdy takt może stosownie do utworu obejmować pewną ilość równomiernych uderzeń, z których pierwsze jest silniejsze a następne mniej lub więcej słabsze, rozróżniamy takty proste (dwa lub trzy uderzenia z akcentem na raz) i takty złożone: cztery uderzenia z dwoma akcentami, silniejszym na „raz”, a słabszym na „trzy”, sześć uderzeń itd. O ile chodzi o miarę — rozróżniamy takty dwumiarowe, np. $2/4$, trzymiarowe, np. $3/4$ lub czteromiarowe, np. $4/4$. W takcie parzystym części mocne są równe słabym, a nieparzystym czyli trójdzielnym — mocna część jest dłuższa od słabej (p. **Przykłady**, 14).

TAKTOMIERZ — p. **METRONOM**.

TALERZE, ŻELE — instrument perkusyjny, składający się z dwóch tarcz metalowych w rodzaju talerzy, które przy zderzaniu wydają przenikliwy odgłos. Talerzy używano początkowo tylko w orkie-

strachach wojskowych, później wprowadzono je do operowych i symfonicznych.

TAMBOUR (f.) — dobosz; **TAMBOUR-MAJOR** — idący na przodzie kierownik orkiestry, który batutą daje znaki.

TAMBURINO — płaski bębenek baskijski z dzwonkami; grający potrzeba nim jedną ręką, a drugą uderza w napiętą na nim skórę.

TAM-TAM, albo **GONG** — dzwon chiński, perkusyjny instrument muzyczny; jest to płyta metalowa o którą uderza się drewnianym młotkiem (w orkiestrze rolę tę często spełnia wywieszony talerz).

TANECZNA MUZYKA — muzyka i taniec istnieją już od dawna w najściślejszej łączności, dowodzą tego różne formy muzyki, udział tańca w pieśni tanecznej, pantomimie, operze, baletcie, suicie a nawet symfonii (menuet). U schyłku wieków średnich zarówno w tańcu dworskim, towarzyskim jak i ludowym odróżniano dwa rodzaje tańców: taniec zaczynający, pierwszy i taniec dodatkowy. Podział na taniec chodzony (w takcie prostym) i na skoczny (w takcie trzyczęściowym) stanowił punkt wyjściowy dla ukształtowania się europejskiej muzyki tanecznej. W XVI w. wpływ Francji na rozwój tańca i muzyki tanecznej był wielki. Do istniejących tam już w XV w. *Basse danse* i *Tourdion* dodano następnie dwa dalsze. Te tańce towarzyskie spożytkowano

w muzyce na lutnię (XVII w.), a rodzina Gautier stworzyła typ suity (*Allemande* — *Courante* — *Sarabanda* — *Gigue*), który L. Couperin i J. Champion zastosowali też i do muzyki na cembalo. W Niemczech suita również składała się z utworów tanecznych (*Pawana* — *Galiarda* — *Courante* — *Allemande*). Do najważniejszych tańców w XVI w. należały *Pawana*, *Courante*, *Allemande*, *Gigue*, do których w XVII w. przybývają *Menuet*, *Passepied* (szybki menuet), *Gawot*, *Bourrée* i *Rigaudon* (szybkie gawoty), *Sycyliana*. W XVIII w. powstaje w Niemczech *Ländler* i *Walc*, oba tańce w takcie trzyczęściowym. W Polsce do najdawniejszych tańców należał *Krakowiak*, po nim *Polonez*, *Mazurka*, *Obertas*, *Kujawiak*, *Oberek*. Po wojnie światowej przedostaje się z Ameryki do Europy jazz, taniec nigrów, który ogarnął prawie wszystkie kraje. Główne jego formy, p. **JAZZ**.

TANGO — argentyński taniec w wolnym 2/4 takcie; **TANGO MILONGA** — w tempie szybszym.

TANIEC — sztuka odtwarzania uczucia, życia duszy za pomocą rytmicznych ruchów ciała. — Rozróżniamy tańce ludowe, artystyczne, towarzyskie, stylizowane, solowe, zespołowe, baletowe i in.

TARANTELLA — taniec neapolitański tylko jednej pary o szybkim ruchu w takcie 6/8.

TARDANDO (w.) — zwalniając, to samo co *ritardando*.

TASTO (w.) — klawisz; **TASTO SOLO** — grać tylko sam bas bez akordów.

TECHNIKA — wprawa, biegłość, znajomość prawideł muzycznych.

TE DEUM — hymn kościelny, p. **HYMN ŚW. AM-BROŻEGO**.

TEMAT — główna myśl, pomysł utworu muzycznego, składający się z większej ilości motywów, z którego rozwija się dana kompozycja; zależnie od znaczenia rozróżnia się tematy główne i poboczne (p. **MOTYW**).

TEMPERATURA (t.) — regulowanie wysokości tonu, wyrównanie nieznacznie pod względem akustycznym różniących się tonów według jednego uproszczonego stroju, który do czasu wynalezienia kamertonu podlegał różnym wahaniom. Dla celów praktycznych stworzył A. Werckmeister w r. 1691 strój temperowany, polegający na tym, że podzielił on oktawę na 12 równych interwałów (półtonów chromatycznych), które wprawdzie pod względem stroju nieco się różnią, jednak w stosunku do każdego zasadniczego tonu dla ucha dostatecznie czysto występują. Temperatura za czasów Bacha stanowiła tak pożądaną nowość, że celem jej rozpowszechnienia nazwał on zbiór swych fug we wszystkich tonacjach Wohltemperiertes Klavier.

TEMPO (w.) — miara czasu, stopień szybkości muzykowania, regulowany podaniem zasadniczego

tempa na początku utworu. Normalne tempo (andante) odpowiada biciu serca, albo spokojnemu chodowi, tj. 60—80 uderzeń na minutę. Ten stopień szybkości przejawia się w dość wielkiej skali, poczynając od najpowolniejszego ruchu aż do najszybszego. Rozróżniamy następujące tempa:

1. Adagio, Largo, Lento, Grave — ruchy powolne,
2. Larghetto, Andante, Andantino — ruchy umiarkowane,
3. Moderato, Allegro moderato, Allegretto — ruchy pośrednie między umiarkowanymi a bardziej szybkimi,
4. Allegro, nieraz z dodatkami con brio, fuoco, molto, assai — ruchy szybkie.
5. Vivace, presto, prestissimo — ruchy bardzo szybkie.

Przy czym końcówka *issimo* zwiększa pojęcie, określone wyrazem, a końcówka *ino* lub *etto* je zmniejsza, *Larghetto* więc jest mniej wolne niż *Largo*, a *Andantino* — niż *Andante*, wskutek czego równa się prawie pojęciu *Allegretto*, mniej szybkemu niż *Allegro*. Zmiany tempa wewnątrz kompozycji oznacza się napisami *ritardando*, *accelerando* itd. Metronom daje jeszcze dokładniejsze wskazówki; przy wykonywaniu zaś utworu zbiorowego tempo oznacza kapelmistrz ruchami swej batuty.

TEMPO A PIACERE (w.) — ruch według upodobania.

TEMPO COMMODO (w.) — w dowolnym tempie.

TEMPO DI MARCIA (w.) — tempo marsza.

TEMPO DI PRIMA — wrócić do poprzedniego ruchu.

TENERAMENTE, TENERO — czule.

TENOR (f.) — najwyższy głos męski, którego skala sięga od H do C² (w chórze od c — a¹). W operze rozróżnia się zależnie od wysokości i charakteru brzmienia: tenory liryczne (Stefan w *Strasnym Dworze Moniuszki*) i bohaterskie, o silnej średnicy i prawie barytonowym zabarwieniu (Radames — w op. *Aida* Verdiego, Manru — partia tytułowa w operze Paderewskiego). Nazwa tenor pochodzi od łac. tenere — trzymać, a oznaczano nią w wiekach średnich ten głos męski, który prowadził w chorałach stałą melodię (cantus firmus)

TENORINO (w.) — słaby głos tenorowy.

TENUTO (w.) — wytrzymywać, p. **Znaki muzyczne**.

TEORBAN (w. tiorba) — lutnia basowa, tak nazwana od imienia wynalazcy w czasach baroku. Teorban posiada 14 — 16 strun wyżej osadzonych oraz struny niższe, współbrzmiące bourdon — sądzę i dwie skrzyneczki z kółkami. Instrument ten rozpowszechniony jest szczególnie na Ukrainie.

TEORIA — nauka zasad muzycznych.

TERCET, TERZETTO (w.) — utwór w muzyce na 3 głosy, albo 3 instrumenty.

TERCJA — trzeci stopień od toniki. Odległość równa 1½ tonu lub dwom całym tonom.

TETRACHORD (g.) — grupa tonów w postępie diatonicznym; podstawa greckiego systemu tonalnego.

TIMBALES (f.) — kotły.

TIMBRE (f.) — tembr, brzmienie, barwa dźwięku.

TIMIDAMENTE (w.) — lękliwie, nieśmiało.

TIMPANI (w.) — kotły.

TIRATO (w.) *tirée* (f.) — pociągnięcie smyczkiem na dół.

TLUMIK — drewniana listwa pokryta suknem, przyciskająca struny fortepianu, aby nie huczały, p. **SURDYNKA**.

TOCCATA — TOKATA (od w. toccare = uderzać, w muzyce rozumie się klawisze) — utwór na organy lub fortepian w formie preludium. Istotnym dla toccaty nie jest kontrapunktka a raczej swobodne fantazjowanie bądź pełnymi akordami, bądź szybkimi biegnikami. Toccata powstała w XVII w.

TOLUMBAS — wielki bęben.

TON — dźwięk, mogący mieć w muzyce zastosowanie, następnie odległość między dwoma dźwiękami (cały ton). Ton stanowi zasadniczy czynnik muzyki (świat tonów).

TONACJA — skala (majorowa, minorowa, kościelna) od określonego zasadniczego tonu, np. tonacja C-dur.

TONACJE KOŚCIELNE — dawne tonacje, które w wiekach średnich stanowiły podstawę tzw. śpiewu gregoriańskiego, a które rozwinęły się z greckiego systemu. By się zorientować, jak one były zbudowane, najlepiej wziąć za wzór fortepian, jednak bez czarnych klawiszy. Grając na nim kolejno 8 tonów i zaczynając nowy szereg zawsze od najbliższego tonu, otrzyma się w ten sposób różnorodne tonacje kościelne. Oczywiście, że w związku z tym zmienia się położenie półtonów, które nie będą znajdować się stale na tych samych miejscach jak w obecnie panującym systemie.

TONADILLA (h.) — taneczne zakończenie pieśni, hiszpańska pieśń taneczna, śpiewana wkładka w utworze scenicznym.

TONALNA MUZYKA — w najogólniejszym znaczeniu muzyka, w której tony i akordy uzależnione są od punktu centralnego (toniki), wzgl. trójdźwięku tonicznego. Określenie to pochodzi od belgijskiego teoretyka Fr. J. Fétisa (p. **atonalna muzyka**, **poli-tonalizm**).

TONICZNY TRÓJDŹWIEK — akord zbudowany na pierwszym stopniu gamy, np. c, e, g.

TONIKA — pierwszy stopień każdej tonacji, gamy.

TOSTO (w.) — pędko.

TOUCHE (f.) — klawisz.

TOUCHÉ (f.) — uderzenie, dotknięcie w grze fortepianowej.

TRANQUILLO (w.) — spokojnie.

TRANSKRYPCJA — układ, opracowanie pieśni, melodii na jakiś instrument.

TRANSPOZYCJA, TRANSPOSITION (f.) — przełożenie utworu do innej tonacji.

TRĄBKA (w. tromba, f. trompette) — instrument miedziany dęty o jasnym, silnie drżącym tonie, w grupie instrumentów blaszanych odpowiadający roli sopranu w chórze. Trąby rozpowszechnione już były w starożytności. W wiekach średnich miały one kształt prosty, bardzo wydłużony, u wylotu zaś rozszerzony. Dopiero w XV i XVI w. otrzymuje trąbka kształt wygięty, dzisiejszy, jednak w d. c. wydobywano z niej tony tylko naturalne, a dopiero z chwilą wynalezienia wentylów (1813) i tony chromatyczne. Obecnie orkiestry używają 3 — 4 trąbek. Poza normalnymi istnieją jeszcze trąbki-fanfary kształtu prostego z trzema wentylami, albo jak w „Aidzie”

Verdiego, wydłużone z jednym wentylem. W użyciu są trąbki stroju w B i A.

TRE (w.) — trzy. **A TRE** — na trzy głosy.

TREMOLANDO, TREMOLO (w.) — wibrując, drżąc; w śpiewie należy szczególnie unikać, bo mimowolnie może przerodzić się w niepożądaną manierę.

TRE VOLTE (w.) — trzy razy.

TRIO — kompozycja na 3 instrumenty albo 3 głosy; trzecia część w tańcach.

TRIOLA (w.) — trójka, grupa złożona z 3 nut jednakowej wartości.

TRIONFALE (w.) — uroczyście, triumfująco.

TRISTAMENTE (w.) — smutno.

TRIANGUŁ — instrument muzyczny perkusyjny, w kształcie trójkąta stalowego, uderzanego metalowym precikiem.

TROMBONE (w.) — puzon.

TROPPO (w.) — bardzo, za wiele.

TRUBADUR (w. trovatore, f. troubère — pld. Franca) — podobnie jak minstrel, wędrujący piewca miłości (Postillon d'amour). Działalność trubadurów (którzy w odróżnieniu od minstrelów należeli do stanu rycerskiego) przypada na XI — XIV w.

Głównymi formami, które uprawiali, były śpiewy epiczne, ballady.

TRYB (l. modus) — majorowy, minorowy, kościelny.

TRYJADA (g.) — trzy główne akordy w każdej tonacji: ioniczny (na I stop.), dominantowy (na V stop.) i subdominantowy (na IV stop.).

TRYL — szybkie następstwo dwóch sąsiednich dźwięków, kolejno powtarzanych kilkakrotnie; tryl oznacza się specjalnym znakiem, p. **Przykłady 15.**

TRYTON (l. tritonus = trzy tony) — interwał zwiększonej kwarty, składający się z trzech całych tonów np. f — h, c — fis, p. **Przykłady 16.**

TUBA — miedzienny instrument dęty większych rozmiarów, przeważnie z czterema wentylami, pokrewny co do rodzaju tonu brzmieniu waltorni, a odgrywający rolę kontrabasu w grupie instrumentów dętych. Do tuby zalicza się a) Euphonion (baryton) stroju w B, b) tuba basowa — stroju w F i c) tuba kontrabasowa — stroju w B. Dwóch ostatnich używa się w orkiestrach symfonicznych i operowych. Ponieważ ton tuby jest bardziej miękki niż puzonów, przeto instrument ten zastępuje też kontrafagot, jako bas dla instrumentów drewnianych.

TUMULTUOSO (w.) — gwarno, burzliwie, hałaśliwie.

TUSZ (n.) — krótka przygrywka, głównie na instrumentach dętych, dla powitania lub pożegnania.

TUTTA LA FORZA (w.) — całą siłą.

TUTTI (w.) — wszyscy; gra całej orkiestry w przeciwieństwie do solo.

TYROLIENNE (f.) — powolny taniec w rodzaju Ländlera, stylizujący tyrolskie pieśni taneczne i tańce.

U

UDERZENIE (w grze fortepianowej) — wydobyć tonu zależy od sposobu opadania młoteczka na struny i od rodzaju uderzenia palców o klawisze (silne, miękkie, miłe, łagodne).

ULTIMA VOLTA (w.) — ostatni raz.

UNA CORDA (w.) — na jednej strunie, przycisnąć lewy pedał fortepianowy.

UNDECIMA (f.) — jedenasty stopień od toniki.

UNDECIMOLA (w.) — grupa złożona z 11 nut jednakowej wartości.

UNDULAZIONE (w.) — wibracja dźwięków w instrumentach smyczkowych.

UNISONO (w.) — jednogłośnie wszyscy; to samo, choć w różnych oktawach.

UN POCHETTINO (w.) — troszeczkę. **UN POCO** (w.) — trochę.

USTNIK — część instrumentu dętego, metalowego, wkładana do ust.

UT — ton C; niewygodny w śpiewie Ut zamieniono w XVII w. na Do.

UT, RE, MI, FA, SOL, LA, SI — nazwa francuska tonów gamy diatonicznej c, d, e, f, g, a, h.

UT SUPRA — jak wyżej.

UTYLITARNNA MUZYKA — jest to rodzaj muzyki, który powstał po pierwszej wojnie światowej, jako przeciwieństwo do muzyki artystycznej (l'art pour l'art), stworzonej przede wszystkim przez romantyzm XIX w. Podobna do muzyki „rozrywkowej” XVIII w., stara się być przystępną i zrozumiałą przez szerokie masy, dla których jest przeznaczona.

UWERTURA — (f. ouverture) — wstęp do opery, operetki itd., którego celem jest wprowadzić słuchacza w nastrój do następującego po tym utworu i dlatego zużytkowujący melodie opery itd. w zwartej formie. Najdawniejsze uwertury miały za zadanie przez krótką przygrywkę podać śpiewakowi właściwy ton. W XVII w. kompozytor francuski Lully stworzył formę francuskiej uwertury, która tym się odznaczała, że z trzech części — stanowiących całość — pierwsza i trzecia były w wolnym tempie, a środkowa szybka. Przeciwieństwo do niej stano-

wiła włoska uwertura Scarlattiego (też w XVII w.), w której pierwsza i trzecia były szybkie, a środkowa powolna. W dzisiejszej uwerturze rozróżniamy trzy formy: 1. sonaty — z dwoma lub trzema tematami, które po przeróbce znów powracają, 2. formę swobodną, w której podobnie jak w potpourri słyszy się kolejno po sobie następujące melodie, zebrane w efektowną całość (np. w operetce), 3. formę bardziej symfoniczną, która zużytkowuje tematy z danego utworu i stanowi niejako prolog do niego. U Wagnera uwertura w późniejszych dziełach nazywa się wstępem (Vorspiel).

V

VALSE (f.) — p. **WALC**.

VARIAZIONE (w.) — p. **WARIACJE**.

VAUDEVILLE (f.) — p. **WODEWIL**.

VELOCE (w.) — szybko, biegle.

VERSETTO (w.) — strofa.

VIBRATO (w.) — drgając, wibrując.

VIGOROSO (w.) — silnie, śmiało.

VILANELLA (w.) — śpiewany taniec południowych Włoch, który w XVI w. rozpowszechnił się po całym kraju. Tworzony był przeważnie w takcie trzyczęściowym i przejrzystej formie.

VIOLA (w.) — prototyp dzisiejszych instrumentów smyczkowych. Rozróżniano dwa rodzaje violi: viola da braccio, trzymana w ręku i viola da gamba — w oparciu o kolana.

VIOLA (w.) — altówka, instrument smyczkowy o czterech strunach c—g—d'—a' o kwintę niżej strojonych niż skrzypce; posługuje się kluczem altowym, a wyjątkowo (w wyższych pozycjach) kluczem wiolinowym. Brzmienie altówki, która stanowi niejako głos altowy w grupie instrumentów smyczkowych, jest bardziej intensywne niż skrzypiec, ale też i nieco ciemniejsze. Altówka powstała z violi — pierwotnej ogólnej formy instrumentów smyczkowych o pudle rezonansowym, płaskim.

VIOLA d'AMORE (w.) instrument strunowy większy od altówki, o 5—7 strunach zwyczajnych i tyłuż współbrzmących. Utrzymała się ona do dzisiaj.

VIOLENTE — gwałtownie.

VIOLINO (w.) — skrzypce; primo, secondo violino — pierwsze, drugie skrzypce.

VIOLONCELLO (w.) p. **WOLONCZELA**.

VIRGINAL — instrument w rodzaju szpinetu, będący w użyciu w XVI i XVII w. w Anglii, a którego struny uderzane były sztabką (t. zw. virga); stąd prawdopodobnie i nazwa virginal. Na okres czasu

ok. 1600 przypada świetny okres rozwoju muzyki virginalistów angielskich.

VIVACE (w.) — żywo, bardzo prędko.

VIVO (w.) — żywo.

VOCAL (f.) głosowy.

VOCE (w.) głos, **VOCE DI PETTO** — głos piersiowy; **VOCE DI TESTA** — głos falset; **VOCE INTONATA** — głos czysty, dźwięczny; **MEZZA VOCE** — śpiewać półgłosem; **SOTTO VOCE** — cichym głosem.

VOCINA (w.) — mały, słaby głosik.

VOLTA (w.) — raz, p. **PRIMA VOLTA**.

VOLUMEN (l.) — siła i objętość głosu.

VORSPIEL (n.) — uwertura, przygrywka.

VOX (l.) — głos.

VUOTA — próżna (struna), grać na strunie, nie naciskając jej palcem.

W

WALC (od walzen: = obracać się) — taniec niemiecki w takcie 3/4 do tańca lub też do słuchu (np. walce Chopina). Powstał w XVII w. z Ländlera i tańca „niemieckiego”, rozpowszechnionego w pld.-wschodnich Niemczech. Możliwe, że na ostateczne kształ-

towanie się walcu miał pewien wpływ i menuet francuski. O ile chodzi o melodię, znać w niej silny oddźwięk wiedeńskich i alpejskich pieśni ludowych. W rozwoju walcu ważną rolę odegrali J. Lanner, J. Strauss (ojciec) i J. Strauss (syn) i każdy z nich wnosił coś nowego do walcu. Ostatecznie przez nich ustalona forma przedstawia się jako wiazanka około 6 walców, którą poprzedza introdukcja malująca tło, a coda w repryzie powtarza i łączy bardziej wyróżniające się melodie w jedną zgrabną całość.

WALTORNIA — instrument mosiężny o miękkim, pełnym tonie, ze wszystkich instrumentów dętych najbardziej nadający się do wydobywania wszelkich odcieni. Waltornia powstała z instrumentów sygnałowych, a swój zasadniczy, dzisiejszy kształt, tj. koła, zakończonego szerokim otworem (dźwięcznikiem) otrzymała w XVII w. W początkach wydobywano z niej tony tylko naturalne. Później przez wkładanie prawej ręki w wylot trąby osiągnięto możliwość obniżenia tonu o pół tonu, a nawet o cały ton. Z chwilą wynalezienia w r. 1815 dwóch wentylów, a w r. 1830 i trzeciego wentyla, uzyskano pełną skalę chromatyczną o zasięgu 3 $\frac{1}{2}$ oktaf. Waltornie budowane są w różnych strojach (najczęściej w C i B), ale wszystkie noluje się w C-dur. W orkiestrze operowej i symfonicznej waltornia odgrywa ważną rolę i stanowi jakoby pomost między instrumentami dętymi drewnianymi a blaszanymi.

WARIACJE (l.) — obrobienie jakiegoś tematu albo często krótkiego ale wyrazistego zdania w rozmaity, a coraz odmienny sposób przez melodyjne, harmoniczne, rytmiczne i kontrapunktyczne zmiany, tworzące jedną całość, ale tak, że ten temat zawsze można poznać. Zależnie więc od tego, który z tych czynników podlega wariacji, określa się taką wariację jako melodyjną, harmoniczną itd. Do najprostszych wariacji należą doubles, tj. ornamenty, zdobiące melodię; do najtrudniejszych i najbardziej skomplikowanych znów te, które przekształcają temat kontrapunktycznie, albo go przerabiają. Wariacje tworzą bądź oddzielną formę samą w sobie (np. temat z wariacjami), albo są częścią cyklicznej formy (sonata, koncert, symfonia).

WARIANTY — odmiany nieznaczne w kompozycji, powstałe albo z różnych wydań dzieła, albo wprowadzone przez artystów.

WENTYL — p. **kłapa** w instrumentach dętych (p. **PISTON**).

WERBEL — bęben wojskowy, rodzaj gry na bębnie.

WERSETY — przygrywka na organach wśród śpiewu; przygrywka.

WERYZM — kierunek realistyczny, zapoczątkowany w operze włoskiej pod koniec XIX w. Cechę jego stanowi naśladowanie rzeczywistości, przedsta-

wianie scen realnych z codziennego życia bez jakichkolwiek obstępów (np. Rycerskość wieśniacza Mascagniego, Pajace Leoncavalla, opery Pucciniego). Był to więc kierunek — o ile chodzi o treść — wprost przeciwny dramatom muzycznym R. Wagnera.

WIOLONCZELA — instrument muzyczny, niejako baryton wśród instrumentów smyczkowych, nastrojony o oktawę niżej od altówki, a o oktawę wyżej od kontrbasu. Wiolonczela posiada cztery struny c—g—d—a i posługuje się kluczem basowym, a w wyższych kluczem tenorowym; gra się zaś opierając instrument o podłogę i kolana. Wiolonczela pochodzi z Viola da gamba i budowali ją na równi ze skrzypcami Amati, Stradivari i in. Jakkolwiek instrument ten zaczął być w użyciu prawie równocześnie ze skrzypcami, jednak nie rozpowszechnił się tak dalece, a to z powodu trudności natury technicznej, jakie musi przezwyciężyć wiolonczelista.

WIOLINOWY KLUCZ — klucz g, zwany też skrzypcowym.

WIRTUOZ (w.) (uomo) virtuoso — muzyk, który w grze na instrumencie lub w śpiewie doszedł do mistrzostwa, zarówno pod względem technicznym jak i duchowym. Natomiast tam, gdzie tylko strona techniczna stanowi główny cel produkcji, zastosowanie pojęcia wirtuoz jest niewłaściwe. Wir-

tuozostwo doszło do szczytu rozwoju w XIX w. (skrzypkowie Paganin, Lipiński, Wieniawski, Sarasate; pianiści: Liszt, Paderewski, d'Albert, Busoni).

WODEWIL — komedia lub farsa ze śpiewami.

WOKALIZY (w. vocalezzo) — ćwiczenia głosu, śpiewane bez wymawiania nazwy nut.

WOKALNA MUZYKA — śpiew i poszczególne rodzaje muzyki na śpiew: pieśń, opera, oratorium, muzyka kościelna (msza, motet, kantata, pasja itd.).

WTÓR — akompaniament, towarzyszenie; **wtórować** — akompaniować.

WURLITZERA ORGANY — olbrzymie organy orkiestralne pochodzenia amerykańskiego.

WYCIĄG FORTEPIANOWY — przeróbka partytury orkiestrowej na fortepian.

WYRAZ (w. espressione) — Przez słowo wyraz rozumie się przedstawienie naszych uczuć, wyobrażeń za pomocą zmysłowych znaków. Wyraz w muzyce będzie więc oznaczać należyte oddanie uczuć, które kompozytor zawarł w swym dziele przez wykonawcę (w śpiewie lub grze). Właściwe i pełne smaku oddanie wyrazu należy do najtrudniejszych i najbardziej odpowiedzialnych zadań sztuki interpretacyjnej, bo same znaki muzyczne, podane w utworze co do tempa, akcentowania itd. nie wystarczą i wiele zależy od estetycznego wczucia się wykonawcy.

X

XYLOPHON (g.) — instrument muzyczny w rodzaju cymbałów drewnianych, w które uderza się dwoma młoteczkami drewnianymi.

Z

ZAPATEADO (h.) — narodowy taniec hiszpański.

ZEFFIROSO (w.) — lekko, powiewnie.

ZELO (CON), ZELOSO (w.) — z zapałem.

ZERO — 0 na nutach skrzypcowych oznacza puste struny cz. flażolety; w instr. dętych oznacza otwarcie wentylów.

ZNAKI MUZYCZNE — główne są: pięciolinie, nuty, bemole, krzyżyki, kasowniki, pauzy, klucze, arpedżja, grupetto, crescendo, oktawy, tryl itd. (p. tablica na str. 164).

1. DYNAMIKI: *f* = forte, *mf* = mezzo forte, *ff* = fortissimo

p = piano, *pp* = pianissimo

sf. albo *sforzato*

> albo ^ = akcent

> albo *crese.* = crescendo

< albo *decrese.* = decrescendo

dim. = diminuendo

2. TEMPA: *rit.* = ritardando albo *ritenuto*

ten. = tenuto

C = fermata

3. WYKONANIA: . . . = *spicato*, *saltato*, *leggiero*

/ / / / = *staccato*

--- = *portato*

— = *legato*

4. TECHNIKI: $\square$ smyczkiem w dół

∇ smyczkiem do góry

IV - I = G - E struna u skrzypków

Ped = pedał w fortepianie

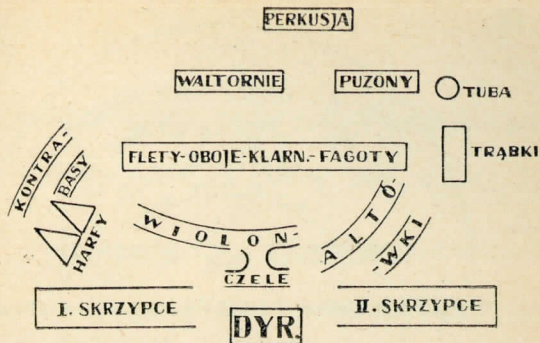
* = zwolnić pedał

Przykłady

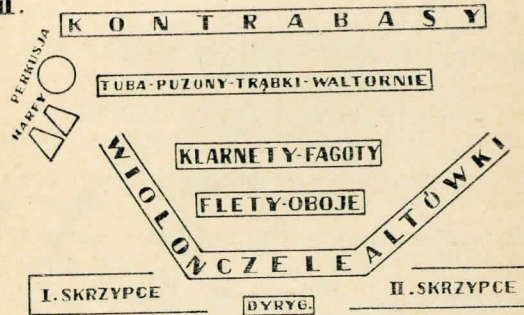
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19.

164 165

I.

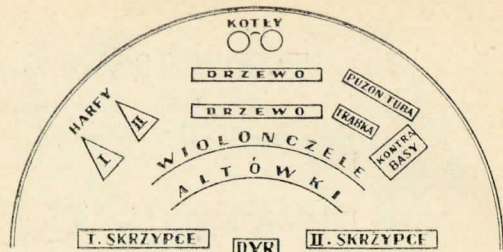
FILHARMONIA WARSZAWSKA

II.

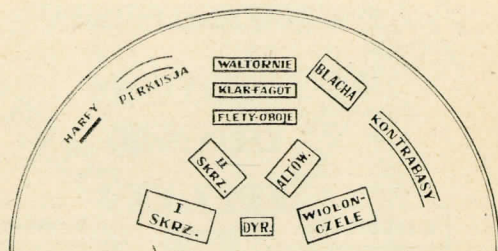
FILHARMONIA WIEDEŃSKA

III.

AMSTERDAMSKA KONCERTGEBOUR ORK.

IV.

NOWOJORSKA ORKIESTRA FILHARM.

KOMPOZYTORZY CYTOWANI W SŁOWNICZKU

d'Albert Eugen, ur. 1864 w Glasgow, zm. 1932 w Rydze.

Bach Jan Sebastian, ur. 1685 w Eisenach, zm. 1750 w Lipsku.

Bartok, Bela, ur. 1881 w Nagyszent Miklos, zm. 1945 w Ameryce.

Beethoven Ludwik, van, ur. 1770 w Bonn, zm. 1827 w Wiedniu.

Bériot Charles, urodz. 1802 w Löwen, zm. 1870 w Brukseli.

Berlioz Hektor, ur. 1803 w Côte St. André, zm. 1869 w Paryżu.

Bizet Georges, ur. 1838 w Paryżu, zm. 1875 w Bougival.

Brahms Johannes, ur. 1833 w Hamburgu, zm. 1897 w Wiedniu.

Bruckner Antoni, ur. 1824 w Ansfelden, zm. 1896 w Wiedniu.

Busoni Ferruccio, ur. 1866 w Empoli k. Florencji, zm. 1924 w Berlinie.

Casella Alfredo, ur. 1883 w Turynie.

Cherubini Luigi, ur. 1760 we Florencji, zm. 1842 w Paryżu.

Chopin Fryderyk, ur. 1810 w Żelazowej Woli, zm. 1849 w Paryżu.

Clementi Muzio, ur. 1746 (albo 1752) w Rzymie, zm. 1832 w Evesham.

Corelli Arcangelo, ur. 1653 w Fusignano, zm. 1713 w Rzymie.

Czajkowski Piotr, ur. 1840 w Wotkińsku (Wiatka), zm. 1893 w Leningradzie.

Debussy Claude, ur. 1862 w St. Germain en Laye, zm. 1918 w Paryżu.

Delius Fryderyk, ur. 1863 w Bradford, zm. 1934 w Bradford.

Dont Jakub, ur. 1815 w Wiedniu, zm. 1888 w Wiedniu.

Dukas Paul, ur. 1865 w Paryżu, zm. 1935 w Paryżu.

Dvorzak Antoni, ur. 1841 k. Kralup, zm. 1904 w Pradze.

Elsner Józef, ur. 1769 w Grotkowie, zm. 1854 w Warszawie.

De Falla Manuel, ur. 1876 w Kadyksie.

Faure Gabriel, ur. 1845 w Pamiers, zm. 1924 w Paryżu.

Field John, ur. 1782 w Dublinie, zm. 1837 w Moskwie.

Gabrieli Giovanni, ur. 1557 w Wenecji, zm. 1612 w Wenecji.

Galilei Vincenzo, ur. 1533 we Florencji, zm. 1591 we Florencji.

Gall Jan, ur. 1856 w Warszawie, zm. 1912 we Lwowie.

Gershwin George, ur. 1898 w Brooklinie, zm. 1937 w Hollywood.

Glinka Michał, ur. 1804 w Nowospaskoje k. Smoleńska, zm. 1857 w Berlinie.

Gluck Christoph, Willibald, ur. 1714 w Weidenwang, zm. 1787 w Wiedniu.

Gounod Charles, ur. 1818 w Paryżu, zm. 1893 w Paryżu.

Grieg Edward, Hagerup, ur. 1843 w Bergen, zm. 1907 w Bergen.

Grosz Wilhelm, ur. 1894 w Wiedniu.

Händel Georg, ur. 1685 w Halle, zm. 1759 w Londynie.

Haydn Josef, ur. 1732 w Rohrau, zm. 1809 w Wiedniu.

Hindemith Paul, ur. 1895 w Hanau.

Honegger Artur, ur. 1892 w Le Havre.

Karłowicz Mieczysław, ur. 1876 w Warszawie, zm. 1909 w Zakopanem.

Krenek Ernst, ur. 1900 w Wiedniu.

Lanner Josef, ur. 1801 w Wiedniu, zm. 1843 w Wiedniu.

Lasso Orlando, ur. 1532 w Mons, zm. 1594 w Monachium.

Leoncavallo Ruggiero, ur. 1858 w Neapolu, zm. 1919 w Montecatini.

Lewandowski Leopold, ur. 1832 w Kaliszu, zm. 1896 w Warszawie.

Liszt Franciszek, ur. 1811 w Raiding, zm. 1886 w Bayreuth.

Lully Jean Baptiste de, ur. 1632 we Florencji, zm. 1687 w Paryżu.

Mahler Gustaw, ur. 1860 w Kalisz (na Morawach), zm. 1911 w Wiedniu.

Mascagni Pietro, ur. 1863 w Livorno, zm. 1945 w Rzymie.

Mendelssohn-Bartholdy Feliks, ur. 1809 w Hamburgu, zm. 1847 w Lipsku.

Milhaud Darius, ur. 1892 w Aix-Prov., zm. 1937.

Moniuszko Stanisław, ur. 1819 w Ubielu, zm. 1872 w Warszawie.

Monteverdi Claudio, ur. 1567 w Cremonie, zm. 1643 w Wenecji.

Mozart Wolfgang Amadeus, ur. 1756 w Salzburgu, zm. 1791 w Wiedniu.

Mussorgski Modest, ur. 1839 w Karewo (Psków), zm. 1881 w Leningradzie.

Niewiadomski Stanisław, ur. 1857 w Sopotynie, zm. 1936 we Lwowie.

Noskowski Zygmunt, ur. 1846 w Warszawie, zm. 1909 w Wieś — Wadowice.

Opieński Henryk, ur. 1870 w Krakowie, zm. 1941 w Morges.

Paderewski Ignacy, ur. 1859 w Kurytówce, zm. 1941 w Ameryce.

Paganini Nicolo, ur. 1782 w Genui, zm. 1840 w Nizy.

Palestrina Giovanni Pierluigi, ur. 1525 w Palestri-
nie, zm. 1594 w Rzymie.

Prokofiew Sergiusz, ur. 1891 k. Jekatierinosławia,
Puccini Giacomo, ur. 1858 w Lucca, zm. 1924 w Brukseli.

Rameau Jean Philippe, urodz. 1683 w Dijon, zm. 1764 w Paryżu.

Ravel Maurice, ur. 1875 w Ciboure (Pireneje), zm. 1937.

Respighi Ottorino, ur. 1879 w Bolonii, zm. 1936 w Rzymie.

Rimski-Korsakow Mikołaj, ur. 1844 w Tichwinie, zm. 1908 w Łubeńsku.

Rossini Gioacchino, ur. 1792 w Pesaro, zm. 1868 w Ruelle k. Paryża.

Rousseau Jean Jaques, ur. 1712 w Genewie, zm. 1778 k. Paryża.

Roussel Albert, ur. 1869 w Tourcoing, zm. 1939.

Różycki Ludomir, ur. 1884 w Warszawie.

Saint-Saëns Camille, ur. 1835 w Paryżu, zm. 1921 w Algierze.

Satie Eric, ur. 1866 w Honfleur, zm. 1925 w Arcueil k. Paryża.

Scarlatti Alessandro, ur. 1659 w Trapani, zm. 1725 w Neapolu.

Schönberg Arnold, ur. 1874 w Wiedniu.

Schubert Franz, ur. 1797 w Lichtenthal k. Wiednia, zm. 1828 w Wiedniu.

Schumann Robert, ur. 1810 w Zwickau, zm. 1856 w Endenich k. Bonn.

Skriabin Aleksander, ur. 1872 w Moskwie, zm. 1915 w Moskwie.

Smetana Fryderyk, ur. 1824 w Litomyślu, zm. 1884 w Pradze.

Strauss Jan, urodz. 1825 w Wiedniu, zm. 1899 w Wiedniu.

Strauss Ryszard, ur. 1864 w Monachium.

Strawiński Igor, ur. 1882 k. Leningradu.

Szymanowski Karol, ur. 1882 w Tymoszwówce, zm. 1937 w Szwajcarii.

Thalberg Zygmunt, ur. 1812 w Genewie, zm. 1871 w Neapolu.

Verdi Giuseppe, ur. 1813 w Roncole (Parma), zm. 1883 w Wenecji.

Wagner Ryszard, ur. 1813 w Lipsku, zm. 1883 w Wenecji.

Weber Carl Maria, ur. 1786 w Eutin, zm. 1826 w Londynie.

Weill Kurt, ur. 1900 w Dessau.

Wieniawski Henryk, ur. 1835 w Lublinie, zm. 1880 w Moskwie.

Wolf Hugo, ur. 1860 w Windischgrätz (Styria), zm. 1903 w Wiedniu.

Wroński Adam, ur. 1851, zm. 1915.

Żeleński Władysław, ur. 1837 w Grodkowicach, zm. 1921 w Krakowie.